

О. В. Джежелей, А. А. Ємець

Позакласне Читання

методичні поради
розробки уроків

1-4

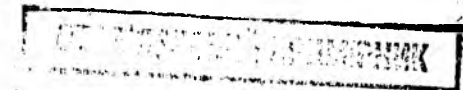

О. В. Джежелей, А. А. Ємець

Позакласне читання

методичні поради
розробки уроків

1-4

НБ ПНУС

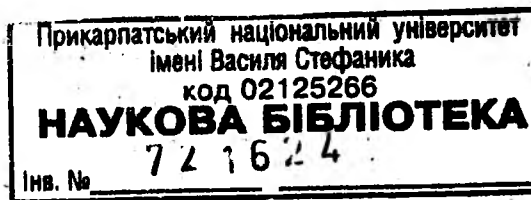

721624

Харків
Видавнича група «Основа»
2007

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол №4 від 27 жовтня 2006 р.)

ЗМІСТ

Д40

Джежелей О.В., Ємець А.А.

Позакласне читання. 1–4 класи: методичні поради, розробки уроків.— Х.: Вид. група «Основа», 2007.— 176 с.

ISBN 978-966-333-440-0

Посібник розроблено відповідно до вимог нового Державного стандарту початкової освіти та чинної програми. Авторами дібрано сучасний матеріал щодо теорії й практики організації та проведення уроків позакласного читання з учнями певної вікової категорії. Збірка містить корисні поради з проблем формування читацької культури та стійкого інтересу до літературних творів вітчизняних і зарубіжних авторів в учнів молодших класів, зразки дидактичних матеріалів, літературних ігор та необхідної наочності, перелік творів, доцільних для опрацювання сучасними учнями.

Для вчителів початкових класів, керівників шкільних гуртків літературного напрямку, студентів педагогічних факультетів вищих навчальних закладів.

ББК 74.200.585.00

ISBN 978-966-333-440-0

© Джежелей О. В., Ємець А. А., 2007
© ТОВ «Видавнична група «Основа», 2007

Розділ I. МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР — ЧИТАЧ	5
Розділ II. УРОКИ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	13
1 КЛАС	13
Провідні напрями роботи з дитячою книжкою	16
Структурні особливості уроків позакласного читання в добукарний і букварний періоди	18
Орієнтовне планування занять з дитячою книжкою в добукарний і букварний періоди	22
Типові конспекти занять з дитячою книжкою в добукарний і букварний періоди	24
Матеріали для вчителя	26
Особливості та структура уроку позакласного читання у післябукварний період (початковий етап)	32
Планування уроків позакласного читання	33
Типовий конспект уроку позакласного читання	36
Матеріали для вчителя	38
Основні вимоги до знань і вмінь учнів на кінець навчального року	44
2 КЛАС	45
Орієнтовна структура уроку позакласного читання на початковому етапі	48
Планування уроків позакласного читання на початковому етапі	50
Основний етап навчання дітей роботи з дитячою книжкою	51
Орієнтовна структура уроку позакласного читання	52
Планування уроків позакласного читання	53
Типовий конспект уроку позакласного читання	53
Матеріали для вчителя	56

Розділ I

Основні вимоги до знань і вмінь учнів на кінець навчального року	59
3 КЛАС	60
Структура уроку позакласного читання	64
Планування уроків роботи з дитячою книгою	68
Робота з науково-художньою літературою в 3 класі	79
Робота з дитячою періодичною літературою	84
Матеріали для вчителя	90
Основні вимоги до знань і вмінь учнів на кінець навчального року	94
4 КЛАС	95
Структура уроку позакласного читання	95
Планування уроків позакласного читання	96
План-конспект уроку позакласного читання	100
Літературні ігри в підготовці дитини-читача	102
Робота з пізнавальною літературою в четвертому класі	118
Матеріали для вчителя	119
Основні вимоги до знань і вмінь учнів на кінець навчального року	154
Розділ III. БІБЛІОТЕКА — КНИГА — ЧИТАЧ	156
Додатки	163

МОЛОДШИЙ ШКОЛЯР — ЧИТАЧ

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ КНИГИ

Наприкінці ХХ століття сформувалася певна характеристика читача-початківця 6–10 років.

Фахівці в галузі керівництва дитячим читанням визначають віковий тип читача 6–10 років як «дитячий». Уся діяльність дитини здійснюється під керівництвом дорослого й має неутилітарний, наївно-ігровий характер пізнання, вільного від мотивів безпосередньої користі читання.

Діти цього віку найбільше любляють і запам'ятовують те, що так чи інакше їм знайомо з повсякденного життя, але розкрито несподівано, по-новому.

Читачі «дитячого типу» набагато гостріше сприймають дії героя, його вчинки, ніж мотиви дій і зв'язки між вчинками і подіями. Однак, якщо спеціально спрямувати увагу дітей на ці особливості, то вони здатні до відносно глибокого розуміння мотивів поведінки героя, до проникнення в його внутрішній світ.

Особливу силу впливу в цьому віці має конкретна виразна деталь: і побутова, й та, яка характеризує зовнішній вигляд, манеру поведінки, психологію героя, й епітет, і порівняння. Якщо регулярно звертати увагу дітей на такого роду матеріал, то досить швидко формується мимовільна увага до подібних фактів.

Читачеві 6–10 років досить важко на основі словесного опису відновити картину природи. Але, якщо пейзаж поданий у деталях, емоційно пов'язаних з переживаннями героя, діти запам'ятовують його. Ідейний зміст твору вони осмислюють через вчинки героя, епізоди сюжету.

Без спеціальної підготовки відповіді дітей на запитання: «Що найголовніше у творі?» — однозначні й украй наївні. Однак після навчальної роботи, спрямованої на розгляд емоційного аспекту подій, юні читачі здатні до відносно глибокого розуміння. Діти в емоційно-образному узагальненні, яке властиве цьому віку, відзначають такі вчинки, у яких розкривається сутність характеру героя.

Вікові особливості проявляються й у читанні науково-пізнавальної літератури. Пізнавальні запити дітей широкі, але нестійкі й поверхові. Цей віковий період називається «часом первісних нагромаджень». Особливий інтерес викликає походження й будова предметів і речей, що оточують дитину, світ тварин і рослин, які знайомі дитині. Діти ще не усвідомлюють

книгу як джерело інформації, не вміють зв'язати свої пізнавальні запити із читанням. Їх цього треба вчити. При цілеспрямованому керівництві до 10 років читацькі запити на науково-пізнавальні книги значно розширюються. Дітям подобаються книги енциклопедичного характеру («маленькі енциклопедії», словники), вони поступово прилучаються до читання дитячих журналів.

Стрибок від слухача до «читача» у цей період нерідко супроводжується частковою втратою безпосередності й жвавості емоційних реакцій на книгу. Але, коли дитина опиняється у звичній ролі слухача, поступово зникає утрудненість сприйняття, яка виникла при самостійному читанні. З розвитком навички читання це протиріччя зникає.

У духовний світ читача «дитячого типу» повинне ввійти найцінніше, те, що відповідає рівню його розвитку — розумового, емоційного, естетично-го — і в той же час сприяє його подальшому розвитку.

ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття в підготовці молодших школярів-читачів відбулися значні зміни. У початкову школу вводиться поняття **літературне читання**, яке визначило новий зміст освіти й напрямок розвитку читача-школяра. У практику школи введена система аналітичних і практичних умінь, які стали основою системного літературного розвитку учнів.

Обсяг і зміст освітньої системи формування читацьких знань і вмінь представляють таку характеристику читача 6–10 років.

Конкретизація змісту літературної освіти

Опанування кола читання

6–7 років. Фольклор — малі форми, загадки, казки; вітчизняна література XIX–XX століть — казки, вірші, оповідання.

7–8 років. Фольклор — потішки, загадки, казки; вітчизняна й зарубіжна література XIX–XX століть, літературні казки, оповідання, вірші, науково-художня література, довідкова книга.

8–10 років. Фольклор — чарівна казка; художня й науково-художня література, вітчизняна й зарубіжна, — повість, оповідання, вірш, пригодницька, історична література, дитяча енциклопедія.

Освоєння навички читання

6–7 років. Комбіноване читання цілими словами й по складах з темпом 40 слів у хвилину, інтонуювання простого речення на основі розділових знаків при фактичному розумінні тексту.

7–8 років. Читання цілими словами з темпом 60 слів у хвилину вголос і перевищенням темпу читання про себе на 10–15 слів, інтонаційно правильне читання простих речень при смислового розумінні тексту.

8–9 років. Орфоепічно правильне читання з темпом 80–90 слів у хвилину вголос при перевищенні темпу читання про себе на 15–20 слів, регулювання темпу читання на основі усвідомлення змісту.

9–10 років. Орфоепічно та інтонаційно правильне читання простих і складних речень із темпом читання вголос 90 слів у хвилину й 120 слів у хвилину про себе, з переходом на поглиблене розуміння тексту, виділення смислових пауз і читання діалогів з урахуванням характеристики персонажів (після попередньої підготовки).

Опанування аналітичних умінь

Персонаж

6–7 років. Уміння назвати всіх персонажів, як вони названі у творі, виділити головних героїв. Розрізнення персонажів за завданням: позитивний (гарний), негативний (поганий).

7–8 років. Характеристика персонажа на основі його вчинку, розрізнення позитивних і негативних персонажів стосовно героя (вороги й друзі).

8–10 років. Оцінка персонажа на основі вчинків і прямих характеристик, поданих у тексті. Групування персонажів за їх учинками і діями: позитивні й негативні.

Сюжетна основа твору

6–7 років. Орієнтування в послідовності епізодів в оповіданні. Вільний переказ епізоду.

7–8 років. Повний переказ твору обсягом до 7000 знаків (4–5 стор. підручника). Співвіднесення заданого плану з твором.

8–10 років. Короткий переказ твору. Складання плану, який відбиває послідовність подій, як вони представлені у творі. Анотування твору з урахуванням теми й емоційно-моральної оцінки.

Мова твору

6–7 років. Відтворення епізоду, уривка (за завданням) з використанням специфічної для даного твору лексики.

7–8 років. Відтворення тексту з урахуванням специфіки мови твору. Використання елементів мови твору як характеристики героя (за завданням).

8–10 років. Звертання до деталі, простого порівняння, мовлення оповідача для відтворення й характеристики образу (за завданням).

Автор твору

6–7 років. Усвідомлення зв'язку: автор — твір — тема. Уміння знайти в книзі повне ім'я, по батькові й прізвище автора.

7–8 років. Усвідомлення зв'язку: автор твору — книги — теми. Відомості про автора і його творчість на основі прочитаних творів, передмов і післямов до його книг.

8–10 років. Усвідомлений вибір книги з орієнтуванням на автора, твори якого читав. Усвідомлення зв'язку: автор — теми — твори — книги. Уміння знаходити відомості про автора і його творчість із цільових джерел, виданих для дітей: довідники, зібрання творів, автобіографії, оповідання про письменників.

Жанр твору

6–7 років. Розрізнення жанру твору на основі розглядання книг і читання творів.

7–8 років. Свідоме орієнтування на жанр при виборі книги. Розрізнення віршованого мовлення в опорі на риму й ритм, чарівної казки й казки про тварин в опорі на уособлення й наявність певної системи персонажів.

8–10 років. Уміння осмислювати загальну спрямованість змісту при виборі книги й твору в опорі на зовнішні прикмети жанру, уміння визначати зміст при читанні казок, спираючись на загальні закони жанру.

Опанування практичних знань, умінь й навичок, які допомагають засвоїти зміст творів

Читач 6–7 років

Читання по складах і цілих словах; темп читання вголос 40 слів у хвилину; уміння читати про себе з темпом не нижче темпу читання вголос; фактичне розуміння тексту.

На основі прослуханих творів і читання-розглядання книг під керівництвом учителя:

- уміння знайомитися із книгою з опорою на три основних показники: ілюстрацію, заголовок, прізвище автора;
- впізнавати сюжет по ілюстраціях;
- розрізнення книг по ілюстраціях;
- участь у переказі твору вчителем: по ходу розповіді, відповіді на запитання, які передбачають називання персонажів, відтворення окремих реплік, пісеньок, діалогів, окремих епізодів;
- послідовне відтворення сюжету за запитаннями вчителя, за малюнковим планом;
- розучування під керівництвом учителя віршів: на основі хорОВОЇ декламації, за серією ілюстрацій;
- розгадування загадок на основі порівняння з реальними предметами та явищами, за римою, за змістом;
- постановка живих картин під керівництвом учителя;
- інсценування епізодів (відтворення однієї–двох реплік і рухів) під керівництвом учителя;

- осмислення заголовка твору: чому подана така назва;
- називання персонажів з використанням характеристик, даних їм у творі (велетень, боязливий Ваня, упертий Фома й т. ін.);
- оцінювання вчинку героя за допомогою вчителя й з опорою на текст та особистий досвід;
- вільне висловлення на основі запитання вчителя: чим запам'ятався герой.

Читач 7–8 років

Читання цілими словами; темп читання вголос — 60 слів у хвилину; перевищення цього темпу при читанні про себе не менш ніж на 10 слів; смислове розуміння тексту.

На основі книг, самостійно обраних за завданням учителя й прочитаних на уроці й вдома:

- самостійне знайомство із книгою за трьома показниками (прізвище автора, заголовок, ілюстрації), уміння знайти твір у хрестоматії (збірнику) за змістом;
- складання заголовку виставки книг за загальними ознаками: автор — тема, автори — жанр, книги — автор;
- вибір книги за заданими ознаками;
- зіставлення книги з рядом заданих книг за зовнішніми прикметами;
- знайомство з автором книги: уміння знайти в книзі прізвище, ім'я, по батькові автора, його портрет; визначення теми творчості автора шляхом зіставлення ряду його книг і творів;
- участь у колективному міркуванні над змістом літературного твору: уміння почути, зрозуміти запитання й відповісти на нього;
- називання персонажу, місця дії так, як вони позначені у творі;
- уміння охарактеризувати персонаж, використовуючи слова-визначення, запропоновані вчителем;
- виявлення за допомогою вчителя причини вчинку персонажа й уміння назвати почуття, які виникли під час ознайомлення з твором (страшно, смутно, смішно);
- участь у колективному словесному малюванні епізоду, обраного вчителем;
- добір заголовків до серії ілюстрацій, вміщених у книзі;
- інсценування епізоду з попередньою підготовкою;
- зображення живої картини за ілюстрацією, запропованою вчителем, з попередньою підготовкою в групах;
- розучування вірша під керівництвом учителя за опорними словами і картинками;
- розгадування загадок на основі міркувань при провідній ролі вчителя;
- уміння розрізнати в науково-художньому творі відомості наукового характеру (під керівництвом учителя);
- зіставлення вчинків героїв (за аналогією або за контрастом) у прочитаних на уроці творах.

Читач 8–9 років

Читання цілими словами; темп читання вголос 80–90 слів у хвилину; продуктивне читання про себе; перехід до поглибленого розуміння тексту.

На основі самостійно обраних і прочитаних книг за темою, рекомендованих вчителем:

- орієнтування у світі книг за рекомендаційним списком, даним вчителем;
- складання розповіді про книгу до її прочитання на основі аналізу трьох її провідних показників, титульних даних, анотації;
- складання найпростішої анотації до книги (усно): розповідь про книгу у двох–трьох реченнях із вказівкою на тему, героя, події (випадок) та емоційну оцінку;
- знайомство з письменником на основі розглядання ряду його книг і читання окремих творів, використання титульних даних його книг, передмов і післямов до його книг, виділення творів про автора, де є пряма вказівка на їх зміст;
- самостійне вільне використання вибіркового переказу для доказового ілюстрування своїх суджень у процесі колективного аналізу прочитаних книг;
- узагальнення за допомогою вчителя відомостей про героїв: як звуть, вік, як виглядає, вчинки, звички, мрії, друзі, вороги;
- усвідомлення за допомогою вчителя ставлення автора до героя: за що засуджує, чим захоплюється й т. ін.;
- розрізнення персонажів за характером ставлення до героя (добрі й злі чарівники й т. ін.);
- уміння послідовно викладати епізод (подію) з опорою на схему: з чого почалася дія, що відбулося, чим закінчилася;
- виценоування й зіставлення епізодів з різних творів за спільністю ситуацій, емоційним забарвленням, характером вчинків героя й т. ін.;
- вільне висловлення на тему, чим і чому цікавий твір;
- самостійна підготовка виразного читання й декламації перед класом; розучування віршів за опорними словами й картинками;
- самостійна підготовка інсценування коротких казок і виступ на уроці з попередньою підготовкою в групах, парах;
- опанування прийомів читання науково-художньої книги, уміння усвідомити й сформулювати запитання, на які відповідає книга, твір (під керівництвом учителя);
- знайомство з нарисом у періодичних виданнях.

Читач 9–10 років

Перехід до способу читання, за якого процес розуміння випереджає процес прочитання; при провідному читанні про себе з темпом 120 слів у хвилину — перехід до свідомого поглибленого розуміння тексту.

На основі прочитаних удома книг, які обрані самостійно, з урахуванням особистих читацьких переваг, стосовно проблеми, рекомендованої вчителем або запропонованої учнями:

- орієнтування у світі книжок за бібліографічними покажчиками, ілюстрованою картотекою для молодших школярів, відкритим доступом до книг у дитячій бібліотеці;
- знайомство з письменником: читання й розглядання його книжок, осмислення передмов або післямов, знайомство з біографією або автобіографією письменника, вміщеною в збірниках, адресованих молодшим школярам, читання оповідань про письменників;
- самостійне осмислення змісту прочитаних книг за запитаннями вчителя;
- осмислення прочитаного в процесі колективного обговорення запитання, поставленого вчителем: уміння зрозуміти запитання й виступити за темою, уміння слухати виступи товаришів і доповнювати відповіді по ходу бесіди, використовуючи різні джерела (художні тексти, довідкові ілюстративні матеріали), уміння володіти прийомами культури спілкування в процесі бесіди (поважне ставлення до думки товариша й розумне, переконливе відстоювання висловлюваних думок).

ЛІТЕРАТУРНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Літературний розвиток у методичній науці розглядається як віковий і навчальний процес і характеризується за декількома аспектами.

По-перше, як розвиток здібності безпосередньо сприймати мистецтво слова й формування складних умінь свідомо аналізувати й оцінювати прочитане, керуючись естетичними критеріями.

По-друге, як процес розвитку власне літературної творчості дітей.

Розвиток здатності безпосереднього сприйняття твору й книги визначається колом читання й закладається в процесі слухання й розглядання книг, після чого настає етап самостійного вибору й читання — розглядання книг та оцінювання прочитаного за допомогою вчителя.

Формування читацьких умінь, починаючи з навички читання і закінчуючи складними аналітичними вміннями, відпрацьовується в системі спеціальних вправ і заданих педагогічних ситуацій на уроках, а також під час організації позаурочної діяльності учнів під керівництвом учителя.

Літературна творчість організується як навчальний і творчий процес через введення спеціальних прийомів: виразного читання, драматизації, ілюстрування творів, складання чистомовок, римувань, створення казок і т. ін., а також введення в процес навчання:

- а) літературних ігор як засобу літературного розвитку й виховання культури комунікації, розвитку мовлення;
- б) спеціальних уроків: уроків-концертів, уроків-ранків, уроків-звітів.

Рівень літературного розвитку, його показники мають чітко виражений індивідуальний характер і не піддаються оцінюванню. Позитивний літературний розвиток характеризують:

1. Широта читацького кругозору (начитаність).
2. Рівень всіх читацьких умінь відповідно до вікових параметрів.

3. Стійкий інтерес до читацької діяльності: не боятися читати, проявляти бажання брати в руки книгу й розглядати її, бути постійним читачем бібліотеки.
4. Участь у будь-якій діяльності, пов'язаній з книгою і читанням: прагнути брати участь в інсценівках, виконувати малюнки, вироби за прочитаними книгами; проявляти бажання вести щоденник читання, складати вірші, казки.

Література

1. Беленькая Л. И. Ребенок и книга. О читателе восьми—девяти лет. — М.: Книга, 1969. — 167 с.
2. Библиотека и юный читатель: Практическое пособие / Сост. Ю. В. Просалкова, Х. Д. Хамракулова. — М.: Книжная палата, 1987. — 256 с.
3. Джежелей О. В. Літературна освіта школярів у системі рідної мови // Початкова школа. — 1994. — № 1. — С. 25–28.
4. Джежелей О. В. Литературное образование младших школьников. Развитие культуры общения и творческой деятельности. Программа «Чтение и литература» // Начальная школа. — 1994. — № 9. — С. 19–27.
5. Джежелей О. В. Учебно-методический комплект «Чтение и литература» 1–4 класс. — М., 2001–2006 гг.
6. Джежелей О. В. Досвід розробки авторської програми. Розділ «Читання» у предметі «Рідна мова» // Початкова школа. — 1999. — № 6. — С. 54–56.
7. Методические основы языкового образования и литературного развития младших школьников / Под общей редакцией Т. Г. Рамзаевой. — СПб: «Специальная литература», 1998. — 168 с.
8. Психология, педагогика и социология чтения. Материалы V Международной науч.-практ. конференции 26–28 марта 2001 г. В 2-х ч. Ч. I. — М.: НИЦ ИНЛОККС, 2002.
9. Джежелей О. В., Ємець А. А. Дитяче читання. Програма для шкіл з російською мовою навчання. 1–4 класи // Початкова школа. — 2002. — № 4. — С. 56–58; 2002. — № 5. — С. 48–51.

Розділ II

УРОКИ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1 КЛАС

Уроки читання є основною формою підготовки молодших школярів до самостійної читацької діяльності. Позакласне читання — невід'ємна складова курсу читання в початковій школі.

Мета уроків і занять з позакласного читання — ознайомлення учнів з широким та доступним колом дитячого читання, формування в них інтересу до читацької діяльності, спеціальних умінь самостійно й продуктивно працювати з дитячою книжкою, орієнтуватися у світі книжок і вибирати їх для задоволення пізнавальних потреб, накопичення в школярів досвіду спілкування з дорослими та однолітками на основі прочитаного, ознайомлення їх з різними формами проведення цікавого й змістовного дозвілля з книжкою.

Перший рік навчання в 4-річній початковій школі характеризується як підготовчий етап навчання читання. У цей період школярі навчаються грамоти (читання), у них формуються початкові вміння самостійно спілкуватися з доступною дитячою книжкою. Такі вміння відпрацьовуються на спеціально відведених заняттях, які традиційно називають **уроками позакласного читання**.

Прихід до школи шестирічних дітей потребує певного коригування методики навчання прийомів роботи з дитячою книжкою порівняно з навчанням учнів 7–8-річного віку, а також подолання певних суперечностей цього етапу навчання. Вони характеризуються передусім психологічними особливостями сприймання 6-річними першокласниками художнього тексту і книжки загалом.

Як відомо, у дітей цього вікового періоду переважає наочно-образне, конкретне мислення. Уява в 6-річних дітей розвинена недостатньо, їхньому сприйняттю змісту твору притаманний «наївний реалізм», якому властиве ототожнення художнього вимислу і реальної дійсності. Події сприймаються ними як такі, що відбувалися насправді, а герої — як учасники описаних подій. Вони зазвичай розуміють художню форму як щось окреме від змісту.

Різномірнева підготовка з читання дітей, які вступають до школи, спонукає вчителя так побудувати процес навчання, щоб усі учні (як ті,

що вже вміють, так і ті, що не вміють читати) прагнули до читацької діяльності.

Новий соціальний статус дитини (учень, учениця), нові умови (школа, уроки і т. ін.) налаштовують першокласника на новизну навчального матеріалу, з яким він працюватиме. Відтак педагог має забезпечити цю новизну.

Крім того, складність навчання читання і роботи з дитячою книжкою полягає ще й у тому, що читацька діяльність має здійснюватись комплексно, у нерозривній єдності сприймання тексту (з голосу чи безпосередньо), міркування над ним, запам'ятовування його, що неможливо без довільної уваги до кожного об'єкта цієї діяльності.

Єдність змісту й форми тексту, який має сприймати учень, закладено в матеріалізованому об'єкті — дитячій книжці. Багатоаспектний характер роботи з дитячою книжкою входить у суперечність з досить обмеженими можливостями першокласників, переважна більшість яких ще не володіє навичкою читання й у яких недостатньо сформована довільна увага.

Для розв'язання означених суперечностей перед педагогом на підготовчому етапі роботи з дитячою книжкою постають такі завдання:

- вивчити й встановити рівень підготовки дитини-читача на початку шкільного навчання;
- розподілити навчальні дії так, щоб вже на першому уроці запропонувати дітям ті з них, які вони можуть під керівництвом педагога виконати чи почати освоювати самостійно. Решту дій запланувати для себе, щоб виконати їх як зразок для наслідування, як зону найближчого розвитку дітей;
- забезпечити кожній дитині особистісно орієнтоване, посилене просування в оволодінні читацькою діяльністю;
- сформувати в першокласників мінімальне, але різнобічне коло читацьких інтересів та уподобань — знання дитячих книжок з доступного кола читання.

Коло читання

Дитячі книжки є основним навчальним матеріалом на заняттях з позакласного читання. Вони, як і будь-який інший навчальний матеріал, мають добиратися відповідно до вимог, що забезпечують доступність і необхідність доцільно вмотивованого матеріалу на даному етапі навчання (див. додаток 1).

Проаналізуємо основні вимоги до відбору дитячих книжок.

1. Різноманітність книжок за тематикою, жанром, емоційною спрямованістю з тим, щоб морально-етичний, соціальний досвід учнів розширювався різнобічно й відносно рівномірно, а також, щоб на кінець цього етапу навчання діти мали уявлення про доступне коло читання у такому обсязі: про дітей, їхні взаємини в сім'ї, в школі, з однолітками;

про природу (рослинний і тваринний світ), рідну землю; про пригоди, машини, речі і т. ін.

У книжках мають бути діалоги, пісеньки, повтори, матеріал для інсценування, а також опис емоційного досвіду, якого потребують діти у цей віковий мікроперіод. За жанровою специфікою це переважно казки, дитячий ігровий фольклор (пісеньки, лічилки, забавлянки, загадки тощо), класична дитяча поезія, короткі оповідання. Це твори українських письменників-класиків: Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Л. Глібова, Олени Пчілки та ін.; вірші Н. Забіли, П. Воронька, М. Познанської, Олександра Олеся, Л. Забашти, Марійки Підгірянки, Т. Коломієць, Л. Костенко, Г. Чубач, А. Костецького, В. Терена, І. Світличного, Н. Кир'ян, А. Камінчука, В. Крищенко, І. Січовика, П. Ребра та ін.; оповідання О. Буценя, В. Сухомлинського, М. Трублаїні, І. Сенченка, А. М'ястківського, А. Григорука та ін.; літературні казки М. Коцюбинського, Н. Забіли, В. Сухомлинського, М. Стельмаха, Ю. Ярмиша, В. Моруги та ін.

Слід мати на увазі, що жанрово-видове, тематичне й авторське розмаїття, систематичне включення до кола читання все нових і нових книжок допоможе дитині-першокласнику сприймати літературу як різноманітний, незвичайний і захоплюючий світ, у якому кожний може знайти щось цікаве для себе.

2. Орієнтовний обсяг книжки — від 8 до 30 сторінок. Бажано, щоб це були книжки переважно великого та середнього формату. Враховуючи вікові особливості 6-річних дітей, варто також включати в навчальний процес такі видання, як книжки-картинки, книжки-іграшки, книжки-розкладанки, книжки-планшети. Вони приваблюють учнів неординарною формою, ігровими елементами, образними ілюстраціями. Як показує досвід, діти досить емоційно реагують на них, що сприяє розвитку інтересу до читання і до книжки як до об'єкта пізнання.
3. Доцільно залучати книжки, що містять один твір — фольклорний або авторський (книжка-твір) чи кілька творів — фольклорних, одного автора і різних авторів (книжка-збірка). До перших занять учитель добирає книжки, до яких вміщено один твір. Далі учні під керівництвом педагога набуватимуть умінь знаходити прослуханий твір у книжці-збірці, впізнавати його у різних виданнях, розрізняти книжки, знайомі й не знайомі їм за змістом, виділяти з групи книжок твори, написані одним автором, і т. ін.
4. Оформлення обкладинки типове, тобто основні написи (ім'я та прізвище письменника, назва книжки) розташовані на звичних місцях (вгорі — прізвище автора, нижче — назва). Вони виконані шрифтом, що легко прочитується; зміст заголовка — прозорий, відповідає змісту ілюстрації на обкладинці. Для прикладу можна взяти такі книжки:
  - *Ріпка*. Українська народна казка / Художник В. Мельниченко. — К.: Веселка, 1999;

- *Солом'яний бичок*. Українська народна казка / Художник В. Кавун. — К.: Веселка, 1992;
  - *Леонід Глібов* Котилася тарілочка. Вірші і загадки / Худ. Г. Сокоринська. — К.: Веселка, 1984;
  - *Леонід Кулиш-Зіньків* Тридцять три сороки. Лічилки, скоромовки та загадки / Худ. В. Кавун. — К.: Веселка, 1991;
  - *Василь Сухомлинський* Куди поспішали мурашки. Казки / Худ. Г. Сокоринська. — К.: Веселка, 1982;
  - *Тамара Коломієць* Гарна хатка у курчатка. Віршована казка / Худ. М. Київська. — К.: Веселка, 1989;
  - *Надія Кир'ян* Чому вусатий колосок? Вірші / Худ. В. Скачко. — К.: Веселка, 1991;
  - *Петро Осадчук* Ранкова коліскова. Вірші / Худ. Л. Гончарова. — К.: Веселка, 2000;
  - *Андрій Малишко* Перепілка. Вірші / Худ. Е. Колесов. — К.: Веселка, 1982;
  - *Іван Світличний* Як гусак говорив: «Так-так-так». Вірші / Худ. І. Заруба. — К.: Веселка, 1992;
  - *Олег Буцень* Так чи не так. Оповідання / Худ. Г. Савченко. — К.: Веселка, 1983;
  - *Андрій М'ястківський* Вишиванка. Оповідання / Худ. В. Химочка. — К.: Веселка, 1992;
  - *Іван Сенченко* Сердитий Юрчик. Оповідання / Худ. І. Козіна. — К.: Веселка, 1986.
5. Твори для читання вголос — високохудожні й доступні першокласникам. Обсяг тексту — 1–2 друковані сторінки. Бажано, щоб ці твори вчителю подобались.
6. Для повноцінного сприймання дитиною-читачем змісту книжки має бути комбінація тексту та ілюстрації на сторінці і розвороті. Чим молодша дитина, тим більшу частину сторінки чи розвороту займає в книжці малюнок, що роз'яснює текст (*див. додаток 2*).

І навіть тоді, коли 6-річний учень на достатньому рівні володіє технікою читання, він неспроможний повноцінно читати літературний твір без ілюстрацій, оскільки йому потрібні зупинки для осмислення прочитаного і зв'язку опанованого змісту з подальшим його викладом. І в цьому неоціненну допомогу йому надає ілюстративний матеріал.

Об'єкти, зображені на малюнках, мають легко впізнаватися дітьми, а кольорова гама — не бути занадто різкою. Наповнюваність, послідовність ілюстрацій повинні бути такими, щоб школяр з опорою на них міг досить легко відтворити зміст прослуханого твору. Крім того, ілюстративний матеріал має сприяти розвитку художніх смаків і творчої уяви дітей. Інакше такі книжки не слід використовувати, якщо навіть вони містять цікаві високохудожні твори.

Провідні напрями роботи з дитячою книжкою

Урок позакласного читання в 1 класі інтегрує в собі два основні напрями: організацію слухання-розуміння учнями твору, що його читає вчитель, і безпосередню роботу з дитячою книжкою (читання-розглядання).

Специфіка дитячої книжки як навчального матеріалу полягає в тому, що вона як інструмент для читання презентує читачеві два інформаційних ряди, що підлягають осмисленню: це *текст і позатекстова інформація*, тобто мова книжки. Її (мову) і має опанувати учень під керівництвом учителя. Опанувати мову книжки означає навчитися виділяти обидві інформаційні системи, розуміти їх зміст, взаємозв'язок з тим, щоб книжка стала для школяра співрозмовником.

У добукарний і букварний періоди, коли учні ще недостатньо опанували грамоту, вони за допомогою педагога вчать повноцінно сприймати текст на слух, тобто слухати-розуміти читання дорослого, а потім співвідносити прослухане з позатекстовою інформацією — написами на обкладинці книжки (прочитане вчитель) та ілюстраціями.

Поступово вчитель залучає школярів до самостійного прочитування знайомих складів, слів на обкладинці, а пізніше — в кінці букварного та післябукварного періоду — до самостійного читання тексту.

Робота за вказаними вище напрямками передбачає оволодіння першокласниками *знаннями, уміннями, способами* діяльності, які забезпечать взаємодію читача (слухача) з книжкою і текстом. У систематизованому вигляді вони подані в нижченаведеній таблиці.

Слухання-розуміння	Читання-розглядання
<p>Зосереджуватись, концентрувати свою увагу, розуміти поставлене вчителем навчальне завдання. Уважно слухати й розуміти зміст того, що читає вчитель: розуміти значення окремих слів, словосполучень, речень, зв'язки між ними та частинами тексту; усвідомлювати, хто герої твору, називати їхні імена; усвідомити, яка трапилась подія з персонажами, чим вона закінчилась і т. ін. Уявляти образи персонажів твору, місце події. Розуміти запитання вчителя за змістом твору, давати на них відповіді. Запам'ятовувати основні елементи фактичного змісту твору. Переказувати зміст прослуханого твору (за допомогою вчителя)</p>	<p>Ознайомлюватись з доступним колом дитячого читання. Ознайомлюватись з тим, як улаштована дитяча книжка; розуміти зміст таких понять: письменник; прзвище письменника; назва (заголовок) твору (книжки); малюнок; обкладинка, корінець, сторінка, написи. Уважно розглядати та розуміти зміст ілюстрацій книжки: усвідомлювати, хто або що зображено(ий) на малюнку, що тут відбувається; правильно називати об'єкти зображень. Засвоювати взаємозв'язок між заголовком, ілюстраціями на обкладинці та всередині книжки із змістом твору. Відкривати книжку на потрібній сторінці. Правильно називати книжку (вір): <i>Казка, повість, роман, оповідання, казка, легенда, народна казка, легенда, народна казка, легенда, народна казка</i></p>

Крім того, під час навчання вчитель ознайомлює першокласників з поняттями *бібліотека*, *бібліотекар*, з видами бібліотечно-бібліографічної допомоги (книжковою виставковою, тематичною полицею), з основними санітарно-гігієнічними вимогами до читання, з правилами збереження книжки, правилами поведінки в бібліотеці.

Структурні особливості уроків позакласного читання в добукварний і букварний періоди.

Підготовка дитини-читача, як відомо, здійснюється в нерозривній єдності таких її аспектів: формування в школярів повноцінної навички читання, продуктивних прийомів роботи з текстом, дитячою книжкою, щоб виробити повноцінне розуміння й відтворення змісту прочитаного, розвиток інтересу до читання як особистісно значущої діяльності, спілкування з книжкою за власним вибором.

Така цілісність системної підготовки учнів-читачів у період навчання грамоти досягається через кілька *типових структур уроків навчання читання*:

- урок навчання читання за Букварем;
- урок комбінованої структури;
- урок-заняття з позакласного читання;
- заняття в бібліотеці.

Уроки читання за Букварем спрямовані формувати в учнів навичку читання, вміння слухати-розуміти, говорити. Цими видами мовленнєвої діяльності школярі займаються впродовж усього уроку.

Урок комбінованої структури складається з двох основних частин, кожна з яких має свої завдання і свій навчальний матеріал.

Перша частина уроку — це аналітико-синтетична робота першокласників із буквами, складами, словами, тобто відпрацювання технічної сторони навички читання на матеріалі Букваря (орієнтовно 10–15 хвилин).

Друга частина — це заняття з позакласного читання. *Навчальний матеріал* — кожного разу нова доступна дитяча книжка (орієнтовно — до 20 хвилин один раз на тиждень).

У цій частині уроку виділяються такі основні компоненти:

- стисла підготовка дітей до сприймання навчального матеріалу, яка дасть змогу відтворити в пам'яті першокласників чи сформувати в них реальні уявлення про основні художні образи, предмети, про які йтиметься у змісті твору (2–3 хв);
- виразне читання (та перечитування) вчителем вибраного твору (3–6 хв);
- колективне відтворення прослуханого, розмірковування про почуте (4–5 хв);

- розглядання дитячої книжки, в якій вміщено твір, з метою співвіднесення його змісту із зовнішніми показниками (прикметами) — ілюстраціями, написами на обкладинці, щоб наочно переконатись, що це саме той твір, який щойно прочитав учитель; обмін враженнями про розглянуту книжку (3–5 хв);
- рекомендації щодо можливої самостійної діяльності учнів з дитячими книжками, які є в класі чи вдома, у позаурочний час (1 хв).

Як уже зазначалось, такі комбіновані уроки проводяться на підготовчому етапі систематично, один раз на тиждень.

Надзвичайно важливо під час занять створити атмосферу розкутості, особливий мікроклімат, комфортні, затишні умови невимушеного спілкування.

Означена структура занять розрахована на те, щоб збудити і сформувати у всіх першокласників інтерес до дитячої книжки, привчити дітей самостійно зосереджувати увагу на доступних книжках у класі і вдома, забезпечивши школярам мінімальну самостійність, водночас переконати їх у тому, чого і з якою метою слід наполегливо вчитися, якщо діти хочуть стати допитливими та уважними читачами.

Зауважимо, що розподіл часу на кожний зі структурних компонентів є орієнтовним. Залежно від рівня розвитку в учнів читачької діяльності, змісту книжки, типу видання, кількості примірників на клас, наповнюваності класу учнями та ін. співвідношення у часі означених компонентів може змінюватися. Водночас не бажано змінювати їх *послідовність*, оскільки на цьому етапі навчання така структура систематизує й спрямовує навчальний процес, забезпечуючи взаємодію вчителя й учнів та доцільно вмотивовану взаємодію учнів з дитячою книжкою.

Розглянемо детальніше структурні компоненти заняття.

Перший компонент — це показ не книжки, а тих об'єктів зображення (персонажів, предметів, сюжетних малюнків і т. д.), про які йтиметься у тексті та які допоможуть дітям зосередитись на сприйманні літературного твору. Особливу увагу вчитель звертає на ті з них, з якими діти зустрічаються вперше. Знайомство з їх образами надзвичайно важливе для повноцінного розуміння змісту твору, що передбачається прослухати.

Демонстрація основних об'єктів-персонажів твору здійснюється не за книжкою, яка опрацьовується на занятті. Для цього варто дібрати іншу дитячу книжку, де є аналогічні зображення, або використати таблиці, аплікації, силуетні малюнки тощо.

Доцільним буде використання такого прийому: коротке запитання вчителя — відповідь дитини: «Хто це? — (вовк, козенята і т. д.)». Ані прізвище автора, ані назву твору педагог на першому етапі заняття не повідомляє. Для дітей це поки що зайва інформація. Таким чином цей компонент заняття спрямовує увагу учнів на сприймання майбутніх образів твору; він має бути динамічним та стислим у часі.

Далі вчитель уголос читає невеликий за обсягом художній твір. Знову-таки він не акцентує увагу дітей на книжці-об'єкті, не показує ілюстрації, не демонструє обкладинку. Якщо педагог обрав для читання вірш, його краще декламувати напам'ять.

Закінчивши читання, учитель перевіряє, як діти зрозуміли текст, що вони почули і що уявили під час слухання. Така перевірка може здійснюватися по-різному. У першому семестрі 1 класу найбільш продуктивними є такі прийоми:

- словесне малювання за запитаннями вчителя;
- опис ситуації за запитаннями вчителя;
- перечитування з елементами інсценізації;
- хорова декламація лічилок, пісеньок, повторів, які є в тексті.

При цьому важливо, щоб учні завжди точно, як у творі, називали об'єкти, предмети, персонажів, проговорювали, про що вони думають, що переживають, прослухавши твір. Це й є розвиток мовлення на уроці.

Отже, третій компонент заняття — це відтворення образного сприймання художнього твору. Після того, як учитель переконується, що діти засвоїли зміст тексту (зрозуміли основні події, запам'ятали персонажів, деталі, епізоди, уявили їх образно), він показує книжку, з якої читав твір. Дуже добре, коли під час розглядання дитяча книжка з відповідним літературним твором є в кожного учня. Сподіваємось, найближчим часом школи матимуть можливість придбати комплекти дитячих книжок, призначених для занять з по-закласного читання. Якщо ж книжка є лише у вчителя, ми рекомендуємо показувати її «з руки».

Показ дитячої книжки вчитель розпочинає з розглядання першої і четвертої сторінок обкладинки. Спочатку розглядаються ілюстрації, далі — написи на першій сторінці обкладинки (прізвище автора, заголовок), які вчитель або діти обов'язково прочитують і показують класу. Після цього учні ознайомлюються з книжкою посторінково.

Наводимо зразки орієнтовних запитань, які використовує вчитель під час розглядання 1-ї і 4-ї сторінок обкладинки:

- Що тут намальовано?
- Що нам знайоме? Що нове?
- На які думки наводить цей малюнок?
- Де тут написи? Де прізвище автора? Покажіть! Прочитайте!
- Де заголовок книжки? Покажіть! Прочитайте!
- Як ми зрозуміли цей напис?
- Чи знаємо ми цього автора? Які його книжки ми вже знаємо?

Зміст прочитаних написів та ілюстрацій на першій та четвертій сторінках обкладинки учні щоразу зіставляють, розмірковують над тим, як вони між собою пов'язані і чи може бути у цій книжці тільки-но прочитаний твір.

Під час розглядання вчитель, показуючи рукою на обкладинку, ілюстрації, написи, перегортаючи сторінки, називає їх. Наприклад:

- Що ви бачите на першій сторінці обкладинки книжки?
- Хто (що) зображений(-но) на малюнку?
- Розглянемо написи.
- Я прочитала прізвище автора.
- Відкриваємо першу сторінку тощо.

У такий спосіб діти засвоюють відповідні слова-назви, усвідомлюють найпростіший зв'язок між змістом книжки та її зовнішніми прикметами, що виражається через ілюстрації, заголовок книжки, прізвище автора.

Звичайно, спочатку, допомагаючи першокласникам оволодіти такою складною для них діяльністю, як зіставлення знайомого змісту із зовнішніми прикметами нової книжки, які до того ж потрібно самостійно виділити, учитель діє з книжкою в основному сам.

Поступово оволодіваючи читацькими вміннями, учні починають мимоволі виділяти зовнішні прикмети у будь-якій доступній книжці, легко встановлюють, чи знайома вона їм, про що може розповісти, якщо її прочитати, і т. ін. Тобто книжка перестає бути для дитини нейтральним об'єктом. Вона починає «говорити», «відповідає на запитання», стає засобом збудження і задоволення емоційних переживань і пізнавальних запитів.

З іншого боку, коли діти за допомогою вчителя знаходять прочитаний ним твір, вони колективно дуже уважно розглядають уміщені там ілюстрації. Це дає школярам можливість розмірковувати над прочитаним, спираючись на зорові прикмети, зв'язуючи тим самим свої образні уявлення, які виникли під час слухання тексту.

Усвідомлення художнього твору в єдності його змісту і форми сприяє збудженню інтересу до книжки, до читання, а відтак стимулює дітей охоче розглядати книжки у вільний час, робити спробу читати їх самостійно.

Таким чином, рекомендація, якою завершується кожне заняття на підготовчому етапі, — продовжити діяльність з книжкою (розглядання її, відтворення змісту за ілюстраціями і т. п.) у позаурочний час — є закономірною, природною, виправданою. При цьому книжку, яку вчитель читав на занятті, бажано виставити у «Куточку читача», щоб кожна дитина змогла самостійно ще раз її розглянути.

Враховуючи рівень розвитку в учнів навички читання, інших видів мовленнєвої діяльності, читацьких потреб, учитель може відводити на роботу з дитячою книжкою в букварний період не 20 хв., а до 35 хв. один раз на тиждень. Уроки-заняття з дитячою книжкою впродовж уроку дозволяють педагогу збільшити у часі тривалість розглядання книжки, особливо, якщо це видання не традиційне (наприклад, книжка-іграшка,

книжка-розкладанка, книжка з ігровим завданням), ширше організувати інсценізацію, ілюстрування, проведення літературних ігор тощо.

У період навчання грамоти педагог планує кілька занять, які проводяться в шкільній (районній, міській дитячій) бібліотеці. Їх метою є ознайомлення першокласників з бібліотекою, читальною залом, книжковою виставкою, тематичною полицею; розширення уявлень учнів про багатство та різноманітність книжкового світу. Під час таких занять школярі удосконалюють уміння читання-розглядання книжок (самостійно виділяти написи, розглядати ілюстрації на обкладинках та всередині знайомих і незнайомих книжок, співвідносити їх із змістом твору тощо).

Плануючи заняття з дитячою книжкою, вчитель враховує вимоги навчальної програми, рівень розвитку читачкої діяльності школярів, їх читачьких запитів, умови книжкового забезпечення.

Орієнтовне планування занять з дитячою книжкою в добукарний і букварний періоди

№ заняття	Тема	Книжка	Твір	Можливості навчального матеріалу
1	Перший раз у перший клас	Книжка-саморобка	В. Скомаровський «Прийде осінь». Н. Забіла «Перше вересня»	Усвідомлювати поняття «обкладинка книжки», «назва книжки», «малюнки», формувати вміння виділяти основні написи на обкладинці
2	У гурті і комар сила	«Ріпка». Українська народна казка в обробці І. Франка. Або «Рукавичка». Українська народна казка	Одноіменна казка	Усвідомлювати поняття «обкладинка книжки», «назва книжки», «малюнки», формувати вміння виділяти основні написи на обкладинці; правильно називати персонажів казки, брати участь в інсценізації окремих епізодів казки

3	«Бджола мала, а й та працює»	М. Коцюбинський «Десять робітників», або О. Буцень «Так чи не так?»	М. Коцюбинський «Десять робітників», або О. Буцень «Маленькі помічники»	Формувати вміння виділяти та розрізнати основні написи на обкладинці; правильно називати книжку; усвідомлювати взаємозв'язки: ілюстрація — заголовок — зміст твору
4	Усе починається з мами	Т. Коломієць «Наймиліше слово». Віршована казка	Одноіменна казка	Формувати вміння виділяти та розрізнати основні написи на обкладинці; правильно називати книжку; усвідомлювати взаємозв'язки: ілюстрація — заголовок — зміст твору; брати участь в інсценізації окремих епізодів казки
5	Добро, як сонечко, гріє	В. Сенцовський «Добрий ранок» В. Сухомлинський Збірка творів	В. Сенцовський «Парасолька», «На кладці»; або В. Сухомлинський «Хай я буду ваша, бабуся», «Бабусин борщ»	Формувати вміння знаходити твір за головною ілюстрацією; розвивати здібності оцінювання героя за вчинками, відповідати на запитання «Хто сподобався, хто не сподобався?»
6	Поспішиш — люди насмішиш	Улюблені вірші. Збірка віршів українських та зарубіжних поетів	І. Малкович «Отакій роззява!»	Формувати вміння знаходити твір у книжці-збірці з опорою на її назву та ілюстрації всередині книжки; уміння правильно називати твір; брати участь у колективній декламації
7	Моя батьківщина	Книжка-саморобка або збірка віршів про Батьківщину, про рідний край	В. Гринько «Рідний край», М. Сингаївський «Вся моя родина»	Формувати вміння сприймати громадянську і патріотичну лірику, уміння висловлювати своє ставлення через декламацію, читання й розучування віршів за вчителем

Типові конспекти занять з дитячою книжкою в добукарний і букварний періоди

Урок 1

Тема: «В гурті і комар сила».

Навчальний матеріал: «Ріпка» (українська народна казка в обробці І. Франка).

ХІД ЗАНЯТТЯ

- Коротка підготовка учнів до сприймання змісту казки. Установка на слухання твору.
  - Це — ріпка. (*Вчитель показує картинку.*) Смачна, але міцна. Слухаємо казку, уявляємо, переживаємо.
- Читання казки вголос учителем.

Після прослуховування педагог називає заголовок казки і пояснює, що її автор — український народ. На дошці відкривається запис:

РІПКА.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Загальний вигляд запису — на двох рядках. Так, як зазвичай казки записують на бібліотечну карточку.

Діти хором разом з учителем повторюють назву казки.

- Коллективне відтворення прослуханого.

Учитель показує ілюстрацію до казки, на якій усі герої ланцюжком дружно взяли один за одного, напружились, щоб вирвати ріпку.

- Хто зображений на малюнку?
- Що тут відбувається?
- Уважно подивіться, яка ріпка, у якій послідовності герої взяли один за одного. Зараз ми з вами біля дошки поставимо німу сценку.
- Хто у нас буде ріпкою?

(Один із учнів виходить до дошки, одягає шапочку-маску.)

- Покажи, яка ріпка — велика, кругла, міцна.

(Учень показує.)

Далі діти-актори виходять до дошки, одягають відповідні реквізити: дідусь — бороду, бабуся — хусточку, Мінка — фартушок, Хвінка, Варварка й Мишка — шапочки-маски.

Після цього всі герої стають один за одним у відповідному порядку.

- Зараз актори постараяться зобразити героїв казки. За моїм сигналом «Один, два, три — зобрази» всі замруть, як на малюнку. А глядачі їм дякуватимуть й аплодуватимуть.

Жива картинка може повторюватись з іншими акторами.

- Розглядання книжки.

Книжку учні розглядають разом з учителем, детально — обкладинку, розрізняють на ній ілюстрації, написи. Ті школярі, які ще не вміють читати, знаходять у написах знайомі літери, а ті, хто вже вміє читати, — прочитують разом з педагогом повну назву казки.

Далі книжка розглядається посторінково, на кожній сторінці діти звертають увагу на те, хто зображений на ілюстрації, що там відбувається, який настрій у персонажів казки. Діти за допомогою вчителя колективно проговорюють ті речення, які повторюються в кожному епізоді

- Рекомендації щодо діяльності з книжкою надалі.

Розглядати вдома та підготувати в класному «Куточку читача» виставку «Казки, які я знаю».

Урок 2

Тема: «Поспішиш — людей насмішиш».

Навчальний матеріал: Іван Малкович «Отакий роззява!».

ХІД ЗАНЯТТЯ

- Установка на слухання твору.
  - «Отакий роззява, ліві двері справа», — це весела дражнилка. Звідки вона з'явилась і хто її придумав, ви зараз дізнаєтесь. Уважно слухайте.
- Читання вголос вірша вчителем.
  - Чи сподобався вам веселий вірш Івана Малковича «Отакий роззява!»?

Вчитель відкриває запис на дошці:

І. МАЛКОВИЧ

ОТАКИЙ РОЗЗЯВА!

- Запам'ятаймо: придумав вірш про роззяву поет Іван Малкович. Хто запам'ятав? Хто повторить прізвище автора?
- А яка назва цього вірша?

Вчитель звертає увагу на те, щоб діти правильно вимовляли прізвище письменника і заголовок твору.

- Коллективне відтворення прослуханого, розмірковування про прослухане.

- Сьогодні ми будемо вчитися колективно читати й декламувати вірш. У ньому повторюються рядки «Отакий роззява, ліві двері справа».

Зараз ми кілька разів повторимо ці слова і навчимося їх виразно хором декламувати.

— Приготуйтеся: я читаю вірш, а коли потрібно проговорювати рядки вірша, які ми завчили, я зупинятимусь, і ми разом будемо їх декламувати.

4. Повторне читання вірша з елементами декламації.

5. Розглядання книжки.

Учні розглядають книжку, знаходять написи на обкладинці, ілюстрації до вірша всередині книжки, уважно розглядають їх, переконуються в тому, що це саме той твір, який щойно прочитав учитель. Педагог спонукає дітей відтворювати окремі рядки вірша до деяких ілюстрацій.

6. Рекомендації до діяльності з книжкою протягом тижня.

Добирати й виставляти у «Куточку читача» книжки з веселими віршами. Організувати виставку малюнків до твору І. Малковича «Отакий роззява!».

Матеріали для вчителя

До уроку «Перший раз у перший клас»

Вадим Скомаровський

Прийде осінь. Закурличе
Журавлями в ранній час.
І дзвінок мене покличе
Перший раз у перший клас.

Наталя Забіла

ПЕРШЕ ВЕРЕСНЯ

Жовтіє листя на тополі,
Летять у синяві хмарки.
Відкриті навстіж двері в школі,
Ідуть до школи першачки.

З гілок тополь злітає листя,
Кружляє й падає до ніг.
Уперше діти урочисто
Переступають цей поріг.

До уроку «Бджола мала, а й та працює»

М. Коцюбинський

ДЕСЯТЬ РОБІТНИКІВ

Зайшов я колись до однієї жінки в хату — Одаркою звали жінку. Дивлюсь, а у неї в хаті так чисто, гарно так: діти умиті, чистенько одягнені, обід зварений.

— Як ви встигаєте все поробити? — питаю я в Одарки.

А вона каже:

— Як же мені не встигнути! У мене служать аж десять робітників.

Вони мене слухають: що скажу — зроблять, один одному допомагають!

— Які ж то у вас робітники?

— А ось вони! — засміялася Одарка і поклала на стіл свої десять пальців.

О. Буцень

МАЛЕНЬКІ ПОМІЧНИКИ

Оля і Ліда гуляли в дворі. Побачила Оля, як Петрик допомагає своїй мамі розвішувати білизну на мотузці, і сказала подрузі:

— І я сьогодні мамі допомагала.

— І я теж, — відповіла Ліда. — Що ж ти робила?

— Тарілки витирала, і ложки, і виделки.

— А я черевики почистила.

— Мамині? — спитала Оля.

— Ні, свої.

— Хіба це допомога мамі? — засміялась Оля. — Ти ж їх собі почистила.

— Ну то й що. Зате у мамі сьогодні буде менше роботи, — сказала Ліда.

Так чи не так?

До уроку «Добро, як сонечко, гріє»

В. Сенцовський

ПАРАСОЛЬКА

Андрійко та Оленка живуть на одній вулиці, разом ходять до школи. Щоранку хлопчик чекає подружку біля свого двору. І після уроків додому — теж разом. Іноді Оленку підвозить машиною батько, дядько Григій, бо школа ж далеченько. Тоді забирає й Андрійка.

Якось він не приїхав по Оленку. А тут дощ уперіщив!

— Ми дощу не боїмося, — сказав Андрійко вчительці. — Підемо додому під парасолькою.

Затишно під парасолькою. Ідуть діти й приказують:

Дощику, дощику, припусти
На капусту, на картоплю,
Щоб росли!

Ось і Андрійків дім.

— Далі біжи сама, — підштовхнув дівчинку Андрійко. — Бо в мене промокли черевики. Добіжиш?

— Добіжу, — враз зіщулилась Оленка. Вийшла з-під парасольки й пірнула в дощ.

Уранці Андрійко знову чекав Оленку. Під'їхала машина дядька Григора, але в кабіні Оленки не було.

— Застудилась, — зітхнув дядько Григир. — Учора промокла вся, до ниточки.

В. Сенцовський

НА КЛАДЦІ

До вузької кладки, що лежала над каламутним струмком, підійшла бабуся з кошиком. З острахом ступила на дошку й тихенько подибала. На середині потічка кладка хитнулася, бабуся зойкнула й завмерла.

Неподалік Андрійко з Тимком пускали паперові кораблики. Швидка весняна вода підхоплювала їх і несла до глибокого яру.

Побачили хлопці бабуся й засперечалися, чи вдасться їй пройти по вузькій дошці без палиці.

— А от побачимо, — сказав Тимко.

Тим часом бабуся не втрималася на кладці й оступилась у воду, набравши повні черевики. Хлопці підбігли до неї, допомогли вибратися.

— Спасибі, мої ластів'ята, — подякувала старенька і з кошика дістала хлопцям по яблучку. Але Андрійко з Тимком почервоніли і, не взявши гостинця, побігли геть.

В. Сухомлинський

ХАЙ Я БУДУ ВАША, БАБУСЮ...

На околиці села живе старенька бабуся Марина.

— У неї немає нікого-нікогісінько, — часто говорить матуся Марійці, трирічній дівчинці.

Марійка з матусею живуть через дорогу від бабусі Марини.

Встане вранці Марійка, гляне на бабусине подвір'я й бачить: сидить бабуся на стільчику, гріється на сонці й пильно-пильно дивиться на неї, Марійку.

Марійка біжить до бабусі, вітається:

— Добрий день, бабуся!

— Добрий день, Марійко, — радісно відповідає бабуся. — Посидь біля мене, дитинко. Марійка посидить трохи, послухає казку. Але довго сидіти не хочеться. Вабить луг — скільки метеликів там літає. Вабить річка — який пісочок чистий там, на березі, яка вода тепла...

Марійка збирається йти, а бабуся зітхає:

— Чому ви зітхаєте, бабуся?

— Бо нікому й слова промовити... Одна я, однісінька...

— Хай я буду ваша, бабуся, — тихо шепоче Марійка й цілує її в стареньку, зморщену щоку.

— Добре, дитинко, будеш моя, — усміхається бабуся Марина.

До вечора Марійка бігала в лузі, купалася, милувалася метеликами. А про бабуся не забувала. Побігає в лузі, прибіжить до бабусиноного подвір'я й защебече:

— Я не забула, що я ваша, бабуся! Тільки, ой, як у лузі бігати хочеться!

В. Сухомлинський

БАБУСИН БОРЩ

У бабусі дві внучки у великому місті — Ніна й Тіна. На літні канікули вони приїхали в гості до бабусі.

Радіє бабуся внучкам — першокласниці Ніні й шестикласниці Тіні. Пригощає їх черешнями, свіжим медом і варениками. Та дівчаткам найбільше хочеться борщу: мама розповідала їм, що бабуся варить дуже смачний борщ.

Зварила бабуся борщ — із свіжими помідорами, з капустою, з сметаною. Але була одна біда... Забувати стала бабуся, що вона зробила. Поки варила борщ — двічі посолила. Поставила на стіл дві миски борщу, запрошує внучок до страви й говорить:

— А чи солила — й не пам'ятаю... Стара стала... Ось сіль у сільниці — соліть за смаком.

З'їли дівчатка по ложці борщу: ой, який же солоний! Подивились одна одній в очі, усміхнулися непомітно. Ложка за ложкою — з'їли по мисці та й ще трішки попросили, їдять та дякують бабусі. Бабуся радіє.

— А чи солила я борщ? — запитала бабуся.

— Ми й не помітили, — сказала Ніна. — Такий смачний, що про сіль і не подумали.

— Значить, солила, — зітхнула з полегшенням бабуся. — А завтра соліть ви: боюся, що забуду посолити.

— Добре, бабуся, солити будемо ми.

До уроку «Поспішиш — людей насмішиш»

Іван Малкович

ОТАКИЙ РОЗЗЯВА (за Самуїлом Маршаком)

Жив собі роззява —
ліві двері справа.

Зранку він хутенько встав,
піджака вдягати став:

шуть руками в рукави —
з'ясувалось, то штани.

Отакий роззява —
ліві двері справа.

Вбрав сорочку він, однак
Всі кричать йому: не так!
Одягнув пальто, проте
знов кричать йому: не те!

Отакий роззява —
ліві двері справа.

Поспішаючи в дорогу,
рукавичку взув на ногу.
Ну, а замість капелюха
натягнув відро на вуха.

Отакий роззява —
ліві двері справа.

Трамваєм тридцять третім
він їхав на вокзал
і, двері відчинивши,
до водія сказав:

— Шановний трам-тарам-пам-пам,
я щось хотів сказати вам!
Я сів не в той, мені... а-яй!
Трамвал негайно на вокзай!

Водій перелякався
і на вокзал подався.

Отакий роззява —
ліві двері справа.

Ось біжить він до кав'ярні,
щоб квитки купити гарні.
Далі — гляньте на роззяву —
мчить купляти в касі каву.

Отакий роззява —
ліві двері справа.

Вибіг він аж на перон,
там — відчеплений вагон.
Пан роззява в нього вліз,
сім валіз туди заніс,
примостився під вікном,
та й заснув солодким сном...

Зранку гульк! — Егей! — гукає,
що за станція? — питає.

Чемний голос відповів:
— То є славне місто Львів!

Ще поспав. Аж сходить сонце,
Знов поглянув у віконце.
Бачить — знов стоїть вокзал,
здивувався і сказав:

— Що за місто?.. Це Болехів,
Коломия чи Радехів?
Чемний голос відповів:
— То є славне місто Львів!

Ще собі поспав з годинку,
знов поглянув на зупинку.
Бачить — знов якийсь вокзал,
здивувався і сказав:

— Що за станція цікава —
Київ, Зміїв чи Полтава?
Чемний голос відповів:
— То є славне місто Львів!

Тут він крикнув: — Що за жарти?
Жартувати так не варто!
Вчора я у Львові сів,
а приїхав знов у Львів?!

Отакий роззява —
ліві двері справа!

До уроку «Моя батьківщина»

В. Грицько

РІДНИЙ КРАЙ

Водограй,
Полів розмай,
Зелен гай,
Ліщина...
Все це рідний,
Любий край —
Наша Батьківщина.
Пам'ятай,
Не забувай
Батьківську
Стежину.

Прикрашай,
Шануй свій край,
Дім свій —
Батьківщину.

Микола Сингаївський

ВСЯ МОЯ РОДИНА

Мати, мова, батьківщина —
От і вся моя родина.
Батьківщина, мати, мова —
Три цілющих, вічних слова.
Батьківщина, мова, мати —
Нас повік не роз'єднати.

Як показує досвід, за умови систематичної й методично обґрунтованої організації роботи з дитячою книжкою у період навчання грамоти школярі за допомогою вчителя оволодівають уміннями слухати-розуміти зміст твору, навичками читати-розглядати книжку, висловлювати на рівні емоційного сприймання своє ставлення до твору (сподобався — не сподобався; було весело і т. ін.); практично засвоюють відповідні поняття: обкладинка книжки, назва книжки, ілюстрації, прізвище автора, бібліотека та ін.; спроможні нехай повільно, але усвідомлено прочитати окремі слова, речення, групи речень.

Виходячи з цього, у післябукварний період зазнають певних змін структура заняття позакласного читання та вимоги до навчального матеріалу. Так, наприклад, навчальним матеріалом може бути дитяча книжка не лише в типовому оформленні, а й з частковим ускладненням, більша за обсягом, яка буде опрацьовуватись упродовж кількох занять. Якщо раніше на одному уроці діти ознайомились лише з однією книжкою, то тепер учитель готує до заняття дві книжки: одна з них призначається для читання вчителем, друга — для самостійного читання-розглядання учнями. Тривалість уроку — 35 хв., один раз на тиждень.

Особливості та структура уроку позакласного читання в післябукварний період (початковий етап)

Основне місце на уроці позакласного читання відводиться самостійному читанню-розгляданню дітьми нових дитячих книжок під керівництвом учителя. Провідною стає індивідуальна робота учнів, а не колективна. Змінюється структура навчального процесу. Вона така:

1. Розв'язання завдань щодо орієнтування в книжках — до 5 хв.
2. Читання вчителем художнього твору вголос — до 6 хв.
3. Міркування з приводу прочитаного — до 5 хв.
4. Самостійне ознайомлення учнів із новою книжкою, яку вони мають прочитати, — до 5 хв.

5. Самостійне читання учнями названого вчителем твору — до 9 хв.
6. Виявлення й оцінка якості самостійного читання-розглядання — до 5 хв.
7. Рекомендації щодо позаурочної діяльності з книжкою протягом поточного тижня — 1–2 хв.

Планування уроків позакласного читання

№ уроку	Тема	Навчальний матеріал	Можливості навчального матеріалу
1	Вірші Платона Воронька про Батьківщину і дітей	Воронько П. «Облітав журавель». Збірка «Облітав журавель». Вірш. (Читає вчитель) Воронько П. «Помагай». Книжка-вірш «Помагай». Вірш. (Читають учні)	Розвивати вміння уважно слухати текст, запам'ятовувати його з опорою на запитання, ключові слова; передбачати наявність твору в представленій книжці. За назвою вірша і збірки розвивати діалогічне мовлення. Формувати вміння усвідомлено сприймати текст під час самостійного читання; визначати орієнтовний зміст твору з опорою на назву та ілюстрації; усвідомлювати взаємозв'язок: автор — книжка
2	Оповідання і казки Василя Сухомлинського про дітей	Сухомлинський В. «Куди поспішали мурашки». Книжка-збірка. «Кому ж іти по дрова». (Читає вчитель) Книжка-збірка «Камінь». (Читають учні)	Розвивати довірливу увагу, пам'ять. Формувати інтерес до загальнолюдських моральних цінностей. Розвивати вміння самостійно знаходити потрібний твір у книжці, осмислено його читати. Формувати здатність до аналітико-синтетичної та оцінної діяльності

3	Бережи та люби рідну природу	Сенченко І. «Сім господинь». Книжка-збірка. «Жаль, та не дуже», «Плакала б, та не хочеться». Казка. (Читає вчитель) Забашта Л. «Пісня зеленого лісу». Книжка-збірка. «Берізонька». Вірш. (Читають учні)	Розширювати коло читання; ознайомити з новим автором; розвивати здатність уважно слухати читання вчителя; концентрувати увагу на основному. Удосконалювати вміння самостійно розглядати незнайому книжку, знаходити потрібний твір з опорою на назву, ілюстрації; формувати читацьку пам'ять, увагу до художніх деталей тексту
4	Слухаємо й читаємо народні казки	«Двоє жадібних ведмежат». Угорська народна казка. (Читає вчитель) «Колосок». Українська народна казка. (Читають учні)	Формування вміння поєднувати твори за темою «Яке діло, така й нагорода», розвивати вміння знаходити потрібний твір з опорою на назву, удосконалювати вміння самостійно розглядати книжку, знаходити ілюстрації, виділяти деталі, які характеризують побут різних народів

За принципами даного типового планування вчитель розробляє систему уроків позакласного читання з урахуванням розмаїття тематики, жанрів, письменників, орієнтуючись на наявний і можливий книжковий фонд. Для складання такої системи учитель може скористатися такою тематикою.

№	Тема уроку	Провідний жанр	Планування	
			можливе	фактичне
1	Ой, весела в нас зима	Вірші поетів-класиків для дітей	Я. Щоголів «Зимній ранок». (Читає вчитель) М. Рильський «Білі мухи». (Читають учні)	

2	Добрий день тобі, Україно!	Вірші та оповідання про Батьківщину та її захисників	Д. В. Павличко «Де найкраще місце на землі?». (Читають учні) М. С. Вінграновський «Казак Петро Мамарига». (Читає вчитель)	
3	Не всі сміливцями народжуються, сміливцями стають	Оповідання	В. О. Сухомлинський «Петрик, собака й кошеня». (Читають учні) В. О. Сухомлинський «Ніна і гусак». (Читає вчитель)	
4	Люби та поважай матусю і бабусю!	Оповідання й казки	В. О. Сухомлинський «Сьома дочка». (Читають учні) Татарська народна казка «Три доньки». (Читає вчитель)	
5	Мамине свято	Вірші та казки про маму	В. О. Сухомлинський «Найгарніша мама» (Читає вчитель). М. А. Познанська «Мой мамі». (Читають учні) А. Г. Костецький «Все починається з мамі». (Читають учні)	
6	Про дітей та їхні справи	Вірші та оповідання	П. М. Воронько «Співаночка». (Читають учні) В. І. Сенцовський «Квіти для Марійки». (Читає вчитель)	
7	Уроки читання з продовженням	Казки, оповідання	О. М. Толстой «Пригоди Буратіно». Н. Л. Забіла «Ясочина книжка». (Читає вчитель)	

Типовий конспект уроку позакласного читання

Мета: ознайомити учнів із книгами П. Воронька, сформувані уявлення про книжки-збірки творів одного автора, навчити дітей прийому розучування віршів на основі відповідей на запитання, розвивати вміння самостійно розглядати й читати книги, виділяти й декламувати рядки, які сподобалися; розвивати навички діалогічного мовлення; виховувати любов до рідної землі.

ХІД УРОКУ

1. Ознайомлення з книгами П. Воронька.

На дошці виставлено 3–4 книги П. Воронька, серед яких — «Облітав журавель», «Помагай».

— Книги якого письменника ми будемо читати сьогодні?

(Діти читають прізвище автора і відповідають.)

— Що ми прочитаємо сьогодні: вірші, оповідання, казки?

(Діти виходять до дошки, розглядають книжки, роблять висновок, що Платон Воронько писав вірші, отже, на уроці читатимуться вірші.)

2. Вчитель відкриває запис на дошці:

П. ВОРОНЬКО

ОБЛІТАВ ЖУРАВЕЛЬ

Вчитель пропонує дітям знайти цю книжку на виставці.

3. Підготовка до сприймання вірша.

— Сьогодні, діти, ми будемо говорити про Батьківщину. Місце, де народилася людина, де живуть її рідні й близькі, називають Батьківщиною. Наша Батьківщина — Україна. Послухайте вірш про Батьківщину, про рідний край.

4. Виразне читання вчителем вірша Платона Воронька «Облітав журавель».

Після читання вірша вчитель повідомляє:

— Вірш, який ви прослухали, написав український поет Платон Воронько. Його назва — «Облітав журавель».

— Чий вірш ви прослухали? Нумо разом повторимо й запам'ятаємо це. (П. Воронько. «Облітав журавель»)

— Послухайте ще раз вірш П. Воронька «Облітав журавель». (Повторне читання вірша вчителем.)

5. Відтворення прослуханого, вивчення напам'ять.

— Хто запам'ятав, як називається вірш? Де побував журавель? Як ви думаєте, чи багато сил він витратив? Послухайте ще раз, як про це розповідає автор:

Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Крила, ноги натрудив.

— А зараз я ставитиму запитання, а ви відповідайте словами вірша.

Учитель. Де побував журавель?

Діти

Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Крила, ноги натрудив.

— Спробуймо всі разом вивчити ці рядки напам'ять.

(Діти зі слів учителя заучують ці рядки, потім 2–3 учні відтворюють їх.)

— З яким запитанням звернулися люди до журавля? Що їм відповів журавель? Нумо й ці рядки вивчимо напам'ять:

Ми спитали журавля:
— Де найкраща земля?
Журавель відповідає:
— Краше рідної немає!

— А зараз я читатиму слова автора, а ви запитуйте і відповідайте на запитання.

Учитель. Ми спитали журавля...

Діти

— Де найкраща земля?

Учитель. Журавель відповідає...

Діти

— Краше рідної немає!

— Хто запам'ятав вірш? Прочитайте його напам'ять. (3–4 учні читають вірш напам'ять.)

6. Вчитель роздає дітям книжки П. Воронька, відкриває на дошці запис:

П. Воронько

ПОМАГАЙ

Вчитель пропонує дітям самостійно ознайомитися з книжкою, знайти й прочитати твір, назву якого записано на дошці.

7. Діти мовчки розглядають і читають книгу.

8. Бесіда після читання про книгу і твір.

- Яку книжку ви прочитали?
- Скільки в цій книзі творів?
- Який твір ви прочитали?
- Про кого ви прочитали?

- Чи сподобався вам хлопчик?
- Прочитайте рядки, які вам запам'яталися. (Діти читають.)

9. Завершальна бесіда.

- Ми з вами читали книжки Платона Воронька про Батьківщину, про гарних людей, про дітей. Які книги ми прочитали?

10. Рекомендації щодо роботи з книжкою протягом тижня.

Збирати на виставку твори про Батьківщину або книжки

П. Воронька.

Матеріали для вчителя**До уроку «Оповідання і казки Василя Сухомлинського»**

В. О. Сухомлинський

КОМУ Ж ІТИ ПО ДРОВА

Край села живе вдова з трьома синами. Два сини вже дорослі юнаки, високі, статні, славні, красиві. А третій — підліток Юрко — маленький, тоненький, мов очеретина.

Було це взимку. Впав глибокий сніг, дме північний вітер, тріщить мороз. Мати говорить — немовби сама до себе, але щоб і сини чули:

— Холодно, діти. А дров немає... Кому ж по дрова йти?

Мовчать старші сини, нахилили голови, дивляться в землю і піч колупають.

— Я піду по дрова, мамо,— сказав найменший син.

— А морозу ж ти не боїшься? — питає мати й на старіших синів поглядає.

— Ні, не боюсь,— відповідає син й одягається.

— Ну, що ж, іди, Юрко, — сказала мати, важко зітхнула й поцілувала сина.

Пішов Юрко. І враз стало в хаті так тихо, немов усе живе, що є в світі, прислухалося й думало: що ж воно буде?

І вітер надворі затих. Два старші сини підвели голови, подивилися на матір і сказали:

— Ми теж підемо в ліс, мамо.

— Ідять, сини, — прошепотіла мати й заплакала від радості.

В. О. Сухомлинський

КАМІНЬ

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом біля криниці відпочивали подорожні.

Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Тож і подумав:

«А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю? Ото, мабуть, булькне дуже!»

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі.

Камінь упав на дно і закрив джерело.

Вода перестала наповнювати криницю.

Криниця засохла.

Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.

На дубі перестав мстити гніздо соловейко. Він полетів в інший луг.

Замовкла соловейкова пісня.

Сумно стало в лузі.

Минуло багато років.

Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця.

Не стало ні лугу, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилюки.

«Де ж воно все поділося?» — подумав дідусь.

До уроку «Ой, весела в нас зима»

Я. Щоголів

ЗИМНІЙ РАНОК

Я люблю веселий ранок
Холодною зими,
Як на двір, на стіни, ганок
І на шлях за ворітьми

Упаде із неба промінь,
Дим пов'ється з димарів,
На току підніме гомін
Згряя галок і граків.

Школярі свої гринджоли
З повіток подостають
І по вулиці, мов бджоли,
До сугорка загудуть.

Сніг ясним кришталем блище,
Лютий холод допіка;
Сонце вгору плине вище,
Та не гріє здалека...

До уроку «Добрий день тобі, Україно!»

М. С. Вінграновський

КОЗАК ПЕТРО МАМАРИГА

Козак Петро Мамарига летів на своєму коні, а татари обсідали його з усіх чотирьох сторін.

Козак Петро Мамарига побачив перед собою степове озеро.

— Гиворе! — сказав Петро своєму коню. — Удвох нам не втекти. Як не-як, а самому тобі буде легше. А я захилюся в озері.

Петро вирізав шаблею очеретину і поплив. Гивор додивився, як Петро Мамарига сховається під водою, і тоді вискочив на горб і кинувся в степ. Та було пізно. Татари помітили Гивора і закричали:

— Оце його кінь! Ловімо його коня! Без коня козак Петро Мамарига далеко не втече!

Татари оточили Гивора і колом погнали на нього.

Та кінь козака Петра Мамариги був не з тих коней, що підставляють свою голову: Гивор сам по собі розігнався і перескочив татар з їхніми кінями. І вже було б утік, якби не впав передніми копитами у вузький степовий рівчак.

Татари спугали Гивору передні і задні ноги і сказали:

— Тепер кінь козака Петра Мамариги у наших руках. Зловимо тепер козака Петра Мамаригу. Без коня він далеко не втече і не зайде. Озеро! Він тут, він заховався в озері, а ось і його сліди!

Татари позискакували з коней і випили кумису.

Козак Петро Мамарига сидів у воді і дихав через очеретину. Він сидів посередині озера, бо знав, що татари плавати не вміють і до нього не доберуться.

Була осінь, і по краях озеро вже замерзло. Синенький льодок у заберегах татар не спинив, і татари поповзли по ньому до води.

— Ми цього козака Петра Мамаригу вичавимо з болота, як в'юна! — говорили татари і місили озеро вздовж і впоперек, аж до того місця, де вода їм була по шию. Далі татари не йшли, бо боялися втопитись.

Петро ж тим часом сидів у воді, дихав і все тее татарське чув, що вони говорили про нього, і думав:

«Говоріть мені, говоріть, а мені тут у воді тепло».

— Де ти тут, козацька душе? Краще вилазь сам, а ми тобі скрутимо руки та продамо в Туреччину на базарі, аби ти знав, як воювати з нами.

«От», — думав собі Петро.

В небі сливіла гуча, і горя не було.

«От, — думав собі Петро, — хто б це моїм товаришам-козакам та звістку подав, що я тут один у воді з очеретиною в роті та дихаю через неї. Нема

кому і звістки подати, хіба що, може, Гивор доскаче?.. От шкода, такий добрячий тютюн пропадає, намокне тютюн, не буде чим і люльки набити та цим тютюнцем закурити».

А татари? Татари поморились та позамерзали. Намоклі вилізли з озера, розвели вогнище і стали сушитися та обсихати. А як настала ніч, озеро стало замерзати на очах.

— Оце добре! Як тільки озеро геть усе чисто замерзне — тоді ми спалимо весь очерет на ньому, а з ним — і ту очеретину, через яку козак Петро Мамарига дихає. Тоді волею-неволею йому доведеться пробивати головою лід і йти в наші руки. А поки що озеро замерзає — ми і послули.

Сторожа виїхала на горби дивитися у степ, бо козаки і вночі нападають.

Закуняв у воді з очеретиною в роті і Петро Мамарига. Раз ніч — і всім людям, і звірам хочеться спати, то чого б то і славному козаку Петру Мамаригі хоч не поспати, то покуняти?

І Петро задрімав... Один окунь, видно, голодний, розігнався і з розгону вхопив Петра за вус. Петро — лап! — нема половини вуса! Дивиться: перед ним окунь крутиться, памороки забило.

— Ох і тварюка! — вилаяв окуня Петро. — Ти ж то некураше!.. Але ж як же це я покажуся тепер своїм товаришам півторавусим? Треба ж тобі таке — зайшов в озеро!.. Отож ніколи, коли сидиш у воді з очеретиною в зубах, ніколи не треба не те що спати, а навіть куняти! Це ж порох, мабуть, намокне і шабля...

Дивився-дивився Гивор на свої пута, а потім і спробував їх на зуб.

— Тепер буду добиратися до своїх задніх, — сказав собі кінь Петра Мамариги.

Та як Гивор не вигинав шиї, до своїх задніх ніг він дістатися не міг.

— Що робити?

А робити було що. І Гивор це зробив: він став на свої передні і побіг ними в степ. Татарська сторожа влякла. Попадала і повмирала.

— Повмирили, — сказав їм Гивор, — навіть забули крикнути...

— Гиворе, це ти чи хто? — спитали козаки.

— Я, — сказав Гивор. — Козак мій Петро Самійлович Мамарига сидить в озері і дихає через очеретину.

— Діло звісне, — сказали козаки. — То що?

— А те, що на озері вже хвиль не стає.

— Тепер чи коли?

— Тепер.

— Тоді по конях, — сказали козаки.

Козак Петро Мамарига сидів з кобзою на траві перед козаками, і срібна чарочка була біля його коліна, і скільки на мене не дивися,

все одно не вгадаєш, — Гивор стояв поза козаком Петром Мамариготою і дивився через його плече.

До уроку «Не всі сміливцями народжуються, сміливцями стають»

В. О. Сухомлинський

НІНА І ГУСАК

П'ятирічна дівчинка Ніна йшла з дому в дитячий садок.

На стежці, якою йшла Ніна, сидів великий білий гусак. А поряд з ним сиділо з десятків менших гусей і десятків зо три гусенят.

Ніна з острахом глянула на гусака. Який він великий і страшний, який у нього довгий дзьоб.

Боязко оглядаючись, Ніна зійшла зі стежки, щоб обминати гусака. А гусак підняв голову, зашипів, підбіг до Ніни й ущипнув її за ногу. Гуси весело гелготіли.

Ніна заплакала й втекла додому.

Мама сказала Ніні:

— Не треба боятися, він і не нападатиме. Дивись на нього сміливо, йди на нього, не обминай.

Ніна знову пішла тією ж стежкою. На стежці сидів гусак, а поруч з ним — гуси й гусенята.

Ніна сміливо глянула на гусака. Гусак сидів на стежці й ніби ждав, що ж воно буде.

А Ніна все йшла до нього і йшла стежкою, й дивилася сміливо, думаючи: «Не боюсь я тебе, гусаче».

Гусак злякався, зійшов зі стежки, побіг, оглядаючись, по траві, а за ним побігли гуси і гусенята.

А Ніна сміливо йшла стежкою.

Гуси про щось тривожно загелготіли.

До уроку «Люби та поважай матусю і бабусю!»

ТРИ ДОНЬКИ

Татарська народна казка

То була собі колись одна жінка. І мала вона три доньки. Багато доводилося працювати цій жінці, щоби й одягти, і взути, і прогодувати своїх доньок.

А дівчатка гарними зростали. І повиростали, та такі гарні, що й не скажеш — одна красива, а друга вродлива, а третя — як зоря.

Повиходили всі вони заміж, роз'їхалися по різних селах, і зосталася мати сама-самісінька.

Минув рік, а за ним і другий, і третій. І от сталося так, що мати занедужала. Покликала вона білку-вивірку, що жила в лісі неподалік, та й просить:

— Вивірко-білице, поклич-но до мене доньок моїх. Білка тут же побігла виконувати прохання. Прибігла вона до старшої дочки, постукала в шибку.

— Ой, — сказала старша, вислухавши вивірку. — Я б одразу до мами побігла, так треба ж ось де тази чистить.

І справді, вона якраз тази чистила.

— Ах так, — розгнівалася білка, — ну, так і сиди з ними довіку!

Тільки-но вона так сказала, як тії тази — дзень! — та й приросли з обох боків старшої доньки — і стала вона з того часу черепахою.

А вивірка-білиця помчала тим часом до середульшої. Так і так, каже, занедужала твоя мати.

— Ой, побігла б я оце до мами, та ось полотно тчу, а незабаром ярмарок — треба поспіти.

І справді, вона якраз за верстаком сиділа.

— Ах так, — розсердилася білка, — ну, тоді все своє життя тільки й роби, що тчи.

Тільки-но вона так сказала, як середульша тут же павуком стала.

А вивірка-білка тим часом — до найменшої. Постукала їй у шибку, а та саме хліб учиняла. Як почула вона, що мама занедужала, — як була, так і побігла; руки в тісті, а вона на те й не зважає — до матері поспішає.

— Добра в тебе душа, — мовила білка. — Так хай же й люди завше по-доброму до тебе будуть. Живи, зірненько, щасливою, і нехай люди од тебе щасливими стають! І люди тебе любитимуть і все добре, що зробиш, повік-віку не забудуть.

Так воно й сталося.

До уроку «Мамине свято»

В. О. Сухомлинський

НАЙГАРНІША МАМА

Випало Совеня із гнізда та й повзає лісом. Далеко забилось, не може знайти рідного гнізда.

Побачили птахи малого — некрасивого, з великою головою, вухатого, банькатого, жовторотого. Побачили та й питають, дивуючись:

— Хто ти такий, де ти взявся?

— Я — Совеня, — відповідає мале. — Я випало з гнізда, не вмію ще літати і вдень дуже погано бачу. Я шукаю маму.

— Хто ж твоя мама? — питає Соловей.

— Моя мама — Сова, — гордо відповідає Совеня.

— Яка ж вона? — питає Дятел.

— Моя мама найгарніша.

— Розкажи, яка ж вона, — питає Дрізд.

— У неї голова, вуха й очі такі, як у мене, — відповідає з гордістю Совеня.

— Ха-ха-ха! — зареготали Соловей, Дятел і Дрізд. — Та ти ж потвора.

Виходить, і мати твоя така сама потвора.

— Неправда! — закричало Совеня. — Мама в мене найгарніша.

Почула його крик Сова, прилетіла потихеньку, взяла Совеня за лапку й повела до рідного гнізда.

Совеня уважно подивилося на свою маму: вона була найгарніша.

До уроку «Про дітей та їхні справи»

В. Сенцовський

КВІТИ ДЛЯ МАРІЙКИ

До тітки Ганни у відпустку приїхав син-моряк. Микола йшов вулицею і ніс букет червоних троянд.

Побачив його Андрійко:

— Миколо, навіщо тобі стільки квітів?

— Хочу подарувати їх.

— Кому?

Моряк весело підморгнув:

— Одній гарній дівчині. А ти ще нікому не дарував квітів?

Андрійко зітхнув:

— Нікому. А навіщо їх дарувати дівчині?

— А ти спершу подаруй, отоді і визнаєш.

Андрійко попросив у матері кілька троянд. З букетиком пішов до Марійки, яка жила в сусідньому дворі. Марійка старша від Андрійка на рік і навчила його красиво писати. Хлопчик знайшов її в саду.

— Візьми. Це тобі, — сказав.

Марійка здивовано глянула на Андрійка. Потім обережно взяла букет і притулила до обличчя. Воно враз стало одного кольору з пелюстками троянд.

— Дякую, — тихо прошепотіла дівчинка і щасливо усміхнулася.

«Як гарно, — подумав Андрійко. — Тепер я знаю, навіщо дівчатам дарують квіти».

Основні вимоги до знань, умінь учнів на кінець навчального року

Учні повинні мати загальне уявлення про поняття бібліотека, бібліотекар, читальна зала, книжкова виставка, про розмаїття книжкового світу;

Знати правила збереження книжки, елементарні правила поведінки в бібліотеці.

Учні повинні вміти:

— слухати-розуміти читання художнього твору вчителем;

— розуміти запитання вчителя за змістом твору, давати на них відповіді;

— колективно розглядати прочитану книжку;

— виділяти та розрізняти на обкладинці написи: назва книжки, прізвище письменника та ілюстрації, співвідносити їх із змістом книжки;

— правильно називати книжку (вір);

— впізнавати та розрізняти опрацьовані на заняттях дитячі книжки за їх зовнішніми прикметами (назвою, ілюстраціями, типом видання);

— розрізняти прослухані твори за емоційним забарвленням (веселі, сумні і т. ін.);

— відповідати на запитання: про кого (про що) йшлося у творі?

2 КЛАС

Мета уроків позакласного читання на другому році навчання не змінюється. Як і в першому класі, **основна мета уроків** — забезпечити дітям знання книжок з доступного кола читання, уміння вибирати книгу для читання, сформувати звичку читати самостійно, систематично, дотримуючись основних правил, користуватися книгою для організації змістовного та цікавого дозвілля.

Другий клас — новий етап у підготовці дитини-читача. Упродовж першого року навчання школярі привчилися слухати читання вчителя, розглядати книжки, класифікувати їх за темами (про Батьківщину, про дітей, про тварин і рослин, про пригоди і т. ін.). За ілюстраціями в книжках, заголовками, за характером розміщення тексту на сторінках діти навчилися розрізняти книжки з віршами, казками, оповіданнями. За перший рік навчання учні познайомились з іменами письменників, навчилися виділяти на обкладинці книжок прізвище письменника, можуть свідомо назвати кілька прізвищ письменників та їхні книжки (наприклад, П. Воронько «Помагай»).

У класі в «Куточку читача» діти під керівництвом учителя створювали книжкові виставки, приносили на них малюнки до прослуханих творів, брали участь у літературних ранках, в інсценізації улюблених творів.

Прошло літо, протягом якого не всі діти мали можливість слухати й розглядати книги, а самостійне читання їм було поки ще не під силу, тому що таке читання стримувала недосконала навичка читання. Тому на новому етапі навчання робота з дитячою книжкою повинна бути організована так, щоб діти могли спочатку відновити читацькі навички, які вони частково втратили, і тільки потім приступили до читацької діяльності нового рівня.

Перші два місяці навчання в другому класі уроки позакласного читання учитель проводить за такою схемою:

1. Розглядання дитячої книги з метою визначення теми читання, автора, заголовка твору. (Наприклад, Н. Л. Забіла. Олівець-малюєць. Збірка кращих творів для дітей. — Х.: ВД "Школа", 2003. — 80 с.). Потім на дошці вчитель записує назву твору, який діти слухатимуть. Наприклад:

ЗАБІЛА Н.

ВЕРЕСЕНЬ

2. Виразне читання вчителем дібраного художнього твору вголос.

Ходять хмари в небі синім.
Місяць Вересень прийшов.
Сповнивсь вереском пташиним
Тихий затишок дібров.

Позлітавшись у зграї,
Різне птаство молоде
В крилах сили набирає
І відльоту в вирій жде.

І, набравшись сил за літо,
Галасливі, як пташки,
Знов ідуть до школи діти
І сідають за книжки.

Цей твір учні слухають вдруге з метою відповіді на запитання: «З ким порівнює школярів Наталя Львівна Забіла і чому?».

3. Міркування про прослухане.
Відповіді дітей на поставлені запитання вчитель супроводжує читанням рядків вірша, які підтверджують сказане учнями. Таким чином вірш переосмислюється дітьми на основі тексту. Потім вчитель ще раз читає вірш вголос.
4. Повторне розглядання книжки й перечитування твору вголос окремими учнями.
Діти ознайомлюються із заголовком, знаходять прослуханий твір на потрібній сторінці, розглядають фотографії Наталі Львівни Забіли, а потім викликані учні читають і перечитують вірші.
5. Рекомендація щодо роботи з книжкою протягом тижня.
У цьому випадку дітей заохочують до упорядкування виставки книжок з віршами про осінь та школу.

Наведена структура уроку відрізняється від тієї, що була першого року навчання, тим, що діти налаштовуються на слухання-читання книжки за допомогою самої книжки, розглядаючи її ілюстрації та заголовки, визначаючи її тему або жанр (про дітей, про тварин; казки, вірші), знаходять і прочитують прізвище письменника (до читання самого

твору), а також закарбовують у своїй пам'яті назву твору, читаючи напис на дошці.

Змінюється й система осмислення твору, вводиться бесіда-судження на основі перечитування тексту.

Особливим є й етап повторного розглядання книжки з метою засвоєння таких елементів книги, як титульний лист, зміст, а також перечитування твору окремими учнями, у яких сформована стійка навичка читання. Цей етап дає змогу підготувати дітей до самостійного читання-розглядання книжки і показати їм, що читати книжки вони вже можуть самостійно.

Для того, щоб цей етап уроку був ефективним, необхідно як навчальний матеріал добирати книжки, у яких є довідково-інформаційна служба: титульний лист, зміст. На титульному листі в цей період діти вчаться розрізняти підзаголовок, що їм підказує жанр твору, а також відшукувати прізвище, ім'я, по батькові автора (вони вміщуються, як правило, в кінці книги), ознайомлюються з портретом письменника, вміщеним на титульному аркуші або на шмуцтитулі.

Читання дітьми твору можливе за умови, що текст буде невеликим за обсягом і читатимуть його послідовно лише ті другокласники, які мають стійку навичку читання.

Навчальним матеріалом для цього етапу навчання можуть бути твори В. Сухомлинського, П. Воронька, Г. Бойка, Т. Коломієць, причому раціонально й доцільно в цей період повторно використовувати твори одного і того ж автора, створюючи в дітей досвід первинного ознайомлення із творчістю письменника.

Результат роботи за цією системою виявляється в бажанні дітей брати книжки в руки, розглядати їх і читати. Учитель має право скорочувати або збільшувати кількість уроків наведеної структури залежно від сформованості навички читання в учнів. Не варто поспішати переходити до нової структури роботи в другому класі, якщо стан навички читання в учнів не забезпечує можливості засвоювати книжковий текст під час читання мовчки. З іншого боку, якщо навичка читання в учнів вироблена достатньо, є стійкою, то не варто довго затримувати дітей лише на слуханні книжок, слід якнайшвидше, через три-чотири уроки переходити до нового етапу навчання, під час якого всі діти спробують читати самостійно.

У жовтні-листопаді другого року навчання учні розпочинають самостійно читати дитячі книжки на уроці. Оскільки в цей час дитина самостійно може читати не більше 10-15 хвилин, то структура уроку передбачає поєднання читання вчителя і самостійного читання дитини. Характер навчання потребує й специфічного навчального матеріалу. Тепер на уроці учні ознайомлюються не з однією, а з кількома книжками.

У змісті уроку виділяються дві частини. Перша передбачає введення учнів у читацьку діяльність, а друга — самостійне знайомство дітей з книжкою.

Орієнтовна структура уроку позакласного читання на початковому етапі

1. Розв'язання завдань, спрямованих на орієнтування в книжках — до 5 хв.
2. Читання вчителем уголос художнього твору — до 7 хв.
3. Бесіда-міркування про прочитане — до 5 хв.
4. Самостійне ознайомлення учнів з новою книжкою, яку вони мають прочитати, — до 5 хв.
5. Мовчазне читання учнями названого вчителем твору — до 10–12 хв.
6. Колективна бесіда за прочитаним твором. Виявлення й оцінка якості самостійного читання — до 7–10 хв.
7. Рекомендації щодо позаурочної діяльності на наступний тиждень — 1–2 хв.

Навчальний матеріал для уроків позакласного читання за такою структурою різноманітний.

1. Книга, яку вчитель читає дітям. Ця книжка колективно розглядається, за змістом почутого проводиться бесіда.
2. Книга, яку читає учень. Таких книжок має бути стільки, скільки учнів у класі. Це комплект абсолютно однакових книг, які діти отримують на уроці, розглядають, читають мовчки (про себе), а потім бесіднують за змістом прочитаного під керівництвом учителя.
3. Набір книг (не більше 4), з яких діти вибирають потрібну для читання книгу. Це навчальний матеріал для вправлення у виборі книжки за вказаними ознаками.

Вправлення можуть бути двох видів:

- 1) визначення теми читання за рядом книжок (*див. додаток 3*).

Наприклад, біля дошки виставляються книжки: «Солом'яний бичок», «Кривенька качечка», «Півник і двоє мишенят», «Івасик-Телесик». Діти визначають, що сьогодні будуть вони читати на уроці — казки, оповідання чи вірші. Розглядаючи ілюстрації, доходять висновку, що урок позакласного читання буде присвячений читанню казок;

- 2) вибір книжки за вказаними ознаками (*див. додаток 4*).

Біля дошки виставляються книги: О. Донченко «Улюблена книжка»; Н. Забіла «Ясочина книжка»; О. Донченко «Голубий гвинтик»; М. Трублаїні «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку». Вчитель ставить перед дітьми завдання відшукати книжку за такими ознаками: книжка про дітей; це казка; у книжці всього один твір; книги цього автора зустрічаються на виставці всього один раз. Діти виходять до дошки, розглядають книжки і знаходять потрібну — це казка Миколи Трублаїні.

Таким чином, для організації навчальної роботи необхідно зібрати в класі кілька комплектів однакових книжок. У методиці їх називають «колективками». Ці книги збирає не один учитель, а класоводи всієї початкової школи й формують із них бібліотечку книжок-колективок для уроків позакласного читання.

Отже, придбавши й використовуючи такі комплекти, школа може забезпечити повноцінне навчання дітей читання впродовж 2-го та початку третього років навчання.

Щоб забезпечити проведення вправлень на вибір дитячих книжок, учитель може звертатися до дитячої й шкільної бібліотеки. З часом у класі можна зібрати необхідну кількість книжок, що допоможе забезпечити повноцінним навчальним матеріалом цей вид роботи.

Практика подання декількох книг на одному уроці регламентується такими положеннями:

1. Книжки, з якими учні знайомляться на уроці позакласного читання протягом року, повинні представити коло дитячого читання всебічно — як за тематикою, так і за жанрами.
2. Тематичне і жанрове розмаїття кола дитячого читання повинне відповідати віковим особливостям й інтересам учнів. Це книжки про Батьківщину, дорослих, дітей, про тварини і рослини, пригоди й чарівництво. Це народні й літературні загадки, вірші, оповідання, казки народні, літературні і, як особливий вид, — науково-художні.
3. Авторське розмаїття передбачає, що основою читання молодшого школяра є класична вітчизняна література з яскраво вираженою позитивною спрямованістю сприйняття світу, виховання громадянської самосвідомості. Для учнів другого року навчання література XIX століття повинна бути представлена такими іменами: Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, Олена Пчілка, П. Грабовський, Л. Глібов і т. ін. Література XX століття повинна бути представлена через авторів, що розробляють тематику дитинства, зокрема взаємин у школі. Обов'язково повинні бути представлені твори, які несуть позитивний образ дорослого, діти мають познайомитися з творами про захисників Батьківщини, довідатися про авторів, які пишуть літературні казки, вірші. Орієнтиром для вчителя служить авторський склад навчальних хрестоматій, але треба пам'ятати, що уроки позакласного читання існують для того, щоб розширити читацький кругозір учнів, привернути увагу не тільки до інших творів авторів, які зустрічаються в хрестоматії, але й розширити уявлення дітей про письменників України, про зарубіжну літературу. Активний читацький кругозір другокласника становлять твори таких письменників: Г. Бойко, П. Воронько, О. Донченко, Н. Забіла, Ю. Збанацький, О. Іваненко, Т. Коломієць, О. Копиленко, А. Костецький, В. Нестайко, Олександр Олесь, Марійка Підгірянка, М. Познанська, М. Пригара, М. Рильський, В. Сосюра, М. Стельмах, В. Сухомлинський, П. Тичина, М. Трублаїні, Г. Чубач та інші.

4. Змістовний бік дитячого читання містить у собі й розмаїття видань для дітей; тому другокласники повинні познайомитися із книжкою-твором, книжкою-збірником одного автора, книгою-збіркою різних авторів, при цьому всі видання повинні мати твори, доступні за обсягом читачеві-початківцю (1–1,5–3 сторінки тексту).
5. Ілюстрація в дитячій книзі допомагає дитині уявити-побачити те, що читається. Художник інтерпретує текст, коментує його зоровими образами, які допомагають усвідомити прочитане. Тому, добираючи книжки для уроків позакласного читання, варто віддавати перевагу книгам ілюстрованим.
6. На кожному уроці позакласного читання діти ознайомлюються з книжками, які повинні бути пов'язані між собою тематично, з урахуванням авторської й жанрової однаковості чи розмаїття. Наприклад, для уроку «Читаємо книги про дітлахів та їх справи» може бути використаний різний навчальний матеріал: казки, вірші, оповідання в різних поєднаннях: учитель читає вірші, діти читають вірші або казки; учитель читає вірші, діти читають оповідання й т. п.; учитель читає твори Г. Бойка, вірші цього ж автора читають діти; учитель читає вірші Н. Забіли, діти читають вірші Марійки Підгірянки.
7. Читацький кругозір дитини не обмежується тільки певною роботою. Вихід у вільне дитяче читання, читання за бажанням забезпечує дитині роботу в «Куточку читання», де щотижня міняються книжкові виставки.
Планування уроків будується за такою схемою.

Планування уроків позакласного читання на початковому етапі

Тема уроку	Навчальний матеріал до уроку		Позаурочна робота з дитячою книжкою
	Читає вчитель	Читає учень	
Добрі мрії, гарні справи	І. Муратов «Невидимка»	М. Сингаївський «Найбільше я хочу»	Читання вголос казки К. Чуковського «Доктор Айболить» (за Г. Лофтінгом) в групах продовженого дня та групах за інтересами
Що таке добре і що таке погане	В. Сухомлинський «Чому мама так хвалить»	О. Буцень «В новій школі»	Створення виставки книг та малюнків про дітей та їх справи

Подивись та усміхнись	М. Стельмах «Чому заєць без чобіт»	Олександр Олесь «Вовчєня»	Оформлення карток за знайомими та улюбленими книжками
Казки однакові та різні	Н. Л. Забіла «Плискачик»	Ю. Яриши «Казка про ріпку та внучку»	Виставка книжок «Наші улюблені казки»
Зимонька-снігуронька до нас завітала	Вірші поетів XIX століття, загадки, народні пісні		Конкурс читців
Як звірі зиму зустрічають	Вірші, казки та оповідання письменників XX століття: О. Іваненко, О. Копилєнко, О. Буцєнь, І. Нєхода		Виставка книжок та малюнків «Зима в лісі»
Чарівні казки	Чарівні казки зарубіжних письменників		Театр на столі
Ялинка-веселинка	Урок-ранок		

Уроки, які поєднують читання вчителя й учнів, проводяться упродовж усього першого півріччя.

Основний етап навчання дітей роботи з дитячою книжкою

Перехід на уроки основного етапу навчання позакласного читання доцільний тоді, коли темп читання вголос у більшості другокласників буде не менший 50 слів за хвилину. Такий темп читання дозволяє учневі почати самостійно читати книжки поза класом.

Як і на попередньому етапі, уроки позакласного читання проводяться за розкладом, один раз на два тижні. Вони обов'язково фіксуються в класному журналі. Урок позакласного читання відрізняється від уроків класного читання навчальним матеріалом. На уроках класного читання діти читають твори за навчальною хрестоматією. На уроках позакласного читання діти перечитують й обговорюють дитячі книжки, які вони прочитали вдома.

Організація роботи із позакласного читання починається із завдання, яке ставиться перед дітьми, за характером воно завжди одноманітне: відшукати в бібліотеці книжки на задану тему або певного письменника, прочитати лише один твір з неї, принести книжку на заняття (зразки завдань див. у додатках 5, 6).

Урок позакласного читання розпочинається з перегляду виставки книг, прочитаних дітьми вдома. Цю виставку влаштовують вони самі

під час перерви. Після того, як виставку оглянуто, учні беруть книжки з неї, й розпочинається бесіда-обговорення прочитаного. Ставляться такі запитання, щоб на них міг відповісти кожний, хоча школярі читали різні книжки. Наприклад, другокласники читали оповідання про навчання дітей у школі. Їм пропонується система запитань, які послідовно розкривають тему через оцінювання вчинків героїв.

- Оповідання яких письменників ви читали? Назвіть.
- Хто герой оповідання, що ви прочитали? Дівчинка, хлопчик? Назвіть його.
- Скільки йому років? Старший чи молодший він від вас?
- Де він живе?
- В якому класі навчається?
- Що ви про нього дізналися, довідалися? Який випадок з ним трапився? Веселий, сумний, повчальний? Розкажіть.
- Чим запам'ятався вам цей герой?

Під час бесіди вчитель допомагає дітям сформулювати думку, спонукає перечитувати окремі уривки. Висновки, узагальнення за темою на основі прочитаних дітьми книжок має зробити сам педагог.

Орієнтовна структура уроку позакласного читання

1. Робота з виставкою прочитаних до уроку книжок.
2. Бесіда про героїв прочитаних книг та їх авторів.
3. Доповнення, розширення, уточнення читацького досвіду дітей учителем. На кожному уроці вчитель обов'язково щось розповідає дітям, читає, показує нові книжки, тобто виступає активним учасником розмови про книжки та читання.
4. Завдання додому.

Уроки цього типу будуються за тематичним та монографічним принципами. Такий підхід дозволяє кожному учневі знайти доступну для нього книжку в домашній, класній, шкільній бібліотеці. Саме тому, перш ніж почати навчання за цією системою, з дітьми проводиться екскурсія до шкільної бібліотеки, найближчої районної чи міської бібліотеки. Не варто всіх дітей відразу записувати в читачі бібліотек. Кожний із них прийде туди свого часу самостійно чи з батьками. Частина учнів на другому році навчання не відвідуватиме бібліотеку, їм вистачить тих книжок, які вони мають удома.

Планування уроків позакласного читання

Тема уроку	Позаурочна робота з дитячою книжкою
Екскурсія до шкільної бібліотеки	Організація класної бібліотечки

Екскурсія до районної бібліотеки	Організація виставки «Журнали для дітей». Читання творів із журналів для дітей
Оповідання та казки В. Сухомлинського	Виставка книжок
Веселі вірші Грицька Бойка	Виставка книжок Г. Бойка
Загадки, лічилки, скоромовки (народні та авторські)	Конкурс веселих і кмітливих «Загадай загадку — відгадай загадку»; «Кажі швидко скоромовку»
Казки про тварин	Організація театру «Рукавичка»
Про нашу Батьківщину, про нас (вірші, пісні, оповідання)	Конкурс читців
Мама і ми (оповідання, казки, вірші)	Співаємо про маму
Моя улюблена книжка. Урок-вистава	
Читаємо книжки про тварин (науково-художні казки та оповідання)	Театр «Лісові розмови»
Весна, весна на вулиці... (вірші поетів ХХ ст.)	Екскурсія до книжкового магазину
Дізнайся про справи людей у різних країнах. Вірші зарубіжних поетів	Виставка книжок
Казки датського письменника Г. Х. Андерсена	Вікторина «Впізнай казку за ілюстрацією»
Що та як читати влітку	

Типовий конспект уроку позакласного читання

Тема: «Веселі вірші Грицька Бойка».

Мета: познайомити дітей з книжками Г. Бойка (Григорія Пилиповича Бойка), формувати уміння розрізняти твори за тематикою й емоційною спрямованістю, збагачувати чуттєвий досвід, удосконалювати навичку виразного читання віршів; розвивати почуття гумору.

Матеріали до заняття: книжки Г. Бойка. *Для вчителя:* Вибрані твори в двох томах. — Том I. Біографічні відомості з книги «Веселка». Антологія

української літератури для дітей: У 3-х томах. — Том 2. *Для дітей*: різноманітні видання творів Г. Бойка.

Рекомендаційний список-завдання до уроку:

Читайте веселі вірші Г. П. Бойка

1. Бойко Г. П. Качечка-прачечка.
2. Бойко Г. П. Диво, диво, дивина.
3. Бойко Г. П. Ніс у сметані.
4. Бойко Г. П. Веселинки.
5. Бойко Г. П. Веселинки, вірші, скоромовки.
6. Бойко Г. П. Шпартгалка-виручалка.
7. Бойко Г. П. Вибрані твори у 2-х томах. — Том 1.

*А які книги знайшов і прочитав ти? Як звати поета?
Що розповіли тобі про автора його книги?*

ХІД УРОКУ

1. Розгляд книжкової виставки.

Під час розгляду виставки діти відповідають на запитання.

- Яку назву може мати наша виставка?
  - Як звати автора?
  - Чи є на виставці книжки, які не зазначено в рекомендаційному списку? Як вони називаються?
  - Як книжки нам розповідають, про що пише автор? (Звертається увага на назву, ілюстрації, титульний лист, підзаголовок, де зазначено жанр: жарти, скоромовки, вірші, загадки, п'єси-казки тощо. Робиться висновок про зміст і спрямованість творчості поета: про що пише і як пише автор.)
2. Аналіз й обговорення прочитаного. Бесіда спрямовується на формування вмінь добирати твори за подібністю, на основі зразка, наданого вчителем.

Учитель читає вірші і пропонує дітям знайти подібні у себе в книжках і прочитати.

1) Учитель читає вірш «Осінні клени».

Стоять осінні клени
У барвах золотих
І дивляться на мене,
А я дивлюсь на них.
Ось листячко упало...
Нагнувся я до листка:
Він жовтий і трипалий,
Мов лапка гусака.

— А які вірші Г. Бойка про природу читали ви?

2) Учитель читає вірш «Учителька».

Запросила я сестричку
До стола,
Клаптик білого паперу
Їй дала.

Посадила я сестричку
На стілець,
Показала, як тримати
Олівець.

А сама, немов учителька,
Стою
І навчаю першокласницю
Мою.

— А які ще вірші про добрі й цікаві справи дітей ви знайшли у книгах Г. Бойка?

3) Учитель читає вірш «Тенісист».

— От я в теніс добре граю! —
Всіх майстрів перемагаю!..
Від моєї гри шораз
У захопленні весь клас!

— Де ж він бачив загадку
В теніс гру твою чудову?
— Клас не бачив, як я грав:
Це я їм розповідав...

— А ще про яких спортсменів і фізкультурників посміхаючись написав Г. Бойко?

- 4) — Про які веселі випадки із шкільного життя розповів Г. Бойко? Пригадайте назви віршів. Які з них закінчилися весело, а які — сумно? Які з цих випадків нагадують дітям про те, як не слід поводитися?
- 5) — У своїх віршах Г. Бойко не лише весело навчає дітей розуму, а й допомагає їм оволодіти правильною, чіткою вимовою. Як ви думаєте, які саме твори я маю на увазі?

Діти читають скоромовки. Під час читання влаштовується веселе змагання.

3. Доповнення, розширення, уточнення читацького досвіду дітей.

— Сьогодні на уроці ми з вами багато і захоплено читали. А якою ж ви уявляєте собі людину, поета, вірші якого читали і слухали? (*Веселий, добрий, спостережливий, вигадник*)

Дітям демонструється портрет письменника з книги «Вибрані твори у 2-х томах, Т. 1». Акцентується увага на тому, що саме в таких виданнях, як «Вибрані твори», завжди можна знайти портрет письменника.

4. Домашнє завдання.

Знайти в бібліотеці в дитячих журналах та книгах загадки, лічилки, скоромовки народні та авторські. Навчитися загадувати загадки, підготуватися до конкурсу «Хто кого переговорить, хто кого перескоромовить».

Матеріали для вчителя

Зразок плакату № 1 (див. додаток 5).

Зразок плакату № 2 (див. додаток 6).

Г. К. Андерсен та його книги*Заочна екскурсія*

Ганс Крістіан Андерсен (1805–1875) народився в місті Оденсі.

— В якій країні народився казкар?

Його дідусь був талановитим різьбярем по дереву, батько — великий книголюб і мрійник — башмачником, а мати Анн-Марі — пралею.

Життя Г. К. Андерсена було нелегким.

Багато нестатків він виніс, перш ніж в 1835 році побачили світ його «Казки, розказані дітям».

У кінці життя письменник став дуже відомим казкарем. Його знали в багатьох країнах. До 70-річчя Андерсена діти його батьківщини зібрали гроші на пам'ятник, який був споруджений після його смерті в 1880 р. у Королівському саду в Копенгагені.

Вдячні читачі поставили пам'ятник і героїні його казки — Русалочці. Туристи, які відвідують місто Копенгаген, — столицю Данії — завжди приходять до пам'ятника Русалочці.

Читачам усього світу відоме ім'я великого датського казкаря.

Екскурсія до бібліотеки*Матеріали до екскурсії*

Учися бути читачем.

Читач — людина, яка вміє читати, знає книги, вміє знаходити й вибирати книги для читання, читає книгу самостійно, думає над книгою, міркує, веде цікаву розмову про прочитане.

Познайомся з бібліотекою. Навчися вибирати книгу для читання й читати казки, загадки, вірші, оповідання.

Довідайся, як можна вести цікаву розмову про прочитане, чим зацікавити себе й друзів у вільний час.

Бібліотека. «Є в будь-якій школі невелика кімната, де живе тисяча мудреців. Кожен учень час від часу заходить сюди, щоб порадитися зі своїми мудрими й ученими друзями. А вони всім раді прислужити. Це мудріші, найрозумніші книги. І живуть вони в будинку, який називається

«бібліотека». Адже «бібліо» з грецької — книга, а «текос» — сховище: книгосховище». (За Г. А. Юрміним)

Бібліотеки існують дуже давно, не менше п'яти тисяч років. Найдавніші з них були в Єгипті...

У дитячих бібліотеках зберігаються книги для дітей. Тут кожний хлопчик або дівчинка може познайомитися із книгами й одержати їх додому.

У великих і малих містах є обласні, міські й районні дитячі бібліотеки. Кожен бажаючий може стати читачем такої бібліотеки.

У селищах і селах, як правило, бібліотеки обслуговують дітей і дорослих. Кожна дитина може записатися в селищну бібліотеку.

Довідайся за допомогою дорослих, де знаходиться найближча дитяча бібліотека.

У дитячій бібліотеці зазвичай є два відділення: абонемент і читальна зала.

Абонемент — це місце в бібліотеці, де видають книги додому. Якщо взяв книгу — на декілька днів вона твоя. Ти можеш її читати, перечитувати, розглядати, але в призначений термін книгу треба повернути до бібліотеки: вона потрібна іншим читачам.

Що робити, якщо книга велика і ти не встиг її прочитати? Засмутився? Не біда! Піди до бібліотеки та попроси продовжити термін.

Бібліотекар — головний помічник і порадник для читача.

Бібліотекар зберігає й видає книги, веде роботу із читачами. Він знайомить читачів з новими книгами й журналами, розповідає про книги, які зберігаються в бібліотеці, складає виставки книг.

У дитячій бібліотеці бібліотекар проводить цікаві й захоплюючі заняття, читає книги, організує літературні ігри, влаштовує ранки, керує гуртками.

Якщо в бібліотеці в тебе виникнуть труднощі, буде щось незрозумілим при виборі й читанні книг, — не губися, звернися до бібліотекаря. Він завжди порадить, допоможе.

Формуляр — це картка читача. Вона зберігається в бібліотеці. У формуляр вносять дані про читача: його прізвище, ім'я, домашню адресу, номер школи, де він учиться, клас. Сюди ж записуються всі книги, які ти береш у бібліотеці, вказується дата, коли книга взята і коли повернена.

За формуляром можна простежити, які книги ти читав протягом року..., протягом 4-х років.

Книги з читальної зали додому не видаються, вони повинні постійно знаходитися у бібліотеці. Адже є книги, які можуть знадобитися читачам у будь-який день. У читальній залі знаходяться і журнали. До полиць із книгами можна підходити, коли захочеш, і брати книги, але на місце взятої книги треба поставити закладку. Такі закладки є в бібліотеці.

Повернеш книгу на місце — й закладку повернеш. У читальній залі повинно бути тихо.

А якщо учні приходять до читальної зали класом, бібліотекар читає книги, проводить літературні свята, вікторини. Іноді в гості до читачів приходять письменники, художники, цікаві люди, розповідають про свою професію, читають свої твори. А якщо приїхали артисти, то читальна зала перетворюється на театр.

Коли саме проводяться такі зустрічі, можна довідатися з оголошень, які вивішуються в бібліотеці. На ці зустрічі ти можеш запросити своїх друзів. Вони познайомляться з бібліотекою й зможуть стати її постійними читачами.

Книжкові виставки. Зазвичай книги стоять на полицях так щільно, що видно тільки корінці. Але на деяких стелажах і стендах книжки повернені до тебе обкладинками. Це книжкові виставки. У кожній виставки є своя назва: «Нові книги», «Казки країн світу», «Твори письменників-класиків» та інші.

Будь-яку книгу з виставки ти можеш подивитися, а ту, яка сподобається, — взяти додому почитати. Але не забудь, що цю книгу треба записати у твій формуляр.

Пам'ятай! Щораз відвідуючи бібліотеку, ознайомся з виставкою книг.

Після екскурсії

Якщо ти захотів стати читачем бібліотеки...

1. Уточни адресу бібліотеки. Запам'ятай, як проїхати або пройти до неї.
2. Довідайся, що необхідно зробити, щоб стати читачем цієї бібліотеки.
3. Запиши порядок роботи бібліотеки: дні, години роботи.
4. Познайомся з бібліотекарем. Запам'ятай його ім'я, по батькові, прізвище.
5. Уточни в бібліотекаря правила поведінки читача в бібліотеці.

(При підготовці матеріалів екскурсії використано книгу В. Г. Валькової, А. Н. Спаль «Будинок книжки»¹.)

Матеріали до теми «Що читати влітку?»

На це запитання ти сам легко можеш відповісти. Ти дізнався багато про книги. Одні ти читав, інші розглядав, про деякі тобі розповіли друзі.

Згадай усі ці книги — і ти зможеш визначити ті, які захочеш прочитати або перечитати влітку.

Разом з однокласниками згадайте, на які теми ви читали книги протягом року.

Подумай, про що тобі хочеться читати. У бібліотеці запитай книги за цими темами, розглянь їх, вибери й прочитай.

¹ Валькова В. Г., Спаль А. Н. Книжкін дом. — М.: Книжная палата, 1990. — 80 с.

У другому класі ти розглядав і читав журнали для дітей. Пам'ятай: журнали видаються періодично. Найчастіше — один раз на місяць. Стеж за виходом у світ нових журналів, переглядай старі номери. Журнали ти завжди знайдеш у читальній залі бібліотеки й у кіоску, де продають пресу.

Читання із продовженням

Добре разом із друзями читати книги. Один читає — інші слухають. Цікаво, коли серед друзів є хлопці доросліші й молодші.

Організувати читання книг можна й у колі сім'ї. Старші й молодші члени родини можуть читати по черзі.

Для колективних читань краще обирати книги, які можна читати протягом тривалого часу.

Казкові історії, книги пригод:

Ершов П. Горбоконики

Родарі Д. Пригоди Цибуліно

Екхольм Я. Тутта Карлсон, перша та єдина, Людвіг Чотирнадцятий й інші.

А твій вибір?

Повісті й оповідання про дітей:

Нестайко В. Тореадори з Васюківки

Стельмах Я. Химера лісового озера, або Митькозавр із Юрківки

Стельмах Я. Найкращий намет

А твій вибір?

Оповідання, повісті, казки про природу:

Зальтен Ф. Бембі

Кіплінг Р. Мауглі

Копиленко О. Як вони поживають

Іваненко О. Лісові казки. Куди літав журавлик

А твій вибір?

Основні вимоги до знань, умінь учнів на кінець навчального року

Учні повинні мати уявлення про поняття *книжкова виставка, книжковий плакат*.

Учні повинні знати: назви дитячих книжок, творів, з якими неодноразово зустрічалися протягом року; про кого (про що) йшлося в цих творах; структурні елементи книжки та їх призначення: обкладинка, корінець, сторінка, ілюстрація, заголовок (назва) книжки, прізвище автора; основні правила поводження з книжкою, правила користування бібліотекою.

Учні повинні вміти: розрізняти прочитаний твір за жанровими ознаками (вірш, казка, оповідання); впізнавати сюжет знайомої книжки за ілюстраціями, визначити орієнтовно зміст книжки, спираючись на

такі показники: ілюстрація, назва, прізвище автора; правильно назвати кілька книжок, які найбільше сподобалися; осмислювати за допомогою вчителя заголовки твору (чому так названо); оцінити за допомогою вчителя вчинок героя, спираючись на текст і власний досвід; самостійно прочитати запропонований учителем твір; дотримуватися гігієнічних навичок читання.

3 КЛАС

Специфіка навчально-виховної роботи з позакласного читання в третьому класі

Третій рік роботи з дитячою книгою в системі позакласного читання — це продовження розпочатого в другому класі основного етапу навчання, але на якісно новому рівні.

У третьому класі вперше ставиться й вирішується завдання не тільки освоєння дітьми кола доступної літератури, а й формування в школярів **читацьких інтересів**, тобто уміння читати вибірково, співвідносячи свої потреби й можливості.

Навчальний матеріал до уроків позакласного читання і робота з ним повинні забезпечити в учнів передумови для використання книг і вміння читати з метою самоосвіти.

І, нарешті, у третьому класі в учнів відпрацьовуються основні звички культури читацької поведінки.

Читацькі інтереси. Різниця між читацьким інтересом та інтересом до книги, до читання

Активна пізнавальна спрямованість дітей на книгу як об'єкт, що викликає в них позитивні емоції і бажання з ним діяти, тобто розглядати, читати, свідчить про сформованість інтересу до книг. При суворому дотриманні методики позакласного читання це досягається вже на другому році навчання, а потім поглиблюється й стабілізується.

Читацькі інтереси — це наступний ступінь читацької зрілості, ступінь значно серйозніший, який обов'язково передбачає наявність у читача стійкого інтересу до книг.

Читацькі інтереси — це обов'язково інтереси вибіркові, спрямовані не на книги взагалі, а на книги певного роду, які читач виділяє з усіх інших книг і віддає перевагу перед іншими книгами, тому що відчуває в них особисту потребу, вважаючи їх найбільш придатними для себе, — для поповнення своїх знань, для власної самодіяльності.

Неодмінною умовою виникнення, а потім й розширення і поглиблення читацьких інтересів у будь-якої людини, а в молодших школярів — особливо є досить високий рівень особистої начитаності, гарної

поінформованості в доступному колі читання, усвідомлення того, що читати можна і що читати потрібно.

Такий характер читацької діяльності починає виявлятися тільки до кінця третього року навчання і тільки в умовах цілеспрямованого навчання самостійного читання як при роботі з хрестоматією, так і на спеціальних уроках роботи з дитячою книгою.

Умови формування читацьких інтересів й активної читацької діяльності

Необхідно створити сприятливі умови для широкого ознайомлення учнів з низкою книжок провідних письменників за основними темами дитячого читання, проведення презентації літератури для дітей у всьому жанрово-видовому розмаїтті. Учні ознайомлюються з народними і літературними казками, з вітчизняними і зарубіжними, з циклами віршів хоча б кількох кращих поетів, із прозаїчними творами (оповіданнями і повістями), з науково-пізнавальною книгою і дитячою періодикою. У цілому загальне уявлення про авторське розмаїття на кінець третього року навчання повинне розширитися в межах 125–150 книг різних письменників.

Третьокласник, який опанував програму, повинен співвідносити автора з низкою творів, наприклад, Г. К. Андерсен — «Дюймовочка», «Кресало», «Дикі лебеді».

Третьокласники наприкінці року повинні уявляти напрямки творчості знайомих письменників, наприклад: Н. Забіла пише вірші, казки, твори про дітей; О. Іваненко пише казки, біографічні оповідання, твори про природу. За будь-якою темою третьокласник повинен уявити книги ряду авторів. (Наприклад, хто пише про тварин? О. Копиленко, О. Іваненко, В. Біанкі, Е. Сетон-Томпсон.)

Нарешті, третьокласник наприкінці року повинен бути здатний виконати завдання в точній відповідності до поставленої на уроці мети: готуючись до уроку, читати короткі оповідання В. Сухомлинського, І. Сенченка, обираючи саме оповідання, а не казки письменника. Якщо тема уроку «Про нашу Батьківщину і про нас», дитина, яка пройшла курс навчання, обирає не будь-яку книгу за темою, а здійснює пошук згідно зі своїми читацькими уподобаннями. Один третьокласник вибере оповідання, інший — вірші, третій прочитає казку. Будуть і такі діти, які принесуть на урок довідкові видання, книги-енциклопедії.

Оцінка діяльності учнів-читачів визначається не тим, що вибрала дитина для читання, а тим, наскільки індивідуальний і мотивований її добір, у чому і який зв'язок вбачає вона між обраною книгою і темою майбутнього уроку, наскільки сильна їй книга, якій вона віддала перевагу, адже головне в мистецтві самостійного читання — створення

і зміцнення своїх думок за допомогою книги, що відповідає усвідомленим, нехай поки ситуативним, особистісним інтересам.

Прояв читацької культури третьокласників

Під читацькою культурою розуміють:

- уміння вибрати книгу для читання за темою і рекомендацією вчителя, спираючись на свій читацький досвід, звертаючись по допомогу до відкритого доступу до книг у бібліотеці, прислухаючись до порад бібліотекаря;
- уміння ознайомлюватися з книгою, звертаючи увагу на прізвище автора, заголовок, підзаголовок, читаючи книжкову анотацію, передмову, зважаючи на позначку, що вказує, на який вік орієнтована книга;
- уміння прочитати до уроку певний твір, співвідносячи обсяг твору зі своїми читацькими можливостями. Третьюкласники повинні читати твори, різні за обсягом. Учням треба усвідомлювати, який обсяг твору їм доступний, а вчителю — допомагати дитині й вітати її свідомий вибір;
- уміння включитися в загальну систему роботи на уроці з опанування прочитаних творів, відповідати на поставлені запитання, уважно й зацікавлено слухати товаришів, знати й поважати їхню думку і читацькі переваги, прагнення виявляти особисту активність, щоб допомогти комусь тим, що вмієш, знаєш сам. Наприклад, можна добирати і приносити потрібні книги в клас, брати участь у складанні книжкових виставок, піклуватися про те, щоб товариші, у яких цих книг немає, могли б їх побачити і хоча б тимчасово ними скористатися, ретельно готуватися до уроків читання, застосовуючи ті уміння, які учень засвоює в школі щодо роботи з текстом (готувати переказ уривків, інсценівки, розповідь про книгу тощо);
- за необхідності звертатися до книг за відповіддю у разі виникнення запитань, формувати вміння працювати з довідковою літературою;
- використовувати знання книжок для організації цікавого й змістовного дозвілля, наприклад, літературних ігор;
- виконувати правила гігієни читання як у класі, так і при самостійному читанні; піклуватися про збереження книжок вдома, у школі, берегти бібліотечні книжки.

Коло читання третьокласника

Третьюкласники, як і учні першого і другого класу, ознайомлюються з колом дитячого читання у всьому його обсязі і розмаїтті: тематичному, жанровому, авторському.

Учні третього класу вчать розрізняти літературу XIX і XX століття. Акцентується увага учнів на письменниках, які пишуть свої твори сьогодні.

Окремі уроки присвячуються зарубіжній літературі. Вони будуються за жанровою ознакою, наприклад, «Літературні казки закордонних письменників»; за приналежністю авторів до якоїсь мови або країни,

скажімо, «Твори письменників країн — наших сусідів». Особливо діти орієнтуються на читання книг письменників рідного краю. Ця література вводиться на кожному уроці, де це можливо, а також при проведенні спеціальних уроків («Книжки письменників рідного краю»).

Діти ознайомлюються з окремими творами загальносвітової класики. Наприклад, урок однієї книги: «Читаємо “Пригоди барона Мюнхаузена” Е. Распе».

Систематизуються уявлення дітей про розмаїття періодичних видань для школярів.

Урок позакласного читання

Урок позакласного читання-роботи з дитячою книгою залишається основною організаційною формою навчання учнів самостійного вибору й читання книг.

Упродовж третього року навчання проводиться 18 уроків, один урок від іншого відділений проміжком у два тижні. Такий проміжок дає можливість дітям не тільки вибрати книгу, знайти її на полицях бібліотек, але й прочитати значний за обсягом твір. Основна вимога до проведення уроків — відповідність до розкладу, проведення заняття в той самий день тижня.

Організація уроків полягає в тому, що діти за два тижні до уроку, наприкінці попереднього уроку одержують завдання, де чітко визначена тема читання і спрямованість наступного уроку. Це може бути читання книг одного письменника («Читаємо розповіді і казки О. Д. Іваненко»), однієї теми «Про нашу Батьківщину і про нас», одного жанру («Читаємо вірші українських поетів-класиків»). Як правило, учитель вивішує плакат-завдання, де вказує тему читання, ставить кілька запитань і пропонує рекомендований список книг.

Рекомендований список — це орієнтир для пошуку книг. Ці книги не обов'язково читати, але бажано знайти, переглянути. Треба звертати увагу дітей на те, що твори письменників можна знайти в періодичній пресі. Твори видатних письменників, як правило, публікуються до їх ювілеїв. Не можна забувати й про установку на розглядання тематичних збірників, які дуже популярні у виданнях для дітей, наприклад, «Дванадцять місяців», «Ой весела в нас зима», «Веселі вірші», «Веселі оповідання» тощо.

На урок діти приносять книги, які вони прочитали.

Структура уроку позакласного читання

I. Книжкова виставка біля дошки.

Вона складається з книг, які принесли діти. Робота з прочитаними до уроку книгами.

Розширення й систематизація читацького кругозору.

Розглядання книг, заголовків, визначення авторів, книги яких є на виставці, які в них зібрані твори, на які теми, чим цікава кожна книга, що розповідають книги про автора чи авторів (портрет письменника, тема його творчості, жанри, у яких він працює, дані про автора з передмов і післямов).

II. Бесіда про те, що вдалося довідатися з прочитаних книг за темою уроку.

Відповіді на запитання вчителя. Тут важливо передбачити постановку таких запитань, на які могли б відповідати всі діти, навіть якщо вони читали різні книги.

Складність цього завдання полягає в тому, що не можна ставити запитання, на які дитина може відповісти, не читаючи книгу. Наприклад, при читанні книг про героїв, подвиги неправомірним є запитання типу: «Яким був герой — хоробрим, спритним, відважним?...».

Завдання добираються у такий спосіб.

Перший приклад. Учитель, підбиваючи підсумки за матеріалами виставки, говорить дітям про те, що всі вони читали книги про героїв, і відкриває запис на дошці:

Хоробрий
Витривалий
Розумний
Добрий
Хитрий
Умілий

...

Діти читають ці слова і роблять висновок, що це характеристика героя. Учитель просить назвати тих героїв книг, про яких вони читали, знайти і прочитати епізоди з книг, які характеризують ту чи іншу рису персонажа.

Третьюкласники називають книгу, ім'я героя, читають чи переказують відповідний епізод, який підтверджує наявність у персонажа тієї чи іншої риси.

Приклад другий. При читанні оповідання про тварин дітям пропонується згадати епізоди, де були забавні, дивовижні випадки, приклади добрих відносин між людьми і тваринами. III. Доповнення, розширення читацького досвіду дітей учителем.

На кожному уроці вчитель сам виступає як читач, але читач більш досвідчений, який відкриває дітям щось нове, допомагає їм дещо уточнити збагнути, осмислити.

Основні форми виступу вчителя: розповідь учителя про якусь книгу, переказ цікавого епізоду з життя письменника, читання віршів, оповідань.

IV. Домашнє завдання.

Вказівка на те, що і як варто робити, готуючись до наступного уроку позакласного читання за певною темою.

Особливі уроки позакласного читання — це урок-концерт, урок-ранок.

Подібні уроки проводяться, як правило, двічі на рік: у передноворічні свята і навесні в дні тижня дитячої книги.

На цих уроках діти виступають з інсценівками, декламацією творів, які вони вивчили на уроках класного і позакласного читання. Це своєрідні узагальнюючі уроки, але більш вільні за структурою і характером, засновані на позитивних емоціях. На ці уроки, як правило, запрошуються батьки, учні інших класів, друзі (*зразок уроку-свята див. на с. 70–79*).

Планування уроків роботи з дитячою книгою

При складанні планування вчитель враховує тематику, яка повинна реалізувати всі основні напрямки дитячого читання і має бути забезпечена навчальним матеріалом, тобто дитячими книгами, тому робота з формування системи уроків у кожній школі є дещо специфічною і залежить від того, які книги є в шкільній, районній, міській бібліотеці. Щоб робота зі створення планування була продуктивною, їй треба присвятити одне із засідань методичного об'єднання вчителів початкових класів школи, куди запросити бібліотекаря з повідомленням про те, які фонди містить бібліотека.

Орієнтовне планування

№ уроку	Тема уроку	Варіант теми уроку (заповнюється вчителем)	Позаурочна робота з дитячою книгою
1	Книги, які прочитані влітку		Виставка книг «Ми читали влітку»
2	Творчість Н. Забіли для дітей		Виставка книжок за розділами «Н. Забіла — автор віршів, оповідань, казок, загадок, п'єс, перекладів»

3	Оповідання про дітей, їх справи, турботи, захоплення і розваги	Урок однієї книги: Н. Забіла «Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика та його діда» Урок однієї книги: Г. К. Андерсен «Снігова королева»	Літературна вікторина
4	Оповідання і вірші про дорослих і дітей		Виставка «Книжки про природу»
5	Перекажи казку (народні казки в різних переказах)	К. Коллоді «Пригоди Піноккіо» О. М. Толстой «Пригоди Буратіно»	Засідання клубу шанувальників казок
6	Казки народів світу (в переказах І. Неходи, О. Тереха, І. Чирка та ін.)	Д. Харріс «Казки дядечка Римуса»	Де живуть казки? Мандрівка картою світу
7	Великі казкарі та казки, які знають усі (Ш. Перро, Бр. Грім, Г. К. Андерсен)	О. С. Пушкін та його казки	Літературна гра-драматизація епізодів казок
8	Урок-концерт. Новорічна казка		Парад літературних героїв
9	Які питання ставлять казки (казки, в заголовках яких є запитання)	«Читаймо казки про природу та пізнаємо світ рослин» «Читаймо казки про природу та пізнаємо світ тварин»	Складання кросвордів
10	Читаємо казки Редьярда Кіплінга	Ф. Баум «Чарівник з країни Оз» О. М. Волков «Чарівник Смарагового міста»	Вікторина

11	Про мужність, про доблесть, про славу. Вірші, оповідання, казки, легенди про Батьківщину		Літературний монтаж
12	Поезія народів, що населяють Україну		Конкурс читців
13	Мама і ми	Читаймо разом дитячу періодичну літературу (журнали «Барвінок», «Пізнайко» та ін.)	Підготовка до привітання-виступу
14	Свято книжки. В. З. Нестайко «Незвичайні пригоди в лісовій школі»	П'єси українських письменників	Вистава за мотивами прочитаних книжок
15	Книга про найправдивішу людину на землі (Е. Распе «Пригоди барона Мюнхгаузена»)	Оповідання та повісті М. М. Носова	Парад літературних героїв
16	Гумористичні твори українських письменників (Я. Стельмах, Грицько Бойко, В. Кава)	Творчість Остапа Вишні для дітей	Виставка книжок «Остап Вишня — дітям»
17	З книжкою — до лісу, на луки, у поле. (Енциклопедична книга)		Виставка книжок «Що читати влітку?»

Зразки плакатів-завдань до уроку позакласного читання (див. додатки 5, 6).

Позаурочна робота з дитячою книгою

Позаурочна робота з дитячою книгою на третьому році навчання — це залучення дітей до активної читацької діяльності засобами літературних ігор.

Літературні ігри — це постійний засіб активізації позаурочної діяльності учнів з книгою. Завдання вчителя — показати види таких ігор, а головне — залучити учнів до самостійного складання подібних ігор за будь-якими прочитаними творами. Третьюкласники не тільки ознайомлюються з літературними іграми, як другокласники і першокласники, але й самі вчать складати літературні ігри.

Як показує досвід, для третьокласників найбільше підходять такі **види літературних ігор**:

1. Літературна вікторина — це складання запитань про події, про дійових осіб, про речі, які в тій чи іншій прочитаній книзі відіграють більш-менш важливу роль.
2. Літературні загадки — це дослівні уривки з прочитаних творів (діалоги, монологи, пейзажі, вислови, описи, абзаци, рядки), які є типовими і дають можливість слухачам назвати автора, заголовок твору, персонаж і т. ін.
3. Літературний кросворд — складання запитань або літературної загадки, відповідь на яку підказується кількістю заданих букв.
4. Літературний монтаж — складання тематично заданого тексту для декламації з окремих уривків віршованих і прозаїчних творів. Наприклад: «Ой, весна-веснянка», «Ой, весела в нас зима», «Мій рідний край, моя земля».
5. Інсценування, драматизація — відтворення окремих діалогів, монологів з творів. Цей вид літературних ігор передбачає використання елементів декорації, костюмів і т. ін.
6. Парад літературних героїв — створення дітьми на основі самодіяльності елементів костюмів літературних героїв.
7. Конкурси на кращого читця й ілюстратора дитячих книг.

Парад літературних героїв

Цей вид самодіяльності у зв'язку із самостійним читанням може бути рекомендований до тижня дитячої книги як художня частина загальношкільного позаурочного заходу (ранку, свята).

Учні заздалегідь готуються представляти літературного героя. Вони повинні підготувати для себе відповідний костюм і перечитати книги про свого героя настільки якісно, щоб змогли розповісти характерний епізод і відповісти на будь-яке запитання, яке стосується героя.

Чим більша кількість дітей побажає взяти участь у грі, тим краще. Треба вітати бажання декількох дітей представляти одного й того самого героя — це дасть можливість улаштувати захоплююче змагання героїв, надавши їм право змагатися в дотепності й точності відповідей. Слухачі

виступають суддями й учасниками дії, вони мають право ставити запитання літературним героям. Однак треба врахувати, що основна частина запитань повинна бути підготовлена вчителем, який знає, які герої будуть брати участь у параді. Необхідно сповістити заздалегідь і учасників конкурсу, щоб вони також підготували запитання для літературних героїв.

Змагання починається з того, що всі учасники, довільно вишикувавшись у колону, проходять по залі. Вони йдуть повільно. Кожний намагається ходою, жестами, манерою поведінки представити свого героя якомога виразніше. Учасники, які представляють одного героя, поєднуються в групу. Глядачі впізнають героїв, аплодують. Ведучий послідовно викликає героя чи групу героїв на сцену, і вони захищають своє право представляти героїв.

Наприклад, на сцену викликаються учасники, яким полюбився барон Мюнхгаузен — брехун і славетний оповідач. Глядачам треба визначити, хто з них «справжній барон Мюнхгаузен», хто краще за інших ввійшов в образ і знає книгу.

Ведучий і глядачі ставлять по черзі кожному кандидату в барони запитання. Наприклад:

- Назвіть Ваше повне ім'я, пане.
- Який Ви носите титул?
- Де і коли Ви народилися?
- Хто є Вашим названим батьком — автором книги, яку Ви представляєте?
- На чому Ви зробили свою подорож у Росію?
- Як Ваш кінь потрапив на дах дзвіниці?
- Хто був запряжений у сани, на яких Ви в'їхали в Петербург?
- Як вовк з'явився в запрягу?
- Про яке дивне полювання на качок Ви повідали всьому світу?
- Як Ви піймали кабана?
- Чи вдалося Вам здійснити космічну подорож? Як?
- Від чого вмер ведмідь, який одного разу напав на Вас?
- Який випадок з Ваших пригод відтворений у пам'ятнику, який стоїть в невеликому містечку Боденвердер на ріці Везер?
- В якій країні знаходиться цей пам'ятник?
- Скільки подорожей Ви зробили?

За кожен правильну відповідь «барону» вручається медаль, яку заздалегідь виготовили (намалювали) учасники майбутнього свята.

Потім «барони» змагаються як оповідачі. Коротко, цікаво переказують один з епізодів своїх пригод. Завершують конкурс «баронів» каверзні запитання, які ставлять один одному претенденти на звання «найправдивішої людини в світі».

Визначається переможець. Уся група залишає сцену. Її місце займає наступний герой чи група героїв.

Творчість Н. Забіли для дітей

Тип уроку: урок-ранок, урок-свято.

На урок запрошуються гості: учні початкової школи (2–4 класи), учителі, батьки.

Ведучий (*учитель або учень старших класів*). Дорогі друзі! Сьогодні ми познайомимо вас з творчістю відомої дитячої письменниці. Спробуйте відгадати її прізвище. Наші учні будуть розповідати вам вірш, який написала ця письменниця, а ви визначите, який звук у ньому повторюється найчастіше.

Виходять шість учнів. У кожного в руках папірець з намальованою великою буквою: З, А, Б, І, Л, А. Написи до глядачів будуть повертатися поступово.

1-й учень

Зима морозяна на дворі.
Замети білі на землі.
Зоріють в небі ясні зорі.
Заснули зайчики малі.

2-й учень

Будинок білий біля річки
З балконами на кожен бік
Будують братик і сестричка,
Бо в них і батько будівник.

3-й учень

Івасик іграшками грався,
А по двору ішов індик.
Івась побачив і злякався
І від індіка в дім утік.

4-й учень

Лелека ластівку питає:
— Хто вище всіх птахів літає?
— Літають люди вище всіх
На літаках своїх легких!

5-й учень

Автобус їде по алеї.
Акація цвіте в садку.
А ми, зібравшись під нею,
Абетку вивчимо легку.

Ведучий. Промовимо всі разом прізвище цієї чудової дитячої письменниці: За-бі-ла. Правильно, Наталя Львівна Забіла. А вірші Наталі Львівни, які ви зараз послухали, можна перечитати, взявши її книжку, яка має назву «Весела абетка». Ось вона (*ведучий бере з виставки книжок «Весела абетка» і демонструє глядачам*).

— Наталя Львівна Забіла народилася давно, понад 100 років тому, але її твори і зараз цікаво читати дітям.

Наталя Львівна, коли стала дорослою, пригадувала, що її мама не вміла співати, а тому перед сном читала своїм дітям вірші, яких вона знала дуже багато. Тому й не дивно, що в цій сім'ї діти змалку любили вірші, багато знали їх напам'ять. А які вірші Наталі Забіли вже знають учні третього класу?

Виступи учнів.

— А чи знаєте ви, коли Наталя Забіла склала свій перший вірш? Це сталося, коли дівчинці було чотири роки. Свідками цього були мама і старша сестричка Аля. Вони любили малювати й розфарбовувати свої малюнки кольоровими олівцями, при цьому вони проказували відомі вірші. Одного разу сиділи отак, малювали, коли це Наталка й каже:

Арифметика любить свою Метика,
Часто гуляє та її стрічає!

— Що це за вірш? — запитала Аля.

— А це я сама придумала! — відповіла Наталя.

— Мамо, мамо! — закричала Аля. — Тися сама віршик придумала!
А що таке «Арифметика»?!

А Наталя й сама не знала! Просто десь почула таке слово, й воно їй сподобалось. Вона гадала, що то таке ім'я і що так, напевно, звучить якусь казкову красуню. А в неї є подруга Метика. Це вже вона сама вигадала, щоб складно та ладно було.

Потім, коли Наталочка трохи підросла та їй стало років сім-вісім, вона вже багато віршів і казочок писала і сама сміялась з себе, що колись такий дурненький віршик склала! Але ж тоді їй було тільки чотири роки, і ніхто з неї не сміявся.

Багато віршів Наталі Забіли покладено на музику. Послухайте пісеньку «Ідуть до школи первачки» (або можна використати пісню «Андрійко-школярик»)

Звучить пісня на слова Н. Забіли у виконанні учнів.

— Наталя Львівна писала не тільки вірші, а й казки. А розповідь про це наш гість. Зустрічайте!

З'являється учень, переодягнений у костюм Колобка.

Учень. Добрий день! Ви впізнали мене? Як мене звать? Так, у російських казках мене звать Колобок. А в українських я — Коржик. Але найбільше мені подобається ім'я, яке мені дала відома українська письменниця Наталя Забіла. Послухайте й подивіться казку про мене у виконанні учнів третього класу, а потім здогадайтеся, як же вона мене назвала.

Вистава лялькового театру за казкою Н. Л. Забіли «Плискачик»

Ведучий. Якимось каже дід бабусі...

Дід

Розпали вогонь в печі
та для нашої Ганнусі
ти плискачика спечи.

Ведучий

Замісила баба тісто
і плискачика спекла,
а тоді, щоб трохи вистиг,
на віконце віднесла.

От лежить пухкий плискачик
на тарілці на вікні,
золотистий та гарячий,
боки випнувши масні.

Плискачик

Десь гуля Ганнуса, видно,
не куштує плискача.

Ведучий

А йому лежать набридло,
стриб з вікна — й навтікача!

Покотився, покотився
по траві, мов коліща.
Раптом зайчик-побігачик
зустрічає плискача.

Зайчик

Ну й плискачик золотистий!
Мабуть, добрий ти на смак?

Плискачик

Ні, мене не можна їсти,
я уславлений співак:
«Я — плискачик,
я гарячий,
загорілий в мене бік.
І від діда,
і від баби,
і від внучки
я утік.
Вирушаю мандрувати,
погуляю досхочу
і від тебе,
від зайчати,
зараз, зараз утечу!»

Заць заслухався, а Плискачик непомітно втік.

Ведучий

Покотився, покотився
по траві, мов коліща.
Раптом вовк іде назустріч,
зупиняє плискача.

Вовк

Ой плискачику хороший!
Зараз я тебе ковтну!

Плискачик

Ні, не їж. Послухай, прошу,
як я пісню затягну:
«Я — плискачик,
я гарячий,
загорілий в мене бік.
Я від діда, баби й внучки,
і від зайчика утік.
Вирушаю мандрувати,
погуляю досхочу
і від тебе, вовк зубатий
зараз, зараз утечу!»

Вовк заслухався, а Плискачик непомітно втік.

Ведучий

Покотився, покотився
по траві, мов коліща.
Ось іде ведмідь із лісу,
зупиняє плискача.

Ведмідь

Ну й плискачик запашистий!
Я б тебе охоче з'їв!

Плискачик

Ні, мене не треба їсти,
от послухай краще спів:
«Я — плискачик,
я гарячий,
загорілий в мене бік.
Я від діда, баби й внучки,
від зайчати й вовка втік.
Вирушаю мандрувати,
погуляю досхочу
і від тебе, волохатий,
зараз, зараз утечу!»

Ведучий

Покотився, покотився
по траві, мов коліща.
Враз як вистрибне лисиця
з-під куща до плискача!

Лисиця

Ну й плискачик! Що й казати!
Запашний від тебе дух...

Плискачик

Я умію ще й співати,
в мене — голос,
в мене — слух!

Ведучий. І почав співать плискачик...

Плискачик

«Я гарячий,
я добрячий,
загорілий в мене бік.
Я від діда, баби, внучки
і від вовка, і ведмеда,
і від зайчика утік.
І від тебе утечу я...»

Ведучий. А лисичка каже враз...

Лисичка

Щось тебе я кепсько чую,
заспівай-но другий раз!
Ти співаєш дуже дзвінко,
в тебе й справді голос е!

Ведучий

А сама в цей час торбинку
з-під ялинки дістає.
Та хвалько цього не бачить,
радий з успіху свого.
Тільки вивів...

Плискачик. «Я — плискачик...»

Ведучий

А лисичка — хап його!
І незчувся, як в торбинці
опинився наш співець!
І лисичка по стежинці
в ліс побігла навпростець.
А в ліску мала Ганнуся
недалечко від тих місць
лісовую грушу трусить
і грушки солодкі їсть.
Загорілись в лиски очі...

Лисиця

Мабуть, груші ті смачні!
Ой-ой-ой, я їсти хочу!
Дай-но, дівчинко, мені!

Ведучий

Бачить дівчинка: лисиця,
витівниця лісова!
І на спинці у торбинці
щось ворухиться й співа...

Плискачик

«Я — плискачик,
я гарячий,
загорілий в мене бік.
Втік від діда, баби й внучки,
Від лисиці я не втік!..»

Ганнуся

Що ж, лисичко, миттю
натрушу тобі грушок.
Стань-но ближче та під віття
підставляй свій лантушок!

Ведучий

Розв'язала лиска торбу,
а плискачик з неї — плиг!
Та як кинеться моторно
прямо дівчинці до ніг.

Плискачик

Ой, рятуй мене, Ганнусю!
Нагулявся я досхочу.
Я додому повернуся,
більш нізачо не втечу!

Ведучий

Засоромлена лисиця
заховалась під кущем.
А Ганнуся до бабусі
повернулася з плискачем.

Плискачик виходить до глядачів.

Плискачик. Чи сподобалась вам казка Наталі Забіли? Яке ім'я письменниця вигадала для мене? Подумайте, чим казка Н. Забіли відрізняється від відомої казки «Колобок»? *(Інакше закінчується, хвалька рятують, введені нові герої — Ганнуся, казка написана віршем.)*

— А ще Наталя Львівна написала багато віршованих казок: «Рукавичка», «Кіт і півник», «Зайчикова хатка», «Два морози».

Ведучий. Коли Наталя Львівна виросла, в неї з'явилися власні діти: Тарас і Яся. Про Ясю письменниця написала навіть книжку, яку так і назвала — «Ясочина книжка». Ось вона, ця книжка. *(Ведучий демонструє глядачам книжку з виставки.)*

Наталя Львівна дружила з відомим письменником Корнієм Чуковським. Одного разу вони запросили Корнія Івановича до себе. Він сів до

письмового столу й почав розпитувати Ясю — чи любить вона книжки, чи знає вірші напам'ять.

— А малювати вмієш? — спитав Корній Іванович.

— Умію, мама, дай мені малюєць, я буду малювати, — сказала Яся.

— Ой, Ясочко, — поправила Наталя Львівна, — треба казати «олівець».

— Ну, то дай мені олівець, я буду олівати!

Корнію Івановичу це страшенно сподобалось.

— Ну, Наталю Львівно, — сказав він, — це вже ви обов'язково повинні використати!

Можливо, ви здогадалися, який твір написала поетеса після цього випадку? Так, він називається «Олівець-малюєць».

Звучить вірш Н. Забіли «Олівець-малюєць» у виконанні учениць третього класу. Одна з учениць — Яся — малює те, про що розповідається у вірші.

Взяла Яся олівець,
олівець-малюєць.
Сіла Яся біля столу,
розгорнула папірець.

Треба тут намалювати
отаку здорову хату!
Вікна. Дах. Димар на нім.
З димаря — великий дим!
Ось травичка. Ось доріжка.
Ось дитинка. Ручки. Ніжки.
Ротик. Носик. Голова.
І волосся — як трава!

Ось на небі сяє сонце,
довгі промені ясні...
А в сторінці, під віконцем,
квітнуть квіти запашні.
У дитинки є спідничка,
а на ніжках черевички.
Ще їй кошика зроби —
під ляля по гриби.

Ліс такий густий, кошлатий,
і дерев у нім багато —
все ялинки та дубки.
Як щітки, стирчать гілки.

А під кожним під дубочком
два грибочки, три грибочки,
ось чотири, ось і п'ять...
Вже нема де малювати!

Враз на сонце, як примара,
налетіла чорна хмара,
чорна-чорна, наче дим...
Ось і блискавка! І грім!

І полився з хмари дощик
на грибочки, на дубочки,
на ялинку, на хатинку,
на малесеньку дитинку,
на волоссячко, на кошик,
лється дощик, дощик, дощик,
лється швидко, швидко, швидко!
І нічого вже не видко!

Що ж ти, Ясю, наробила?
Зачорнила весь папір!
І протерла, і продерла,
І пробила аж до дір!..

Яся каже: — Ай-ай-ай!
Яся каже: — Це не я!
Це такий вже олівець,
олівець-малюєць!

Ведучий. Ось така дівчинка Яся. А про інші пригоди з цією дівчинкою ви дізнаєтесь, коли прочитаєте книжку «Олівець-малюєць».

Наталя Львівна писала казки, п'єси і загадки. Спробуйте їх відгадати.

КЛУБОЧОК

По лісі стежинкою
дівчина йшла
і раптом клубочок
на стежці знайшла.

Хотіла торкнутись —
ой, що ж то за жак!
Цей сірий клубочок
увесь в колючках!

Дівча від клубочка
відскочило вбік,
а він ворухнувся,
розгорнувся
та й утік!...

Ну, хто догадається —
що ж то було?
Який це клубочок
дівчатко знайшло? (Ужак)

ТУКИ-ТУК

Хто на дереві над нами:
туки-туки-тук?
Прибиває щось гвіздками:
туки-туки-тук!

Наполегливо працює:
туки-туки-тук!
Хоч нічого й не майструє:
туки-туки-тук!

Робить він корисну справу:
туки-туки-тук!
Ще й одягнений яскраво:
Туки-туки-тук! (*Дятел*)

ВЕРТОЛЬОТИКИ

Над водою вертольотики
Все літають взад-вперед,
І від легкого їх дотику
Не схитнеться очерет.
Що за дивні вертольотики —
Не гуркочуть, не гудуть
І самі себе, без льотчиків,
Понад озером ведуть?! (*Бабки*)

ВОДЯНА КРАСУНЯ

Плянь, яка красунечка
Посеред ріки
Розпустила весело
Білі пелюстки.

А над нею сонечко
Й синява ясна,
Пурхають метелики
Білі, як вона.

Може, їй з метеликом
Високо в блакить
Теж злетіти хочеться —
Та не полетить!...

Бо її не випустить
Чорна глибина!
Бо вона прив'язана
Коренем до dna... (*Лілія*)

— Які ви молодці! А більш складну відгадаєте?

З села до міста йде мій брат.
Назустріч — семеро дівчат,
І кожна має сім торбин,
В торбині кожній — сім хлібин,
Гризуть той хліб сім мишенят,
І ловлять їх сім кошенят,
І в кожного є двоє вух,
На кожному вусі — десять мух,
І кожна має два крила...
То скільки ж всіх іде з села? (*Один*)

Ведучий. Молодці! Усі загадки відгадали! І на завершення нашої зустрічі давайте пригадаємо все те, про що ви сьогодні дізналися.

Вікторина

1. Скільки років було Наталі Забілі, коли вона склала свій перший вірш? (*4 роки*)
2. Про кого був цей вірш? (*Про Арифметику та Метику*)
3. Як звали дочку Наталі Забіли? (*Яся*)
4. З яким російським письменником сім'я Наталі Львівни товаришувала? (*З Корнієм Івановичем Чуковським*)
5. Як дочка Наталі Забіли Яся назвала олівець? (*Малювець*)
6. Який вірш написала Наталя після цього випадку? (*«Олівець-малювець»*)
7. Яку казку Наталі Львівни Забіли ви сьогодні побачили? Які вірші запам'ятали?

Робота з науково-художньою літературою в 3 класі

У третьому класі продовжується знакомство учнів з пізнавальною літературою. Як і в другому класі, в центрі уваги залишаються науково-художні твори.

Науково-художні твори для дітей — це різновид дитячої пізнавальної літератури, в якому пізнавальна інформація подається читачеві за допомогою сюжету й художнього образу. Основне завдання таких творів полягає в розвитку пізнавального інтересу дітей, вихованні розумової активності, в тому, щоб привернути увагу до навколишнього світу, викликати здивування і запитання. Наприклад, науково-художніми є вірші Г. П. Бойка «Зелена аптека», оповідання О. І. Копиленка в збірці «Як вони поживають», казки П. В. Утевської «Вароччин гребінець та його родичі», П. Д. Бабанського «Ложечка меду», Б. Г. Вовка «Покатайте дорогу», «М'якушка», І. М. Прокопенко «Чому липень липнем назвали», «Як павучок братів шукав»; п'єса О. М. Підсухи «Хвалилися гриби», повість О. Д. Іваненко «Куди літав журавлик».

На відміну від науково-художньої літератури, науково-популярні твори для дітей дають готові відповіді у певній системі. До науково-популярних відносять безсюжетні пізнавальні твори, основним завданням яких є розкриття певної системи знань, прищеплювання бажання і навички користуватися доступною довідковою книгою. Науково-популярними є переважна більшість статей у дитячих енциклопедіях, також це твори С. М. Приходько «Картопелька», А. І. Григорука «Жилетка», «Пінгвін», М. В. Шарлеманя «Лісові барабанщики», П. В. Утевської «Оповідання про скляну ниточку».

Наводимо приклад науково-популярного тексту: А. Коваль. Дещо з історії книги. (Добрий день, школярику! / Упорядник В. О. Мартиненко. — К.: Інтерпрес ЛТД, 1997. — С. 235—238).

«...прадавні люди, аби здобуті у важкому труді знання краще засвоювалися наступними поколіннями і не губилися ані в часі, ані в просторі, вигадали письмо, тобто засіб закріплення, зберігання і передачі набутих знань.

Зрозуміло, що здобуті народом знання, викладені письмово, треба було укласти в найзручнішу форму для подальшого зберігання, тож люди й замислились: а як же це зробити?.. Так у прадавньому Вавилоні десь п'ять тисяч років тому з'явилися перші «книжки».

Але що то були за книжки!

Їхніми сторінками слугували глиняні плитки. На ці плитки за допомогою гострих паличок наносили знаки так званого клинописного письма.

У цьому письмі літери мали вигляд клинів. Після заповнення такої «сторінки» знаками її обпалювали на жаркому вогні. Зрозуміло, що така клинописна «книга» складалася із багатьох-багатьох сторінок.

А для того щоб перенести не те що цілу бібліотеку, а навіть лишень одну «книжечку», її власникові доводилося наймати не одного носія!..

Тепер уяви собі, якби твої шкільні підручники були саме такими «книжечками». Мабуть, для того, щоб узяти їх до школи на уроки, тобі довелося би замість ранця придбати потужну вантажівку!..»

Найсуттєвіша відмінність науково-художньої дитячої книги — це наявність сюжету, під яким розуміють «подію чи ряд зв'язаних між собою подій, в яких розкриваються характери діючих осіб». Сюжет допомагає привернути увагу ще недосвідченого читача й, утримавши її протягом читання твору, дати певну інформацію. Саме тому серед пізнавальної літератури, яка доступна читачеві молодшого шкільного віку, переважають науково-художні твори.

Науково-популярні і науково-художні твори доповнюють один одного: науково-художня література викликає пізнавальний інтерес, який може бути реалізований, задоволений за допомогою читання науково-популярних книг, у той час як від уміння користуватися науково-популярною книгою залежить рівень розуміння науково-художньої книги. Книги цих підрозділів відповідають різним запитам учнів-читачів на

різних рівнях їх загальноосвітньої підготовки залежно від віку, душевного складу і читацьких смаків. Дитина буде зростати, у неї буде більше запитань, їй знадобляться більш глибокі відповіді, які треба шукати в іншій літературі. І головне — систематична робота з пізнавальною літературою в початкових класах повинна навчити дитину продуктивно працювати з навчальним текстом, що допоможе навчання в середній школі, коли кількість навчального матеріалу буде значно більшою, а текст стане набагато складнішим.

Зараз у підручниках і методичній літературі немає позначень, до якого підрозділу дитячої літератури належить той чи інший твір. Але саме від цього залежить вибір оптимальних прийомів роботи. Не кожна казка, у якій беруть участь тварини, рослини, каміння, небесні тіла, стихії природи, речі, машини і т. п., може бути віднесена до науково-художньої. Сюди відносяться тільки ті твори, у яких поставлено пряме завдання: дати дитині певну суму пізнавальних відомостей з будь-якої галузі науки. У науково-художньому творі герой може діяти тільки відповідно до своєї сутності (біологічної, технічної).

Науково-художні твори в початковій школі вимагають спеціальної методичної роботи, оскільки, як свідчать дані психологів, учні початкових класів, захоплюючись подіями твору, не звертають уваги на його пізнавальний зміст. Це пов'язано з особливостями подання наукової інформації, яка розосереджена по тексту. Тому методична робота має бути націленою на формування раціональних прийомів виділення з тексту пізнавальної інформації, її фіксації й усвідомлення поряд зі сприйняттям художньої сторони тексту.

Послідовність роботи з науково-художнім твором

Спочатку до уваги береться емоційно-безпосереднє сприйняття твору школярами, тому запитання зосереджені на художніх особливостях, на емоційному тоні. Робота в цьому випадку будується навколо запитань: «Який герой? Які в нього риси характеру? Чому?».

Потім розглядається пізнавальна сторона: треба допомогти учням побачити за цікавим сюжетом, художньо-образною тканиною книги ті наукові відомості, які прагнув повідомити автор. Треба цю інформацію виділити з тексту й усвідомити. Для третьокласників оптимальним прийомом опрацювання пізнавальної сторони може стати прийом трансформації пізнавального матеріалу з художньої форми в наукову (невеличкий текст довідкового характеру). Для цього треба виділити з тексту смислові опори та, використовуючи їх, скласти довідковий текст. Опорами можуть бути слово, словосполучення, групи слів; ними можуть бути слова з тексту або слова, спеціально дібрані в результаті розумової роботи. Опори допомагають пригадати зміст окремих частин тексту.

Ось, наприклад, як можна побудувати роботу над науково-художньою казкою І. М. Прокопенко «Як сунічка подорожувала» (І. М. Прокопенко. Сонце, сонечко та соняшник. — К.: Веселка, 1977).

Нагадуємо, що науково-художня література потрібна не для того, щоб надавати енциклопедичні знання, а для того, щоб зацікавити, для того, щоб дитина подивилась навколо і здивувалась, скільки всюди цікавого, а якщо зацікавилась, то звернулась до інших джерел. Так, твір І. М. Прокопенко — це не систематична розповідь про ягоди, тут немає термінів, це лише заклик обернутися і роздивитися, бо навколишній світ дивний, цікавий. Крім того, учитель повинен пам'ятати, що це — не урок природознавства, а урок читання, і все повинно бути спрямовано на роботу з текстами. Основний прийом роботи — це вибіркове читання. Коли учень навчиться відшукувати в тексті відповіді на запитання, підтвердження своїх думок, тоді він навчиться повноцінно сприймати, осмислювати твір.

ХІД УРОКУ

1. Підготовча робота.

Пригадування, що учні вже знають про ягоди, які вони бувають, де їх можна знайти.

2. Знайомство з книгою і текстом твору. Запис назви твору на дошці та у зошитах.

3. Опрацювання художньої сторони.

— Про що ми дізналися? Скажіть коротко. (*Про те, як сунічка мандрувала, як по дорозі зустріла різні ягоди.*)

— Як почалася мандрівка сунічки? Як закінчилась?

— Яка сунічка? Що ми про неї дізналися?

— Під час мандрівки які риси характеру вона виявила?

4. Опрацювання пізнавальної сторони.

— Що нового про життя природи дізналися з цього твору? (*Які різні бувають ягоди.*)

— Назвіть всіх, кого зустріла сунічка. Перевірте себе за текстом.

— Про які ягоди дізналася сунічка? Запишемо у стовпчик.

Суниця

Брусниця

Чорниця

Малина

Журавлина

— Що цікавого дізналися про кожну ягоду? Знайдіть і прочитайте уривок, де говориться про кожну ягоду. Яке слово оберемо опорою, що нам допоможе пригадати весь уривок по цю ягоду?

— Де побачила сунічка інші ягоди? Знайдіть і прочитайте.

— А що ми дізналися про саму сунічку? Доведіть словами з тексту.

— В яку пору року відбуваються події твору? Доведіть словами тексту.

Під кінець роботи над твором на дошці може бути такий запис:

Назва ягоди	Яка ягода?	Де росте?
Суниця	червона	узлісся
Брусниця	спочатку зелена	ялиновий бір
Чорниця	чорна	ялиновий бір, вогкість
Малина рожева	пахуча	байрак
Журавлина	як червоні намистинки	болото, мох

5. Трансформація виділеної інформації у текст довідкового характеру.

— Якщо вас спитають, що ви знаєте про журавлину, що ви будете відповідати? Ось подивіться, як можна побудувати відповідь, користуючись опорними словами.

По-перше, це ягода, червоного кольору. Схожа на намистинки. Вона росте на болоті, посеред моху.

Дивіться на запис і відповідайте, що ви знаєте про чорницю, брусницю?

— А які ще ягоди могла зустріти наша мандрівниця? (Створення епізоду з новими героями.)

6. Перечитування тексту (за особами).

7. Висновки.

— Про що нове з життя природи ми дізналися з твору Ірини Миколаївни Прокопенко «Як сунічка подорожувала»? Де можна побачити різні ягоди?

Звичайно, записи на уроках читання, навіть короткі, — річ не досить звична. Але науково-художні твори потребують особливих прийомів роботи, які допоможуть осмислити пізнавальну сторону, привчити учнів робити короткі записи. Під час роботи з науково-художніми творами записи доцільно вводити в 3–4 класах початкової школи, тоді, коли навичка письма вже майже доведена до автоматизму і це не буде ускладнювати навчання.

Якщо в учнів сформувалися вміння виділяти опорні слова та користуватися ними, аналізуючи науково-художній твір, то наступні уроки позакласного читання можна присвятити різним науково-художнім творам. Наприклад, «Читаймо казки про природу та пізнаємо світ рослин» — науково-художні казки О. Д. Іваненко зі збірки «Лісові казки»

(наприклад, «Кисличка»), І. М. Прокопенко «Куди сховалися гриби», «Про берізчиних друзів та ворогів»; «Читаймо казки про природу та пізнаємо світ тварин» — науково-художні казки О. Д. Іваненко, В. В. Іваненко «Хатинка в морі», «Під кригою», І. М. Прокопенко «Як павучок братів шукав», Л. Шиян «Про смільчака малого — коника морського», О. Кизим «Краб-мандрівник».

Робота з дитячою періодичною літературою

У пошуках відповіді на запитання, які цікавлять школярів, діти звертаються до різних джерел, серед яких значне місце посідають періодичні видання. Для того щоб їх ефективно використовувати, потрібно вміти з ними правильно поводитися. Але багато школярів та дорослих вважають, що достатньо навчитися читати — і з періодикою буде легко «впоратися». Автор праць з раціонального читання Г. П. Гецов вважав, що це не зовсім так. Газети і журнали мають свою специфіку, отже, вимагають особливих підходів до роботи з ними¹. Ось чому важливо, щоб з початкових класів читання газет і журналів супроводжувалося оволодінням прийомами та правилами роботи з цим джерелом інформації, знань. Маленький читач повинен зрозуміти, що читання книжки, газети, журналу — це праця. Необхідне виховання культури читання, набуття читацької кваліфікації.

С. О. Кіперман² вважав, що відсутність досвіду сприймання інформації з газетного аркуша серйозно знижує глибину розуміння і, як наслідок, ефективність самого процесу інформаційного впливу. На думку вчених, формування культури читання періодики у середній школі здійснюється на всіх етапах процесу читання. Перший етап — підготовка до безпосереднього засвоєння тексту (знайомство учнів з теоретичними відомостями про періодику, її історію, специфічні відмінності газети та журналу від інших друкованих видань). На другому етапі засвоюються різноманітні типи текстів в їх жанровій своєрідності. Нові ідеї, смаки, які склалися в учня в процесі читання газет та журналів, закріплюються на третьому етапі, коли до матеріалів періодики підключаються інші види та форми виховної роботи при підготовці домашнього завдання.

Основна робота з періодичною літературою проводиться в середній школі, але розпочинати її треба в початкових класах. Особливість роботи з періодичною літературою в початковій школі розкривалася методистами та вчителями-практиками, починаючи з кінця 60-х років ХХ століття (статті в журналах «Початкова школа» та «Начальная школа»). Серед основних

¹ Гецов Г. Как читать книги, журналы, газеты. — М.: Просвещение, 1989. — С. 5.

² Киперман С. А. Периодическая печать в школе и дома: Опыт воспитания школьников средствами периодической печати: Книга для учителя. — М.: Просвещение, 1993.

питань, представлених у фахових журналах, порушувалися, зокрема, такі: необхідність ознайомлення молодших школярів з періодичною літературою для всебічного розвитку (значення періодики для дітей); шляхи формування інтересу до періодики у дітей; отримання учнями загальних уявлень про періодику; особливості використання періодики у виховній роботі; використання періодики в системі позакласного читання.

Аналіз статей дозволив виділити основні прийоми роботи з журналом: розгляд журналу за допомогою вчителя; самостійне ознайомлення з різними рубриками; проведення бесід з цікавих тем, зазначених у журналі; створення підшивок; збір матеріалу для свят; ознайомлення з поетичними і прозовими творами і використання їх на уроці. Серед цікавих форм роботи з періодичною літературою можна виділити проведення бесід з питань навчальної діяльності, виписування цитат з газет, складання таблиць, підготовку учнями доповіді, виконання творчої роботи з мови, роботу над перекладом.

Систематична копітка робота з періодичними виданнями у початковій школі розширює, поглиблює знання учнів, допомагає підготуватися до більш ґрунтовної роботи з таким видом літератури в середніх та старших класах школи.

У чому полягають особливості роботи з періодичною літературою в початкових класах у структурі уроків позакласного читання?

Знайомство з періодикою починається в другому класі, але змістовна робота відбувається в третьому.

Структура уроку знайомства з журналом

1. Самостійне вивчення журналу.
2. Колективний аналіз прочитаного: встановлюється, що, коли і кому журнал про себе розповів, чим і кого зацікавив. Кожна відповідь закріплюється конкретним матеріалом із того ж номера, з яким працював учень, а правильність перевіряється іншими дітьми за своїми номерами.
3. З'ясування значення нових термінів, введення їх в активний словниковий запас. У процесі колективного читання-розгляду своїх номерів діти ознайомлюються зі значенням нових слів: *періодичний*, *періодика*, *журналіст*, *наклад*, *номер*, *екземпляр*, які повідомляє їм учитель.

Урок позакласного читання

Тема: Знайомство з журналом «Барвінок»¹.

Обладнання:

1. Номери журналу «Барвінок» за різні роки.
2. Твори Богдана Чалого для книжкової виставки: Чалий Б. Як Барвінок став героєм: П'еса-казка.

¹ У розробці та апробації уроку-брала участь Є. М. Загуляєва.

Чалий Б. та Глазовий П. Поема про відважного Барвінка та коника Дзвоника.

Чалий Б. Барвінок і весна.

3. Малюнок із зображенням Барвінка.

Методичний коментар до уроку

При підготовці до уроку треба простежити, щоб у класі діяла система взаємодопомоги: діти, які передплачують журнал «Барвінок», повинні дати частину номерів своїм товаришам або обмінятися з ними номерами журналів. Можна використовувати і фонд журналів, вже наявних у класі.

Для уроку вчитель добирає окремі номери журналу «Барвінок».

При розгляді журналу вчителю треба стежити за тим, щоб все, про що кажуть учні, підтверджувалося інформацією, взятою з журналів, що лежать перед дітьми.

Інформація для вчителя

«Барвінок» — це щомісячний журнал для дітей молодшого і середнього шкільного віку.

Попередником «Барвінка» був журнал «Жовтень», що видавався з 1928 по 1941 роки у Харкові. У зв'язку з війною вихід журналу припинився. Перший повоєнний номер для молодших школярів вийшов у Києві 1945 року під назвою «Барвінок». Журнал було названо іменем дуже поширеної в Україні квітки. Авторами «Барвінка» були М. Рильський, П. Тичина, В. Сосюра, А. Малишко, М. Стельмах, М. Трублаїні, О. Копиленко, Н. Забіла, М. Пригара, Б. Чалий.

Рубрики журналу «Барвінок»

У сучасному «Барвінку» є такі рубрики:

- «Хто? Де? Коли? Чому? Як? Навіщо? Скільки?» (до уваги дітей пропонуються різні цікавинки, пояснюються значення предметів, явищ);
- «Календарик Нагадайлик» (розповідається про свята, що надходять);
- «Цілком таємно» (дітям подається мало відома інформація);
- «Наш скарб — рідна мова» (подаються відомості про українську мову та її значення);
- «Ми любимо читати» (книга-«малюнок», яку потрібно зробити самому);
- «Веселий кіш» (в цій рубриці діти можуть познайомитися з гумористичними історіями);
- «Банк усіляких цікавинок» (пропонує цікавинки, які відомі не кожному, наприклад, де зимують раки);
- «Перехрестя веселих забав» (має 4 складових: «Майдан пустунів», «Провулок загадковий», «Вулиця розумників», «Узвіз кмітливих», в яких пропонуються загадки, вірші, цікаві запитання, які треба вирішити);
- «Мудрагелія» (ця рубрика присвячена справжнім розумникам);

- «Барвінкова аптека» (цікавий навчальний матеріал для уроків природознавства);
- «Увага! Конкурс!» (за допомогою цієї рубрики діти можуть виграти приз, правильно відповівши на подане запитання);
- «Зоряний клуб» (ця рубрика представлена на задній обкладинці журналу, де міститься фото музичної «зірки», яку б читачі хотіли побачити, дізнатись про неї).

Про казкового героя Барвінка

Казковий герой Барвінок народився від назви журналу, як і російський «Мурзилка». Спочатку з'явився журнал «Барвінок», а лише потім — герой. Перші пригоди казкового Барвінка почались понад 50 років тому.

Спочатку в 50-х роках ХХ століття з'явилась казка в малюнках, її автором був художник В. Григор'єв. Сюжетно вони не були пов'язані, друкувались час від часу, а потім взагалі зникли.

У 1958 році знову з'являється хоробрий та справедливий герой. Барвінок стає героєм великої пригодницької казки-повісті Богдана Чалого та Павла Глазового. Твір було видано окремою книжкою, перекладено російською мовою. У казці головний герой Барвінок веде напружену боротьбу з військом злого короля Осота (Чалий Б. Й., Глазовий П. П. Про відважного Барвінка і коника Дзвоника. — К., 1964). Потім з'явилися інші пригоди Барвінка, про які розповідається в книгах Б. Чалого «Як Барвінок став героєм» (1966), «Як Барвінок і ромашка у вирій літали» (1968), «Барвінок і весна» (1971), «Барвінок у школі» (1977).

ХІД УРОКУ

1. Робота з книжковою виставкою.

— Погляньте на книжкову виставку. Як її можна назвати? Чи є тут знайомі вам книжки? Назвіть їх. (*Твори Б. Чалого, Б. Чалого та П. Глазового про Барвінка, журнал «Барвінок»*)

— Що ви бачите на виставці, крім книжок? (*Є журнал «Барвінок».*)

— Які дитячі журнали вам вже відомі? (*«АВГД», «Мурзилка», «Карпуз», «Дзвіночок», «Яблунька», «Соняшник», «Пізнайко»*)

— Сьогодні на уроці ми познайомимось з журналом «Барвінок».

А чи знаєте ви, що таке барвінок? Барвінок — це назва квітки, яка дуже поширена на Україні. (*Демонстрація вчителем малюнка квітки.*) Отже, журнал «Барвінок» названо іменем квітки. Уявіть собі, що з цієї квітки з'явився казковий хлопчик, якого назвали... Як ви гадаєте, як? Звичайно, Барвінок!

Подивіться уважно на малюнок. (Учитель демонструє ілюстрацію з книги Б. Чалого.) Це — казковий герой Барвінок.

Що вам нагадує цей герой? (*Квітку*) Спробуємо разом скласти опис Барвінка.

— Який Барвінок на зріст? (*Маленький*)

- Який в нього комірець? (*Великий, голубого кольору*)
- Яка сорочка? (*Зеленого кольору*)
- Які очі, носик? (*Очі чорного кольору, носик маленький, кругленький*)
- А зараз, послухайте, що розказав про Барвінка його «батько» — Богдан Чалий, який написав про цього казкового хлопчика декілька творів.

Вчитель звертається до книжкової виставки і бере книгу Б. Чалого «Про відважного Барвінка і коника Дзвоника», читає уривок з твору:

Голубий комірець на зеленій льолі,
Носик, наче шматочок квасолі,
Очі чорні, як зерна ожини,
Руки й ноги гнучкі, як пружини.

— Спробуємо разом розповісти вірш про Барвінка! (*З опорою на малюнок*)

— Погляньте на дошку. Прочитаймо разом слова, які написані стовпчиком:

Комірець
Льоля
Ожина

Комірець — певної форми смужка тканини, хутра тощо, пришита в одязі до країв вирізу для шиї.

Льоля — сорочка (зазвичай дитяча).

Ожина — ягода темно-синього кольору, в якій всередині є кісточки.

— З того часу, як Барвінок з'явився на світ, з ним почалися траплятися найдивніші пригоди, про які Богдан Чалий написав у цих книжках. (Вчитель показує книжки Б. Чалого.)

— Отже, слово *барвінок* — це і назва журналу, й ім'я казкового хлопчика, який з'явився від назви журналу «Барвінок».

2. Знайомство з журналом «Барвінок». Введення нових слів.

— Перед вами журнал «Барвінок». Всі ви бачите яскраву обкладинку. А зараз давайте дізнаємося номер журналу, який перед нами. (*Номер представлений на передній обкладинці, де є ще назва місяця та рік.*) Назвіть, який номер лежить перед вами.

— Скільки номерів журналу виходить за рік? Як про це дізнатися? Що ще написано біля номера журналу? (*Назва місяця.*) Прочитайте назву місяця журналу і його номер. Спробуємо знайти всі номери за який-небудь рік.

— Журнал «Барвінок» видається періодично. Що ж таке *періодичний*? Періодичний — це такий, що з'являється через певні проміжки часу. Тобто кожного місяця ми маємо новий номер журналу.

Погляньте: ось журнал «Барвінок» № 8 за 2001 рік і ще один такий самий журнал № 8 за 2001 рік. Такі журнали можна назвати примірниками.

Скільки примірників журналу друкується кожного місяця? Ця кількість називається *наклад*. Знайдіть ці дані на обкладинці журналу. Вони називаються *вихідні*.

— Чим журнал відрізняється від книжки? (*Журнал — це періодичне видання, виходить через певний проміжок часу. На відміну від книжок, він не перевидається і зберігається лише у великих бібліотеках, у любителів та фахівців.*)

3. Знайомство з рубриками журналу.

— Перед вами сучасний журнал «Барвінок». У цьому журналі є різні розділи, які називаються рубриками. Рубрика — це розділ (*у журналі*). Ось, наприклад, подивіться — це рубрика. Вона має назву «Календарик Нагадайлик». (Вчитель демонструє.)

— Зараз ми з вами пограємо. Я називаю рубрику, а ви її шукаєте і показуєте всім. (*«Наш скарб — рідна мова», «Мудрагелія», «Веселий кіш», «Хто? Де? Чому? Як? Навіщо? Скільки?»*)

4. Самостійна робота.

— У журналі, в різних рубриках подано вірші, казки, оповідання. Сьогодні на уроці ми зосередимося на віршах. Знайдіть у журналі «Барвінок» вірші. Прочитайте. У яких рубриках вони вміщені? Скільки віршів у одному номері журналу? Про що ці вірші? Підготуйтеся їх читати.

Вірші, які вас зацікавили, можна записати на карточку. На кожному карточку — окремий вірш.

Ось так:

Тичина П. А я у гай ходила Ж. «Барвінок», 1990, №12.
--

5. Підбиття підсумків уроку.

— Що нового дізналися?

6. Домашнє завдання.

Знайти в бібліотеці, вдома, у знайомих інші дитячі журнали. Підготувати розповідь про них.

Матеріали для вчителя

І. М. Прокопенко

ЯК СУНИЦЯ ПОДОРОЖУВАЛА

На світлому узліссі, біля старого пня, жила ягода Суниця. Навколо трава зелена шуміла, гув джміль над квітами, сонце підрум'янювало

Суницю то з одного, то з другого боку. Все б добре, та набридло їй жити на одному місці. «Дай-но, — думає, — піду по білому світу, подивлюсь, як інші ягоди живуть, а коли де сподобається, то й залишуся там». Покотилась вона в ялиновий бір, бачить: під пелехатими ялинами ще зелена Брусниця росте.

— Здорова була, сестричко Брусничко! Як ся маєш?

— Гарно, — відповідає Брусниця, — скоро поспію, залишайся зі мною жити.

— Ні, дуже тут ялини похмурі та й темно до того ж.

Пішла далі в ліс. А ялини ще густіше ростуть, і вогкістю повіяло. Бачить: на кущиках ягоди чорніють.

— Здорова була, сестричко Чорничко! Як ся маєш?

— Добре живу, — відповідає Чорниця-Боровиця. — Хочеш — залишайся в мене, погостюєш.

— Ні, аж занадто в тебе вогко й темно, краще я далі піду.

Подалася Суниця далі. Ліс нібито порідшав, менше ялин, більше чагарів траплятися стало. Загавилася Суниця та враз і покотилася кудись униз. Це байрак їй на дорозі трапився.

Котиться вниз, бачить: у байраці Малина росте, ніжна, пахуча, рожева, сонце її пригріває, вітерець обвіває. «Отут би залишитися», — подумала мандрівниця, та не змогла біля Малини зачепитися, скотилася на дно байраку. Поки видерлася нагору, добре боки нам'яла. Поплентала далі.

Кінчився ліс, болото почалось. Бачить Суниця: мох зелений килимом стелеться, а на ньому червоними намистинками Журавлина росте.

— Здорова була, сестро Журавлино! Як тобі тут, на болоті, живеться?

— Добре живеться. Правда, Мох тут хазяйнує, ціле болото захопив, усі дерева й кущі передувив, тільки я одна його не боюсь. Залишайся з нами.

— Залишайся з нами, — прохрипів Мох, а сам Суницю лапами зеленими волохатими за ніжку схопив.

— Ай! Пустіть мене, я додому хочу! — закричала Суниця, вириваючись.

Не пускає Мох, в болото тягне. Вилізли з болота жаби витрішкуваті, сидять, на Суницю дивляться. Раптом не знати звідки лелека з'явився, схопив одну жабу дзьобом. «Зараз він її діткам у гніздо понесе», — подумала Суниця і вчепилася за жаб'ячу лапу. Тільки вчепилася — злетів лелека, у дзьобі в нього жаба, а на жаб'ячій лапі Суниця висить, метляється.

Над болотом пролетіли, ліс показався, он і байрак, де Малина росте. Летять. У Суниці від страху дух займає. Ось уже й бір ялиновий позаду лишився, над рідним узліссям полетіли.

«Що робити? — думає бідолашна ягідка.— Принесе мене лелека у гніздо, і з'їдять мене лелеченята разом із жабою. Ні, коли вже гинути, так

дома!» І випустила Суниця жаб'ячу лапу. «Кінець, — думає, — розіб'юся зараз об землю». Тільки не розбилася вона об землю, а впала просто в павутиння. Висить на ньому, гойдається, радіє, що жива лишилася. Гульк, а над нею Павук здоровенний кругле черево гладить.

— А я тільки що думав, чим би мені поласувати за обідом. З переляку Суниця аж заїкатися стала.

— Поласуй к-краще м-м-мухою...

А сама бочком-бочком покотилася та й вибралася з павутиння. Упала в траву, рада, що знову на своєму сонячному узліссі опинилася. А старий Пень похитав головою.

— Годі тобі блукати білим світом — кращого за рідний край ніде не знайдеш.

Так і залишилася Суниця жити на ясному узліссі, серед трави, коло старого Пенька.

Вистава за казкою В. Нестайка до тижня дитячої книжки

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ В ЛІСОВІЙ ШКОЛІ

Дійові особи:

Казкар

Кося Вухань

Колько Колючка

Мама-зайчиха

Мама-їжачиха

Бурмило Михайлович Ведмідь

Вовчик Вовченко

Зіна Бебешко

Картина перша

Казкар. Якось ясного сонячного ранку зустрілися біля перелазу мама-зайчиха з мамою-їжачихою.

Мама Іжачиха. Здрастуйте, тітонько Вухань. Ви чули новину? На Великій Галявині відкривається спеціалізована лісова музична школа з ведмежою мовою викладання. Борсучиха вже записала туди свого Борю.

Мама Зайчиха (*сплескуючи лапами*). Ах, що ви кажете, кумасю Колючко! Спеціалізована музична школа? Та ще з ведмежою мовою викладання? Це інтересно. Треба й нашого страхополоха записати. Може, хоч школа допоможе його у звірі вивести. А то ж тіні власної боїться.

Мама Іжачиха. Я теж думаю, що треба і нашого синочка записати.

Картина друга

Зайченя Кося (*тремтить і скиглить*). Ой!.. Я не хочу-у!.. Я боюсь...

Мама Зайчиха (*лагідно*). Ну що ти, синку. Всі ж дітки ходитимуть. Не бійся.

Зайченя Кося. Ой!.. Я не хочу-у!..

Картина третя

Директор сидить за березовим столом і суворо позирає на майбутніх учнів.

Казкар. Записував у школу сам директор Бурмило Михайлович Ведмідь.

Директор. Прізвище!

Мама Зайчиха (*дуже чемно*). Вухань!

Директор (*наче не чуючи і не дивлячись на Зайчиху*). Прізвище!

Мама Зайчиха. Вухань!

Директор (*підвищивши голос*). Прізвище!

Мама Зайчиха (*розгублено*). Та Вухань же...

Директор (*сердито*). Я вас, мамо, не питаю! Хай сам скаже. Він що у вас — глухий? А ще хоче у музичну школу!

Мама Зайчиха. Та що ви! Що ви! У нього абсолютний слух! Подивіться, які в нього вушка!

Директор. Так чого ж він мовчить?

Мама Зайчиха (*підштовхуючи сина*). Він... він у мене... дуже скромний. Ну, кажи, Кося, кажи!..

Кося Вухань тільки прищулив вуха і сховався за мамину спідницю.

Директор. Гм... Скромний!.. Ну, добре, перевіримо його здібності до ведмежої мови. А скажи-но, Вухань, «р-р-р» по-ведмежому.

Кося безпорадно дивиться на маму, швидко-швидко кліпає очима й кривиться.

Директор (*нетерпляче*). Ну!

Кося розтуляє рота, але з рота не вилітає ані звуку.

Директор (*приставивши лапу до вуха*). Що? Повтори. Не чую!

Зайченя Кося (*не витримавши*). А-а-а!.. (*і заривав на всю галявину зайчик, притискаючись до мами*).

Мама Зайчиха. Ой, вибачте. Він у мене такий вразливий, такий вразливий...

Директор (*лагідно*). Розумію. Але й ви зрозумійте: у нас школа не звичайна, а спеціалізована. З ведмежою мовою викладання. Вчителі — із столичного зоопарку. У нас вимоги.

Мама Зайчиха. Він буде вчитися. Я вас запевняю. Це він від незвички. Він буде гарно вчитися. От побачите...

Зайчиха бере сина за руку й веде додому.

Зайченя Кося (*плачучи*). Ой, і нащо мені ота спеціалізована музична школа! Та ще й з ведмежою мовою викладання! Ой, я нещасний! Горю мені з тобою і з твоєю школою!..

Мама Зайчиха. Мовчи, синку! Мовчи, дурненький! Нічого ти не розумієш. Усі зараз оддають своїх дітей у спеціалізовані школи. Без знання іноземних мов нікуди зараз не поткнешся...

Казкар. Проїшов деякий час.

Картина четверта

Дзвоник. До класу заходить директор Бурмило Михайлович, одкриває журнал й уважно дивиться на клас.

Директор. Хто не виконав завдання, підніміть лапу!

Всі завмерли. Лапу не підніс ніхто.

Директор. Гаразд. Починаю викликати.

Кося Вухань ховається за спину Зіни Бебешко, що сиділа попереду.

Директор. Вовченко!

Зайченя Кося (*полегшено*). Ху! Пронесло!

Директор. А скажи, Вовченко, що було задано на сьогодні.

Вовченко. Е-е... на сьогодні було... е-е... задано... було на сьогодні... е-е...

Вовчик енергійно махнув лапою знизу вгору, що означало: «Підкажіть, чорти, швидше!»

Зіна Бебешко (*підказуючи*). Провідміняти «ведмідь».

Вовченко. Проведмежати... е-е... о-о... ведміль...

Директор. Хе! (*скривився*) Ну, давай, «ведмежай», артист! Тільки не підкажіть! Хай сам «ведмежає».

Вовчик Вовченко безпорадно озирнувся навколо.

Вовченко. Ну... ну... я... е-е... я — ведмідь... ти — ведмідь... він — ведмідь... Ми... е-е... ведмеді... ви — ведмеді... вони — ведмеді...

Директор (*усміхнувся*). Ова! Багато вас, ведмедів, назбиралося.

Клас зареготав.

Зайченя Кося (*дрібно засміявся*). Хе-хе-хе-хе-хе!

Директор. А ну скажи, Вухань, як треба.

Останнє «хе» застрягло у Косі в горлі.

Зайченя Кося (*забелькотів*). Я... е-е... я... е-е...

Колько Колючка (*швидко зашепотів*). Ведмідь, ведмедя, ведмедю...

Зайченя Кося (*механічно повторив*). Ведмідь... (*і замовк*)

Директор (*здивовано*). І ти — ведмідь? Ну це вже занадто. Колючко!

Колько Колючка (*затакавав, як з кулемета*). Ведмідь, ведмедя, ведмедю...

Директор (*поправив на носі окуляри і взяв у лапу авторучку*). Сідайте всі. Значить, так... Вовченко — одиниця! Вухань — одиниця! Колючка — двійка... за підказку... Переходимо до нового матеріалу.

Вовченко (*презирливо скривився*). Пхе! Ну й нехай! Потрібна мені та ведмежа! І взагалі уроки! То тільки боягузи і ябеди уроки вчать!

Казкар. Кося Вухань та Колько Колючка промовчали.

Основні вимоги до знань і вмінь учнів на кінець навчального року

Учні повинні мати уявлення про науково-художню і довідкову літературу; про жанрове і тематичне багатство бібліотечних фондів.

Учні повинні знати: принципи розстановки книжок на стелажах в умовах вільного доступу; структурні елементи книжки та їх призначення: титульний лист, зміст, передмова (вступ), книжкова анотація, післямова; назви кількох дитячих журналів і газет, їх читацьке спрямування; засоби ознайомлення з ними (для газет і журналів окремо); відмітні особливості періодичних видань порівняно з іншими друкованими виданнями.

Учні повинні вміти: скласти коротку розповідь про книжку до її прочитання на основі трьох провідних показників (автор, назва, ілюстрація) та додаткових титульних даних (книжкової анотації); викласти послідовність подій у творі з опорою на схему: «З чого почалася подія? Що відбулося далі? Чим закінчилася подія?»; правильно оцінювати події, вчинки дійових осіб, висловлювати до них своє ставлення; розрізняти персонажів за характером ставлення автора до героя (наприклад, добрі чи злі чарівники).

4 КЛАС

Четвертий клас — заключний етап підготовки молодшого школяра в галузі формування читацької самостійності. У цей період відбувається становлення особистості учня як молодшого підлітка. Саме ці особливості впливають на розширення і своєрідність читацьких інтересів. Змінюється й особливість навчальної роботи. Підвищується роль самостійності, з'являється критичність в оцінці думки вчителя. У той же час молодші

школярі ще не тільки чекають, але й бажають одержати від учителя певні вказівки стосовно своєї навчальної діяльності. Організація процесу ефективного формування читацької самостійності вимагає врахування цих особливостей.

Характерні ознаки даного етапу навчання

1. Збільшення ролі самостійності в пошуках і виборі книг. Індивідуалізація інтересів, які визначаються під час виконання навчальних завдань.
2. Здобуття досвіду читання об'ємних творів, освоєння жанру повісті як особливої форми художнього твору.
3. Розширення і деталізація тем читання, звертання уваги на окремі аспекти читацьких напрямків, які є провідними для молодшого підлітка, а саме: історична, пригодницька книга, класична поезія, енциклопедична книга, біографічна книга. Особливе місце посідає системне знайомство із зарубіжною літературою. Всі уроки проводяться з урахуванням вітчизняної багатонаціональної літератури.
4. Урок позакласного читання як самостійного навчального читання за своєю структурою і спрямованістю залишається таким самим, як і в тре-тьому класі.

Структура уроку позакласного читання

1. Аналіз книжкової виставки зі збільшенням частки уваги до особистості письменника.
2. Бесіда з елементами дискусії за прочитаними книгами, спрямованість якої задається навчальним завданням, яке діти отримують не пізніше ніж за два тижні до уроку.
3. Виступ вчителя в ролі досвідченого читача з повідомленнями, які розширюють уявлення учнів за темою, знайомлять із творчістю письменника та його особистістю, наводять зразки виразного читання і розповіді.
4. Коментар до завдання, яке визначає характер вибору книг і читання до наступного уроку.

Типи уроків позакласного читання лишаються тими самими: уроки тематичного напрямку, монографічні (за творчістю певного письменника). Залишаються уроки-звіти, які є підсумковими за характером, й уроки-концерти, які реалізують творчий потенціал учня засобами читання і книги.

Особливо слід відзначити домашні завдання. Уроки проводяться з частотою не більш ніж один раз на два тижні, тому що четверокласники читають об'ємні твори. Аналіз такого роду творів потребує привертання уваги учнів до того аспекту, який стане основним у бесіді за прочитаними книгами. Четверокласники читають різні книги, а питання для обговорення буде єдиним, що дозволить учням не тільки розуміти одне одного, але й включитися в бесіду, обговорювати певну проблему.

Як правило, таке завдання оформлюється у вигляді плаката формату А-4 (розмір стандартного аркуша з альбому для малювання). Воно може бути написане від руки чи бути надрукованим (машинописний чи комп'ютерний варіанти), оформлено малюнками. Завдання вивішується після уроку в куточку читання і висить там увесь час до наступного уроку.

Завдання подається у вільному формулюванні. Але там повинна бути зазначена тема майбутнього уроку і напрямок вибору і читання книг. Тут, як правило, указується:

- рекомендаційний список основних творів, а не книжок-видань, перелічуються прізвища письменників, у книгах яких діти можуть знайти потрібні твори, напрямки читання за темами, які дозволяють різнобічно розглянути порушену проблему;
- основні питання, які будуть предметом обговорення на уроці. Вони пропонуються у вигляді плану або мають форму задач чи завдань, виконання яких гарантує дитині можливість брати активну участь у бесіді за прочитаним на уроці;
- ігрові форми, літературні ігри і завдання, які залучають дитину до творчої роботи над матеріалами читання і дозволяють опанувати форми цікавого і змістовного проведення дозвілля з книгою.

Планування уроків позакласного читання

Планування уроків позакласного читання вчитель складає з урахуванням реального книжкового фонду і періодичної преси, якою можуть скористатися четверокласники. Один з варіантів планування запропонований нижче.

№ уроку	Тематика уроків із вказівкою варіативності тем	Позаурочна читацька діяльність
1	Що ми читали влітку. Урок-звіт	Книжкова виставка за матеріалами літнього читання
2	Наш друг — бібліотека. Екскурсія в дитячу бібліотеку. Знайомство зі сховищами і читальним залом для підлітків. Відкритий доступ до книжкових полиць. Гурткова робота в бібліотеці	Підготовка виступу перед читачами молодшого відділу бібліотеки

3	<p>У мене питання</p> <ul style="list-style-type: none"> • Читаємо дитячі журнали. Урок знайомства з періодичними виданнями за напрямками дитячого читання (галузеві журнали й періодичні видання з окремих питань). • Енциклопедична книга для дітей 	Виставка серійних видань дитячих книг, що реалізують читацькі інтереси молодших школярів у різних галузях знань
4	<p>Книги, які живуть понад 100 років</p> <ul style="list-style-type: none"> • Сторінки минулого оживають. Оповідання і повісті для дітей письменників XIX століття і початку XX століття. • Класична українська поезія для дітей. Вірші Т. Г. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка. • Рідна природа. Поетичні замальовки поетів XIX століття і початку XX століття 	Виставка репродукцій картин художників XIX століття: <ol style="list-style-type: none"> 1. Побут та інтер'єр у живопису. 2. Письменники України в живопису. 3. Картинки рідної природи
5	<p>Із глибини століть</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чарівні українські народні казки. Казки про богатирів. • Міфи Давньої Греції в переказах для дітей. • Байки Езопа в переказах. • Героїчний епос різних народів 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виставка елементів народного побуту, народної творчості. 2. Екскурсії в історичний музей, краєзнавчий музей. 3. Екскурсії історичними місцями рідного краю (літературознавчий аспект)
6	<p>Сторінками історії</p> <ul style="list-style-type: none"> • Книги про події і людей, які залишилися в пам'яті народу. • Сторінки історії рідного краю (міста). Письменники, поети рідного краю і твори про рідний край 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виставки книг письменників рідного краю 2. Екскурсія до пам'ятників, які відбивають історію рідного краю

7	<p>Про майстрів, майстерність, мистецтво мислити і створювати (книги про творців і майстрів)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Казки про працю і майстерність. Загадки про машини і речі, прислів'я про працю. • Повісті, оповідання, вірші про вчених, винахідників, про машини і речі. • Книги, які вчать майструвати, шити і т. ін. 	<p>1. Виставка книг і виробів, виготовлених за матеріалами цих книг.</p> <p>2. Виставка дитячих журналів, що містять рекомендації щодо виготовлення виробів</p>
8	<p>Діти ХХ століття (за матеріалами багатонаціональної літератури України)</p> <ul style="list-style-type: none"> • Повісті й оповідання про хлопців та їх справи. • Читаємо вірші, які читали бабусі і дідуся, батьки і мами. • Ці книги знають усі. Класична дитяча література ХХ століття. • Повісті і оповідання В. З. Нестайка 	<p>Виставки книг, малюнків до прочитаних творів. Підготовка до уроку-звіту</p>
9	<p>Мої улюблені книжки. Урок-звіт</p>	<p>Підготовка колективних виступів. Організація колективів, об'єднаних за читацькими інтересами</p>
10	<p>Із зарубіжної літератури</p> <ul style="list-style-type: none"> • Читаємо повісті зарубіжних письменників про дітей. • Різноманітний світ. Із зарубіжної поезії. • Читаємо іноземну літературу українською мовою та в оригіналах. • Астрід Ліндгрен та її книги. • Казки, які знають усі (З. Топеліус, О. Уайльд, В. Гауф, П. Бажов, Є. Шварц тощо). • З російської літератури: казки О. С. Пушкіна, уривки з повістей В. Г. Короленка «Діти підземелля», «Сліпий музикант», оповідання А. П. Чехова, казки й оповідання Д. Н. Мамина-Сибіряка і т. ін. 	<p>Організація виставок. Знайомство з виставками книг зарубіжних письменників у дитячій бібліотеці</p>

11	<p>Шкільний театр (драматургія для дітей)</p> <ul style="list-style-type: none"> • П'єси-казки для читання та інсценування. • Наша шкільна країна (поетичний театр). Урок-концерт. • Ляльковий театр у класі. <p>Читання й розігрування казок.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пісні дитинства. Знайомство з пісенною поезією 	<p>1. Підготовка сценок за матеріалами прочитаних книг.</p> <p>2. Складання тематичних літературних монтажів. Декламація.</p> <p>3. Конкурс читців.</p> <p>4. Відвідування театру. Перегляд спектаклю. Екскурсія за куліси. Розмова з артистами</p>
12	<p>Читання за інтересами</p>	
13	<p>Світ пригод</p> <ul style="list-style-type: none"> • Літературні казки-пригоди. • Дитяча пригодницька книга і наукова фантастика. • Урок однієї книги. <p>Л. Стівенсон «Острів скарбів».</p> <ul style="list-style-type: none"> • Повісті М. Твена. • Д. Родарі та його казки-пригоди. • Знайомся: серія книг «Світ пригод». Класична пригодницька книга та її автори. • З книгою в завтрашній день. Фантастика для молодших школярів і підлітків 	<p>Перегляд кінофільмів за мотивами книг-пригод О. М. Толстого, Ж. Верна, К. Буличова та ін.</p>
14	<p>Книги про природу.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Подорожуємо й довідуємося про світ. Книги про подорожі і мандрівників. • Українські письменники розповідають про природу та її таємниці. • Поради юним любителям природи. • Енциклопедична і прикладна книга про природу. • Казки й оповідання про природу. • За сторінками підручника. • Оповідання Е. Сетона-Томпсона про природу 	<p>1. Виставка саморобних плакатів про захист природи.</p> <p>2. Виставка книг про природу.</p> <p>3. Екскурсія у музей природи.</p> <p>4. Екскурсія «Із книгою про природу в поле, у ліс, у сад...»</p>

15	Улюблені книги — улюблені письменники • Що ми читали. Що будемо читати... (Урок-звіт). • За сторінками улюблених книг. Урок-концерт. • Хочу все знати. Знайомство з науково-популярними книжками
----	--

План-конспект уроку позакласного читання

Тема: «Повісті Марка Твена».

Плакат-завдання

ЧИТАЙТЕ ПОВІСТІ М. ТВЕНА
Пригоди Тома Соєра
Пригоди Гекльбері Фіна
Принц і жебрак

Постарайся довідатися про письменника, про країну, у якій він жив, і ту країну, в якій відбуваються події повісті, обраної для читання. Довідайся і назви повість, про яку будемо розмовляти на уроці.

Хто вони й відкіля?
 Том, Гек, Сід;
 Мері, тітка Полі;
 Джо Гарпер, Бекі Течер, Альфред Темплем;
 учитель Добкінс, удова Дуглас, індіанець Джо.

Хто з них:
 Проза океанів;
 Чорний месник іспанських морів;
 Кривава рука?

Згадай героїв повісти, подумай, як ти до них ставишся.
 Співчуваєш?
 Засуджуєш?
 Поважаєш?
 Захоплюєшся?
 А автор?

З чого почалися події в повісті? Які події повісти ти б виділив як головні? Про кого ти хочеш розповісти докладно?

ХІД УРОКУ

- У процесі розглядання виставки звертається увага на видання книг, їх зміст. З'ясовується наявність у книгах портрета письменника, передмов і післямов. У результаті аналізу виставки четверокласники колективно складають усну коротку довідку про письменника і його книги.

Марк Твен — псевдонім американського письменника Самюела Ленгхорна Клеменса (1835–1910 рр.). Він народився в штаті Міссурі в маленькому містечку Ганнібал, розташованому на великій річці Америки — Міссісіпі. Перш ніж стати письменником, він був типографським робітником, лоцманом, репортером. Його книги про пригоди хлопчиків знають діти усього світу. Ці книги живуть понад сто років.

- Обговорення прочитаних удома повістей учитель буде на основі тих запитань і завдань, які були запропоновані дітям заздалегідь.
- У висновку уроку вчитель може познайомити учнів із прототипами обговорюваної книги, яка має біографічний характер. Для цього можна використовувати матеріали посібників: Е. Брандис «От Эзопа до Джанни Родари. Зарубежная литература в детском и юношеском чтении» (будь-яке видання); або: Мейсон М. Мальчик с великой Миссисипи. Повесть о детстве Марка Твена. — М., 1957.
- Домашнє завдання вчитель готує відповідно до обраної тематики.

Четвертий рік навчання завершує початковий курс підготовки читача, тому в цей час створюються умови для максимального освоєння кола дитячої літератури і формування в дітей на цій основі читацьких інтересів, тобто уміння читати вибірково, співвідносячи свої потреби й можливості. Щоб забезпечити кожній дитині можливість не тільки виявити, але й усвідомити свої інтереси, необхідно вивести її за межі власне уроків позакласного читання, показати шляхи самоосвітньої роботи з книгою під час читання, привернути увагу до організації цікавого й змістовного проведення дозвілля.

Завдання залучення дитини до подібної самоосвітньої роботи вирішується шляхом використання книг на уроках мовного циклу, природознавства, образотворчого мистецтва. Тут дітям пропонується знайомство і систематичне використання довідкової й енциклопедичної книги. Для цього в класі організується бібліотечка довідкової літератури, а звертання до такого виду видань обумовлюється навчальним процесом. Як правило, вчитель створює спеціальні педагогічні ситуації, спонукаючи дітей звертатися за довідкою чи роз'ясненням до книги. Швидкість одержання інформації, її стислість і місткість сприяють тому, що четверокласники починають переконаватися в раціональності такого виду роботи. Якщо в класі створюються умови, які спонукають систематично користуватися довідковою літературою на уроці, то в учнів закладаються основи культури навчальної праці. При такій організації роботи в четвертому класі учні зможуть кваліфіковано задовольнити свої пізнавальні потреби за допомогою книги.

Протягом усього періоду навчання діти повинні ознайомитися з різними формами проведення вільного часу, використовуючи одержані з літератури знання.

1. Позаурочні форми цікавого і змістовного дозвілля: уроки-ранки (1–2 клас), уроки-концерти (3–4 клас), уроки-звіти (2–3 клас), урок-усний журнал (4 клас).
2. Екскурсії в книгарню, у бібліотеку з відвідуванням масових заходів, які там проводяться: зустрічі з письменниками, презентації книг, книжкові виставки, ранки, конкурси, колективні читання книг, перегляд спектаклів, читацькі конференції тощо. Такий вид роботи виводить дитину за стіни школи і допомагає не тільки опанувати різні форми спілкування з книгою, але й розширити, урізноманітнити коло спілкування, знайти друзів, які розділяють її прихильності й інтереси.

Літературні ігри в підготовці дитини-читача

Особливе місце в освоєнні читацької культури й розвитку творчих здібностей дитини посідають літературні ігри. Вони є складовою частиною уроків позакласного читання, епізодично вводяться як прийом переосмислення й поглибленого вивчення твору в уроки класного читання і можуть стати змістом спеціальних занять у системі клубної, гурткової роботи, епізодичних зустрічей за інтересами, входити як окремий фрагмент у позаурочні заходи типу шкільних тематичних свят.

Опанування літературної гри як прийому аналізу літературного твору й засобу цікавого та змістовного проведення дозвілля — програмна вимога класичної початкової школи XXI століття.

Літературна дидактична гра має цільову настанову, вирішує навчальні завдання. Їй приділяється певне місце й час у навчальному процесі. Усі ці елементи організуються в систему, що набуває раціональної дидактичної спрямованості і створює умови для підвищення ефективності формування дитини-читача.

Дидактична літературна гра містить навчально-пізнавальне та ігрове начало. Гра для дитини молодшого шкільного віку — це навчання, праця, розвага і серйозна форма виховання.

У процесі літературної гри молодший школяр розширює знання, відпрацьовує та застосовує спеціальні вміння, закріплює навички розумової, аналітичної діяльності, одержує можливість діяти в колективі, набувати навичок культури комунікації. Відбувається активізація словника дитини, інтенсивний розвиток зв'язного мовлення, усвідомлення й реалізація пізнавальних інтересів, розкриття творчих можливостей і здібностей учнів. Форма гри, задана в навчальному процесі, досить легко переноситься учнями в позашкільне середовище і стає змістом дозвілля.

Використання літературних ігор у навчальному процесі має певну програму, що співвідноситься із програмою літературного читання.

Основні напрямки системного використання літературних ігор у початковій школі

1. Розширення й поглиблення читацького кругозору, систематизація знання про письменників і книги.
2. Розвиток і тренування читацької пам'яті й уваги.
3. Формування вміння аналізувати твори на основі літературознавчого пропедевтичного курсу.
4. Застосування і відпрацьовування вмінь практичного характеру: свідоме перечитування твору із цільовою настановою, вибіркове читання, переказ, складання плану, анотацій.
5. Розвиток умінь творчого характеру: виразного читання, декламації, інсценування, участь у виставах шкільного театру як актор, декоратор тощо.
6. Розвиток здатності застосовувати вміння виражати свої думки та оформлювати їх у вигляді висловлень, завдань, задач, оповідань, загадок, цікавих запитань, описів, характеристик, які входять складовими частинами в окремі форми ігор.
7. Розвиток умінь слухати та брати участь у діалозі і полілозі.
Процес реалізації цих напрямків зводиться до рішення таких методичних завдань.

1. Познайти учнів з основними літературними іграми, доступними молодшому школяру.
2. Навчити грати: сформувати прийоми рішення ігрових завдань, опанувати правила гри, взаємин партнерів в ігрових ситуаціях, виконання ролей гравцями: член журі, учасник команди, керівник групи і т. ін.
3. Залучити учнів до складання й організації літературних ігор, забезпечивши необхідні педагогічні ситуації.

Вирішення кожного з цих завдань передбачає активну роль учителя. На уроці він залучає учнів до творчої ігрової діяльності, навчає специфічних прийомів формального і змістовного характеру. Учителю закріплює ігрову форму як найбільш можливий і бажаний вид роботи із книгою для окремих учнів, організовуючи систему варіативних домашніх завдань, де передбачає вирішення цікавого запитання, складання фрагментів літературної гри. **Учитель грає і навчає, а діти, граючи, навчаються.** Це аксіоматичне положення методики дидактичної літературної гри, що вимагає на практиці певного професіоналізму, тобто дотримання міри, щоб гра не перетворилася в стандартну навчальну вправу або не стала функціонально тільки розважальною.

Для вчителя як учасника гри стимулом до ігрової діяльності є емоційний, розвиваючий потенціал літературної гри, що позначається не тільки на розвитку дитини, але й істотно підвищує професіоналізм учителя у сфері літературного кругозору й знання книг, сприяє вільному володінню різними способами спілкування, створює ситуації природного переключення від необхідного менторського початку (роль наставника,

вихователя до дружнього — рівноправного (роль учасника гри — гравця) і навпаки. Давня мудрість говорить: «Навчаючи інших, ми вчимося самі» (Сенека).

Розумна трансформація навчальних завдань в ігрову діяльність регламентується знанням методики.

1. **Літературна гра вводиться**, як правило, на уроках позакласного читання тоді, коли вчитель виступає в ролі читача. Він пропонує дітям гру, знайомить із правилами, керує грою.
2. **Навчання складання й організації ігор** проходить на основі прийому аналогії, наслідування діяльності педагога: роби разом зі мною, роби, як я, роби сам; найпростішого аналізу змісту й структури тексту, подіного до того, який має бути створений. Процес навчання виразного читання й читання за ролями, виконання творчих робіт, змістом яких є складання загадок і оповідань-загадок, анотацій і т. ін., також забезпечує формування вмінь, необхідних для підготовки матеріалів літературних ігор та участі в них.

Систематично вправи в складанні ігор вводяться як варіант домашнього завдання до уроків позакласного читання, де завжди передбачається цікаве запитання, гра і рекомендації типу: «Підготуй подібне цікаве запитання, подібну літературну загадку для однокласників, підготуй читання за ролями і т. ін.».

3. **Навчальна ігрова діяльність не підлягає оцінюванню**, її результати не фіксуються оцінкою в журналі і щоденнику учнів. Діти всіляко стимулюються до участі в іграх як гравці, але заохочується й будь-яка інша можливість участі, наприклад, як реквізита або художника при інсценуванні, члена журі і т. ін.

Оскільки літературна гра в шкільній практиці освоюється не тільки як навчальний прийом, але й спосіб активної позакласної діяльності дитини, то в цьому випадку методика роботи набуває певної специфіки, але роль учителя залишається провідною.

Без учителя, без його підтримки багато цікавих починань виявляються для дітей важкими та нездійсненними. Пропозиції самостійно організувати літературні ігри поза школою не викликають у дітей особливого ентузіазму. А якщо хтось і забажає втілити ці пропозиції в життя, то, як правило, інтерес до цього швидко вгасає, тому що для виконання задуму необхідні не тільки достатні знання, але й організаторські вміння.

У системі занять передбачається перенесення навчальних умінь у вільну читацьку діяльність. На уроках позакласного читання, при підготовці уроків-ранків, уроків-звітів, уроків-концертів, уроків у формі зустрічей з письменниками або у формі усних журналів організуються групи за інтересами для виконання певних завдань. Учитель стає не тільки організатором таких колективів, але і його учасником. Він не «нав'язує» дітям гру, а прилучає до неї своєю власною зацікавленістю, ентузіазмом. Як правило, на початку він — суддя під час виникаючих

суперечок і обов'язково — звичайний учасник гри, який виконує певну роль в інсценівці, ставить запитання нарівні з дітьми, декламує вірші в групі з дітьми, демонструє свої варіанти малюнків, виробів і т. ін. Важлива присутність у грі такого вчителя, який вільно володіє матеріалом, не «за папірцем» відповідає на запитання, визначає закономірність варіативного вирішення запитань і, якщо є така можливість, підтримує гравця в скрутному становищі, схвалює, стимулює і т. ін.

У міру того, як літературна гра стає знайомим, цікавим, бажаним заняттям, учитель відходить на другий план. Але роль його не зменшується, а набуває більш консультативного характеру, коли вчитель доповнює творчі пошуки учнів, допомагає їм здійснювати задумане організаційно і в плані оснащення.

Коли діти опановують зміст ігор, їх правила, здобувають позитивний досвід самостійного складання і проведення ігор, якщо вся ця сукупна багатоаспектна діяльність перестає викликати перенапруження, гра стає можливим заняттям для самодіяльності молодшого школяра у вільний час. Однак без стимулювання й розвитку ініціативи, без підтримки інтересу інтелектуальна гра в дитячому середовищі лише у рідкісних випадках стає засобом самостійних занять. Дітям потрібна підтримка й зацікавленість дорослого. Тому залучення до організації позаурочних форм старших учнів, зацікавлених дорослих (вихователів, бібліотекарів, батьків і т. ін.) до цього виду занять — неодмінна умова культури існування даного виду діяльності в дитячому позашкільному середовищі.

Труднощі, які супроводжують впровадження літературних ігор у практику шкільної роботи, пов'язані не стільки з методами й прийомами роботи, з визначенням їхнього місця й часу в навчальному процесі, скільки з відсутністю у вчителя різноманітного фактичного матеріалу літературних ігор, які відповідають програмному навчальному матеріалу уроків класного та позакласного читання.

Складання, розробка системи літературних ігор — справа дуже копітка, яка займає багато часу, вимагає широкого й глибокого знання літературних джерел, критичних, біографічних, історичних матеріалів, літературознавчих підходів до аналізу творів, тому така система повинна бути задана. Переосмислюючи її, приводячи у відповідність до реальної педагогічної ситуації, вчитель буде її уточнювати, доповнювати, видозмінювати, перетворювати, таким чином творчо вирішуючи проблему літературного розвитку дитини. У такий спосіб методика ефективного використання літературної гри в навчальному процесі вимагає дотримання певних умов. По-перше, необхідно розрізнити два підходи до використання літературної гри як ефективного прийому навчання і засобу цікавого дозвілля. У першому випадку акцент робиться на пізнавальному навчальному завданні, у другому — на цікавій функції гри. По-друге, необхідно чітко визначати навчальний зміст певної літературної гри та

її перевагу порівняно з формальною навчальною вправою в конкретній ситуації. Необхідне врахування аксіоматичного положення: нехтування цікавістю, як і перебільшення її ролі в навчальному процесі, згубно позначається на результатах навчання. І, по-третє, учитель повинен мати **матеріали ігор**, які б прямо відповідали запропонованому для вивчення літературному курсу і були б забезпечені методикою їх застосування в певних педагогічних ситуаціях.

Пропоновані літературні ігри є частиною розробленої методичної системи. Багатофункціональність цих ігор дозволяє використовувати їх у різних педагогічних ситуаціях з варіативними цільовими настановами: на уроці як навчальні матеріали, у позакласній і позашкільній роботі. Ігри розраховані на основний період навчання (3–4 рік навчання), коли учні набували читачьких навичок, які дозволяють їм вибирати і читати книги самостійно, користуватися бібліотечними фондами.

Перелік доступних молодшим школярам літературних ігор і занять

Ігри

- Літературні вікторини
- Літературні кросворди
- Літературні загадки
- Літературні турніри
- Парад літературних героїв
- Подорожі сторінками знайомих книг
- Складання й представлення літературних монтажів

Творчі роботи, що трансформуються в ігрові форми

- Складання загадок, чистомовок, римувань, ілюстрованих картотек
- Складання тематичних книжкових виставок
- Складання і представлення літературних монтажів
- Колективне складання відгуків на книгу
- Анотування книг
- Ведення колективних та індивідуальних щоденників читання

Драматизації

- Театр іграшок
- Театр картинок
- Театр тіней
- Ляльковий театр
- Театр «Долонька»
- Театр «Рукавичка»
- Інсценування в шапочках-масках
- Шкільний театр (інсценування в костюмах і декораціях)

Конкурси

- Конкурс читців

Конкурс ілюстрацій та виробів до прочитаних книг

Зустрічі, екскурсії, подорожі

- Зустрічі з письменниками (заочні)
  - Подорожі меморіальними місцями, пов'язані з іменами письменників і літературою (заочні)
  - Екскурсії до пам'ятників письменникам, літературним героям (заочні)
  - Проектування пам'ятників письменникам і літературним героям
- І. Літературні ігри, спрямовані на розширення й упорядкування читачького кругозору**

ГРА 1. «СНІГОВА ГРУДКА»

Особливість гри полягає в тому, що учні по черзі додають до загального переліку письменників по одному прізвищу, але, перш ніж додати прізвище, вони повинні назвати всіх тих, кого назвали до них попередні гравці в тій же послідовності, як вони були названі. Звичайно, найлегше першому гравцю і найважче — останньому.

Зразок:

- Т. Шевченко
- Т. Шевченко — Леся Українка
- Т. Шевченко — Леся Українка — В. Нестайко
- Т. Шевченко — Леся Українка — В. Нестайко...

Методичний коментар

Якщо гра проводиться вперше, то гравці можуть користуватися підручником. Спочатку цю гру треба проводити фронтально: окремі учні додають нові прізвища, а весь клас разом промовляє послідовність. Потім поступово можна переходити до індивідуальних випробувань.

ГРА 2. «ЧЕРГОВА БУКВА»

На дошці запис або плакат:

- 1) Заголовок твору.
- 2) Ім'я літературного героя.
- 3) Рядок з вірша.
- 4) Прізвище письменника.
- 5) Прізвище художника-ілюстратора.

Завдання: під відповідними номерами записати відповіді, кожна з яких починається з обраної букви.

Наприклад: припустимо, задана буква «К».

Відповідь: 1) «Кінь утік». 2) Котигорошко. 3) «Казка — наче той горіх...». 4) Костецький. 5) Компанець.

Гра може мати й усний варіант. Змагаючись, гравці намагаються випередити суперників, швидше дати відповідь або надати найбільшу

кількість правильних відповідей, наприклад: «Красиві слова і красиве діло», «Кіт у чоботях», або Коломієць, Качан, Коваль.

Звичайно, букви обираються найбільш «ходові».

Інший варіант гри — «Чергова буква», в якій бере участь від 2-х до 4-х команд.

Загадується певна буква. Ведучий пропонує кожній команді послідовно, по черзі називати заголовки, наприклад, казки, що починається на цю букву. Кожна команда має право назвати тільки одну казку. Якщо хтось вагається з відповіддю, то команда платить фант. Слово переходить до наступної команди. Коли всі відповіді будуть вичерпані, називається нова буква, і гра триває по новому колу доти, поки не збереться достатня кількість фантів, які треба буде відігравати, виконуючи забавні завдання або читаючи вірші.

ГРА 3. «ВСІ КНИЖКИ ВІД А ДО Я»

Варіант 1. Гравцям пропонується по черзі називати письменників, прізвища яких починаються на кожну наступну букву алфавіту «Від А до Я». Змістом гри можуть бути назви творів, герої книг і т. ін.

Наприклад, алфавіт українських дитячих письменників:

Антоніч Богдан-Ігор Васильович

Бичко Валентин Васильович, Білоус Дмитро Григорович, Грицько

Бойко

Вінграновський Микола Степанович, Воронько Платон Микитович

Глібов Леонід Іванович, Гуцало Євген Пилипович

Донченко Олександр (Олександр) Васильович

Жупанин Степан Ілліч, Журлива Олена Костівна

Забіла Наталя Львівна, Збанацький Юрій Оліферович

Іваненко Оксана Дмитрівна

Копиленко Олександр Іванович, Костецький Анатолій Георгійович

Лучук Володимир Іванович

М'ястківський Андрій Пилипович, Малишко Андрій Самійлович

Нестайко Всеволод Зіновійович

Олександр Олександр Олександр Олександр Олександр

Павличко Дмитро Васильович, Марійка Підгірянка, Олена Пчілка

Рильський Максим Тадейович

Стельмах Михайло Панасович, Сухомлинський Василь Олександрович

Тичина Павло Григорович, Трублаїні Микола Петрович

Леся Українка, Утевська Паола Володимирівна

Франко Іван Якович

Храпач Григорій Якович

Чалий Богдан Йосипович, Чухліб Василь Васильович

Шевченко Тарас Григорович, Шиян Анатолій Іванович

Щоголів Яків Іванович

Ярмиш Юрій Феодосійович

Варіант 2 (ускладнений). Гравці називають тільки прізвища поетів. Або, наприклад, називаються тільки літературні казки або герої повістей і оповідань, або твори зарубіжної літератури, де можна називати прізвище письменника, або заголовок твору, або ім'я героя, і т. ін.

ГРА 4. «ВІДНОВИ ПАРИ, АБО ПИСЬМЕННИКИ ТА ЇХ КНИГИ»

На дошці записані у два стовпчика прізвища письменників і назви їх книжок. Треба швидко знайти твір кожного письменника і поєднати їх лінією. Цю гру можна проводити як індивідуально, так і командно. Прізвища і назви можна записати на окремих картках, тоді треба підбирати пари, пересуваючи картки. Наприклад:

Костецький	У дитячому театрі
Забіла	Ловись, рибко!
Марійка Підгірянка	Співанка про місяці
Гуцало	Перебите крило
Я. Стельмах	Бюро знахідок

ГРА 5. «ЯКІ НАЗВИ СХОВАЛИСЯ В ОПОВІДАННІ?»

Завдання: знайти в запропонованому оповіданні назви творів, наприклад, Н. Забіли.

Настала зима. «І знову треба чекати 12 місяців до Нового року», — думала про себе мама, дивлячись крізь розмальоване морозом вікно.

Жінка мала дітей, яких звали Катруся і Петрик. *Катруся вже велика*, але вона ще дуже любить читати казки. Коли вона читає якусь пригоду, то занурюється в неї з головою й уявляє себе головною героїнею казки. Найулюбленішою її книжкою є *«Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика»*.

Сьогодні мама запропонувала доньці пограти в гру, хто більше назве казок, дивлячись на візерунки на вікні, адже вони дуже схожі на різних казкових героїв. Що вони там тільки не побачили! Ось казковий *плискачик*, ось *снігуронька*, навіть *олівець-малювець*. А в кутку — красиво намальована книжка. «Напевно, це *Ясоччина книжка*», — сказала Катруся.

Мама обійняла дівчинку і пообіцяла влітку повезти її і Петрика подивитися *давній Київ*, у якому є *будинок казковий п'ятиповерховий* з різними макетами та експонатами казкових героїв. Катруся дуже зраділа і побігла сповістити про це брата.

(Використано назви творів Н. Забіли *«Плискачик»*; *«12 місяців»*; *«Ясоччина книжка»*; *«Олівець-малювець»*; *«Катруся вже велика»*; *«Катруся»*.)

і *Петрик*»; «*Дивовижні тригоди хлопчика Юрчика*»; «*Давній Київ*»; «*Будинок казковий п'ятиповерховий*»; «*Снігуронька*».)

II. Літературні ігри, спрямовані на формування уявлень про письменника і його творчість

ГРА 1. «ВІДНОВИ БІОГРАФІЮ»

Завдання:

1) Доповнити розповідь про відомого письменника відсутніми відомостями.

Тарас Григорович Шевченко народився ... березня ... року в селі ... . Батьки Тараса були ... і належали пану ... . Коли хлопцю було ... років, померла мама. І почалося сирітське життя біля мацухи. А коли Тарасові виповнилось ... років, помер і батько.

Сучасниками Шевченка були ..., ..., ... ; Друзі Шевченка ..., ..., ... викупили його з кріпацької неволі. Шевченко — це не тільки великий поет, він був ще й талановитим ... .

Найбільш відома збірка Шевченка має назву ... . Його вірші сьогодні знають і малі, й дорослі. Усім відомі його твори: ..., ..., ..., ... Поет прожив усього ... років. Його поховано в місті ..., на ... горі, біля ріки ... .

Шевченкові встановлено багато пам'ятників. Один з них знаходиться ... .

2) Повідомити інші важливі й цікаві факти з життя письменника.

Якими ще фактами з біографії письменника можна доповнити розповідь?

ГРА 2. «ЧИ ЗНАЄШ ТИ ПИСЬМЕННИКІВ?»

Варіант 1. Ведучий називає заголовок добре відомого дітям твору або назву книги-твору. Гравці повинні назвати прізвище автора й розповісти про нього щось цікаве.

Наприклад:

— «Скільки ж ранків я проспав!», «Гвинтик», «Ледача подушка», — вимовляє ведучий.

— Сухомлинський, — відгукуються гравці та по черзі повідомляють цікаві й важливі відомості про письменника.

— Його звали Василь Олександрович.

— Він народився на Кіровоградщині.

— У його сім'ї було четверо дітей, усі вони стали вчителями.

— Це відомий учитель.

— Він працював директором школи у селі Павлиші.

— Він написав багато оповідань та казок про дітей.

— Сухомлинський дуже любив дітей. Він написав книгу «Серце віддаю дітям».

Вислухавши всі відповіді тих, що грають, учні колективно визначають, чия відповідь була цікавою, хто повідомив учням щось нове про письменника, і т. ін.

Варіант 2. Ведучий показує портрет письменника, твори якого знайомі дітям. Гравці повинні впізнати письменника, назвати його прізвище, ім'я, по батькові, і пригадати написані ним твори — оповідання, повісті, казки, вірші (хто більше й швидше). Відповіді можна давати і письмово.

ГРА 3. «УПІЗНАЙ І НАЗВИ ПИСЬМЕННИКА».

ОПОВІДАННЯ-ЗАГАДКА

Варіант 1. Хто він?

Народився цей письменник на Донеччині. Написав багато віршів, казок, веселинок, загадок, скоромовок. Твори поета не лише розважальні, а й повчальні, хоча найчастіше дуже веселі. Це поет-гуморист: Мабуть, усі пам'ятають його веселі вірші «Хвастунець», «Якби», «Пояснила». (*Грицько Бойко*)

Варіант 2. Склади оповідання-загадку «Упізнай письменника».

Учням пропонується такий *плакат-завдання*:

— Склади оповідання-загадку «Упізнай письменника».

— Прочитай біографію письменника, книги якого ти читав.

— Уточни відомості про нього в довідниках та енциклопедичному словнику.

— У бібліотеці знайди й розглянь якнайбільше книг цього письменника.

— Познайомся з анотаціями, передмовама й післямовама до цих книг.

— Подумай, які відомості ти повідомиш обов'язково, а про що не будеш розповідати.

— Доповни оповідання ілюстраціями, фотографіями, малюнками.

Методичний коментар

Мета цього виду роботи — освоєння біографії письменника; формування вміння розрізняти серед біографічних даних значущі для цільової характеристики письменника; активізація й систематизація читацького кругозору, розвиток уміння користуватися різними джерелами під час виконання завдання.

Перш ніж одержати завдання скласти оповідання-загадку, четверокласники протягом третього і четвертого року навчання повинні накопичити досвід читання біографічних довідок, біографій, передмов і післямов, які супроводжують дитячі книги, а також вправлятися в розгадуванні низки подібних загадок.

Сам учитель складає такі загадки, використовуючи біографічні довідки, адресовані читачеві-дитині, скорочуючи текст до мінімуму, і доповнює його, якщо необхідно, значущими даними, яскравими фактами, які дозволяють назвати письменника.

Пропонуючи дітям скласти загадку на основі біографічних даних одного з відомих дитячих письменників, учитель на прикладі пояснює принцип її побудови. Пояснення ведеться на основі послідовного елементарного аналізу, до якого залучаються учні і під час якого чітко й ясно позначаються всі елементи, що становлять основу змісту. У результаті учні доходять висновку, що перед ними — цікаве біографічне оповідання, де не називається ім'я письменника, а значущі й цікаві відомості та факти, які допомагають впізнати письменника, викладаються послідовно. Найвідоміші й яскраві факти, як правило, повідомляються наприкінці: це назва творів письменника, перелік героїв його книг і т. ін. Учням обов'язково демонструються типи доступних молодшим школярам видань, де завжди можна знайти відомості про письменників.

Спочатку оповідання-загадка складається колективно, потім завдання виконують ті, кому це цікаво й під силу.

III. Літературні ігри, спрямовані на розвиток читацької пам'яті й уваги до значущих деталей, які характеризують персонаж і твір у цілому

ГРА 1. «ХТО ЦІ РЕЧІ ЗАГУБИВ?»

Варіант 1. Ведучий оголошує тему літературної гри: «Казки Г. К. Андерсена» і, починаючи гру, повідомляє гравцям, що він ішов і знайшов скриню з речами, предметами, які необхідно повернути власникам (тобто назвати твір і героя, якому ці предмети або речі належать). За допомогу гравці отримують нагороду.

- Горошина (*Принцеса*, «*Принцеса на горошині*»).
- Горщик з бубонцями (*Принц*, «*Свинопас*»).
- Колиска зі шкаралупки волоського горіха (*Дюймовочка*, «*Дюймовочка*»).
- Чарівне дзеркало (*Троль*, «*Снігова Королева*»).
- Калощі (*Камеристка камер-фрейліни Щастя*, «*Калощі щастя*»).
- Спринцівка з молоком (*Оле-Лукойє*, «*Оле-Лукойє*»).

Методичний коментар

Учні заздалегідь ознайомлюються з темою, в рамках якої проходить гра. Готуються до уроку позакласного читання, читають твори Г. К. Андерсена. На цьому уроці найчастіше й проводиться дана гра.

Учні складають подібні запитання-загадки, готуючись до уроку «Казки Ш. Перро» або «Казки братів Грімм».

Варіант 2. Ведучий повідомляє, що збирає в торбинку речі, які втратили в чарівному лісі герої народних (літературних) казок. Той, хто знайшов річ, називає її, а гравці визначають казку, куди варто повернути цю річ. Тільки за дотримання цієї умови річ може потрапити в торбинку, а помічник одержить нагороду — медаль (фішку). Гравці по черзі називають речі, предмети:

- Три чашки: більша, середня й третя синенька чашечка. Три ложки: більша, середня й маленька. (Це казка Л. М. Толстого «Три ведмеді», а чашки належать Михайлу Івановичу, Натасії Іванівні й Мишуткові.)
- Жаб'яча шкірка, лук і стріли.
- Вовчий хвіст і заморожена риба.
- Перо Жар-птиці.
- Короб, а в ньому на денці — рум'яні пиріжки.
- Клубочок.
- Сокира й горщик з кашею.
- Перо сокола, перо ворона й перо орла і т. ін.

ГРА 2. ХТО З ГЕРОЇВ ОСТАПА ВИШНІ ТАК ГОВОРИВ?

- 1) «Бережи книжку — це твій друг». (*Василько*, «*Любть книгу*»)
- 2) «Ну, що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули?». (*Вчителька Марія Андріївна*, «*Перший диктант*»)
- 3) «Був би в мене час, я б на всіх куцах шипшини в лісі троянди поприщеплював! Яка краса!». (*Іван Кирилович*, «*Василь Іванович*»)
- 4) «Не гнівайся, Петю! Давай краще попрацюємо!». (*Едуард Йосипович*, «*Веселі артисти*»)

IV. Літературні ігри, спрямовані на розвиток почуття ритму, рими, мовного чуття, тренування у виразному читанні

ГРА 1. «ВІДНОВИ ВІРШ»

Ведучий пропонує дітям картки, на яких незвичайно записаний текст вірша. Необхідно відновити оригінальний запис віршів, записати їх за всіма правилами й виразно прочитати, назвати поета — автора твору; або «з аркуша» прочитати текст, акцентуючи, виділяючи кожний віршований рядок.

- 1) Тече вода з-під явора яром на долину. Пишається над водою червона калина. Пишається калинонька, явор молодіє, а кругом їх верболози й лози зеленіють.
- 2) Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. Любо-любо стало, пташечка зраділа і защебетала. Почула дівчина, і в білій свитині з біленької хати вийшла погуляти у гай на долину.
- 3) Стоїть гора високая, попід горою гай, зелений гай, густесенький, неначе справді рай.
- 4) Як дитиною, бувало, упаду собі на лихо, то хоч в серце біль доходив, я собі вставала тихо. «Що болить?» — мене питали, але я не признавалась — я була малою горда, — щоб не плакати, я сміялась.

ГРА 2. СКЛАДАННЯ ЧИСТОМОВОК І РИМУВАНЬ

Дітям пропонується рядок, який починається з повторення складів. Треба додати речення, яке б римувалося із цим рядком. Наприклад:

Ду-ду-ду — ось до школи я піду.

Ра-ра-ра — в лісі є одна нора.
 Ри-ри-ри — ми котилися з гори.

Ускладнений варіант цієї гри передбачає тематичне римування. Система складів задається. Наприклад:

На-на-на — бачив я слона.
 Ні-ні-ні — їду на слоні.
 Ну-ну-ну — моркву дам слону.

ГРА 3. «СЛОВО ДО СЛОВА — ЗЛОЖИТЬСЯ МОВА»

Варіант 1. Ведучий пропонує дітям прислів'я.

Завдання. Уловити риму й ритм і записати прислів'я у віршованій формі.

Удар забувається, а слово пам'ятається.
 До булави треба голови.
 Добре того навчати, хто хоче все знати.
 Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.

Варіант 2. «Прочитай прислів'я — пригадай книжку».

Ведучий пропонує дітям прислів'я.

Завдання. Уловити риму й ритм і записати прислів'я у віршованій формі. Назвати твори (книги), зміст яких може бути співвіднесено з цим прислів'ям.

Тяжко тому жить, хто не хоче робить.
 Хто хоче більше знати, треба менше спати.

ГРА 4. «ВІРШОВАНИЙ ЛАНЦЮЖОК»

Завдання. Учні пропонуються послухати вірш, який складається з декількох віршів, і сказати, скільки творів у ньому сховалося. Треба вказати назву кожного вірша (автора і заголовки).

Все навколо зеленіє,
 річка ллється і шумить.
 Тихо, тихо вітер віє
 і з травою гомонить.

Поспішають квіти проростати,
 поспішають журавлі вертати,
 поспішає сонечко теплішать,
 поспішають дітки розумнішать.
 Сонце стукає в віконце.

Ти не спи, як сходить сонце.
 Прокидайся — й на зарядку,
 а з зарядки та й на кладку,
 через кладку на лужок,
 а з лужечка та в садок.

(О. Олесь «Все навколо зеленіє»; І. Жиленко «Весна і мама»; М. Стельмах «Сонце стукає в віконце».)

Методичний коментар

Для створення подібних «ланцюжків» учитель може обрати як творчість одного поета, так і декількох, поєднавши вірші на одну тему.

Знайомство з розмаїттям форм роботи з книгою — це тільки початок формування культури проведення дозвілля. Навчити дитину самостійно складати літературну гру, сформувані найпростіші прийоми, які допомагають грамотно складати римовки, писати відгуки, підбирати й інтерпретувати літературний текст для драматизації, виготовляти найпростіший реквізит для інсценівки — усе це підготує до різноманітного спілкування з книгою і застосування знання літератури в життєвих ситуаціях.

Конкурс «Пам'ятник літературному герою»

Пам'ятники — архітектурні спорудження на честь видатної особи, події. Пам'ятники бувають різноманітні. З літературою безпосередньо пов'язані пам'ятники письменникам. Наприклад, всесвітньо відомий пам'ятник Т. Г. Шевченку в Харкові (скульптор М. Г. Манізер, 1935 р.). Цікавими є також пам'ятники літературним героям. Серед них є ті, які зображують всесвітньо відомих персонажів — героїв книг бр. Грімм, Г. Х. Андерсена, Марка Твена.

На кам'яній брилі при вході в Копенгагенський порт Данії задумливо дивиться в морську далечінь андерсенівська Русалонька.

У напруженні застигли бременські музиканти. Пам'ятник встановлений у Німеччині.

Існує декілька різновидів пам'ятників літературним героям. Пам'ятники споруджуються у вигляді окремих фігур або цілих груп героїв твору. Так, наприклад, у містечку Ганнібал (Америка) встановлений пам'ятник Тому Сойєру та Гекельберрі Фінну. Відважні хлопчиськи, босоніж, у розірваних штанах з великими ціпками крокують вздовж Міссісіпі і при цьому із захопленням розмовляють. До ціпка Гека прив'язана за хвіст дохла кішка.

Існує також інший різновид пам'ятника, коли герої постають перед нами в комплексі із зображенням автора твору. Так, у Мадриді (Іспанія) на майдані біля підніжжя величезної мармурової колони сидить Сервантес. Навколо нього — читачі з книгами. А попереду — на окремому постаменті — Дон Кіхот на своєму Росинанті та Санчо Панса на віслюкові. У Смоленську (Росія) встановлений пам'ятник О. Твардовському, а поруч з ним на одній лавочці — його славетний герой Василій Тьоркін.

Існують пам'ятники, у яких головне місце посідає скульптура письменника, а герої або сцени з його творів розташовані навколо постаменту як барельєфи. Так, герої творів І. А. Крилова оточують пам'ятник славетного байкаря в Санкт-Петербурзі (Росія). В Україні на постаменті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві — барельєфи із зображеннями троянців на чолі з Енеєм, сцени з «Наталки Полтавки» і «Москаля-чарівника».

Серед сучасних тенденцій у створенні пам'ятників літературним героям можна відмітити загальне бажання наблизити героя до пересічного громадянина. Так, у Воронежі на площі перед театром ляльок сидить символ собачої відданості, любові та, на жаль, людської жорстокості — Білий Бім Чорне вухо. Він самотньо сидить на землі та напружено вдивляється в обличчя перехожих. Шукає хазяїна. Автори пам'ятника встановили Біма без постаменту, безпосередньо на землі — для того, щоб дітлахи могли торкатися та гладити маленького собаку. У Санкт-Петербурзі на Фонтанці є мікроскопічний пам'ятник Чижіку-Пижику, в американському місті Норпорт на Лонг-Айленді без постаменту стоїть герой славетної казки Антуана де Сент-Екзюпері — Маленький принц.

Включення такого матеріалу в систему літературної освіти школярів має великий дидактичний і виховний потенціал. Учням спочатку пропонується познайомитися з уже існуючими пам'ятниками літературним героям та відповісти на питання:

- Яких героїв ви впізнали одразу? Чому?
- Які їх відмітні риси (характерні)?
- З якої вони книги? Хто автор?
- Що ви знаєте про цього героя?
- Що вважаєте найважливішим у житті та вчинках героя?
- Де б ви встановили йому пам'ятник?

- Як ви вважаєте, де стоїть цей пам'ятник? Чому ви так вважаєте?
- Чому, на вашу думку, автор (скульптор) зобразив героя саме так?
- Як ви вважаєте, що автор хотів підкреслити цим зображенням?
- Подумайте, які слова героя автор міг би винести на постамент.

Чому?

— У який спосіб ви б представили пам'ятник цьому літературному герою?

— Чим би доповнили його, щоб він став більш виразним, впізнаваним, був єдиним у своєму роді?

До наступного заняття пропонується підготувати власний макет-малюнок пам'ятника, одного або в оточенні інших персонажів книги чи книг.

Учні представляють малюнки чи навіть макети пам'ятників, де в певній позі, іноді з іншими персонажами книги з'являється герой. Обов'язковою умовою є наявність на постаменті слів, висловлень, які визначають основну спрямованість твору чи прагнення героя, його оцінку. Усі твори виставляються заздалегідь, щоб глядачі могли з ними детально познайомитися. Виставку можна озаглавити: «Від вдячних читачів у віці від 4 до 10 років».

Власне конкурс проходить як частина літературного ранку. Четверокласники по черзі представляють свої роботи і захищають їх.

До виступу діти готуються, використовуючи такий план.

1. Назви героя.
2. Назви книгу.
3. Розкажи про свого героя те, що вважаєш найважливішим.
4. Де ти поставив би йому пам'ятник?
5. Чому ти зобразив героя так, а не інакше?
6. Які слова і чому ти виніс на постамент?

Конкурс читання віршів і творів про книгу і читання

Цей конкурс допомагає дітям зрозуміти значення читання і книги в житті людини. Дуже важливо, щоб діти самостійно знайшли потрібні книги. Учителю допомагає, звертаючи увагу четверокласників на деякі твори, пропонуючи рекомендаційний список. У цьому конкурсі учитель виступає активним старшим читачем, доповнюючи й уточнюючи виступи учнів.

Робота з пізнавальною літературою в четвертому класі

Протягом навчання в початковій школі учні познайомляться з різноманітною пізнавальною літературою. Якщо в 3 класі учні читали науково-художні казки та оповідання про природу, то в четвертому тематика навчального матеріалу поступово розширюється (техніка, географія тощо), у центрі уваги — різноманітні процеси, які відбуваються в природі,

на виробництві тощо. Про це розповідають науково-художні казки П. Утевської «Буряк-буркотун» (виращування буряка та вироблення цукру), «Дід вуглик» (походження вугілля), «Вароччин гребінець та його родичі» (що таке пластмаса, що з неї виробляють); Г. Симакович «Незвичайні пригоди Росинки та її подруг» (вода та її значення в житті); В. Литвиненка «Про що розповів струмок» (кругообіг води в природі). Робота з такими творами подібна до роботи з природознавчими казками.

У четвертому класі вводяться більш великі за обсягом науково-художні твори, де сюжет ускладнюється, стає багатоплановим (наприклад, повісті А. Давидова «Про Озивайка, лісовий люд та...», О. Д. Іваненко «Куди літав журавлик»), а також науково-популярні твори (наприклад, П. В. Утевська «Оповідання про скляну ниточку», В. Пустовойт «Планета — океан, або Незвичайні властивості звичайної води»). Робота з науково-художньою повістю потребує від учнів певного рівня сформованості основних умінь опрацювання пізнавальної літератури, крім того, більший обсяг потребує більше часу для читання. Тому значна частина процесу сприйняття книги відбувається вдома, на самостійному опрацюванні. Завданням вчителя залишається допомога у коригуванні читацьких інтересів учнів, висування цікавих питань для обговорення, на які діти можуть знайти відповіді, прочитавши повість.

Особливої уваги заслуговує робота з науково-популярними та навчальними текстами. На відміну від художніх та науково-художніх творів, послідовність роботи над науково-популярними статтями полягає у поступовому читанні тексту за смисловими частинами (найчастіше — абзацами) і виділенні запитання, на яке відповідає ця частина. Формуються вміння «бачити» питання абзацу, окремої частини, усієї статті, вміння складати питальний план і користуватися ним, переказуючи даний текст.

Послідовність роботи над науково-популярними творами:

- 1) підготовча робота (з'ясування, що учні вже знають про предмет обговорення, аналіз заголовка — висування гіпотез щодо зміста тексту);
- 2) читання тексту за смисловими частинами (найчастіше — за абзацами) і виділення запитання, на яке відповідає ця частина. Для дітей завдання формулюється таким чином: «Про що ми дізналися з прочитаного абзацу? На яке запитання нам відповів цей абзац?»;
- 3) складання питального плану;
- 4) формулювання визначення нових термінів за допомогою тексту;
- 5) формулювання запитання, на яке відповідає запропонований текст;
- 6) короткий переказ за питальним планом (зверніть увагу на те, що відповіді за запитання плану повинні бути короткими, не більше за 1–2 речення, але вони мають бути пов'язані між собою).

Уміння працювати з науково-популярним текстом формуються поступово. Для того, щоб навчити дітей «бачити», на яке запитання відповідає абзац, текст, проводять підготовчі, тренувальні вправи з окремими реченнями. Наприклад, прочитати речення і сказати, на яке запитання воно відповідає, або уявити, що чуєте телефонну розмову свого друга, а його співбесідника не чуєте, а тільки здогадуєтесь, що він запитує, і потрібно відновити запитання друга.

Через декілька занять практично всі учні опановують вміння виділяти запитання в тексті, що є важливою складовою роботи з навчальними текстами в середній школі, в майбутньому взагалі.

Матеріали для вчителя

Біографічні оповідання

О. Д. Іваненко

УЛЮБЛЕНИЙ КАЗКАР

Напевне, кожен з вас, дівчаток і хлопців, читав «Гидке каченя», «Дикі лебеді», «Русалочку» і ще багато інших чудових казок, які написав славетний датський письменник Ганс Крістіан Андерсен; і я не помилюсь, коли скажу, що ви дуже любите ці казки, як і мільйони різних дітей в різних країнах, бо вони перекладені багатьма мовами світу — російською, французькою, англійською, німецькою, італійською, українською. Та хіба перелічиш всі мови, якими вийшли і весь час виходять ці казки, і стали подарунком і радістю кожному, хто хоч раз почув або прочитав їх?

І я, коли була малою, слухала їх, потім читала сама і тепер люблю перечитувати їх, і по секрету скажу, що з великою любов'ю їх перекладала для вас!

Мені хотілося дізнатися про життя чудесного казкаря, а він сам написав про себе в творі «Казка мого життя», багато про нього я дізналася і зі спогадів його сучасників.

Справді, в його житті було багато незвичайного, як у казці, і я розповім вам про нього, щоб ви ще дужче його полюбили і знову прочитали його казки.

Славетний казкаря Ганс Крістіан Андерсен народився 1805 року в Данії, у маленькому місті Оденсе, на острові Фюн...

Бідна малесенька комірочка, заставлена верстатами та різним інструментом шевця-батька. Під віконцем горища, на ринві, ящик із землею, — там ростуть цибуля та петрушка, — оце й увесь город матері. Біля хатинки один кущик агрусу — садок для хлопчика Ганса, що дивиться то гостроспостережливими, жвавими, то задумливими, мрійними очима на навколишній світ.

Батько і мати цілісний день працюють, не розгинаючи спину, все життя борються зі злиднями, і сусіди частенько жаліють і молодих батьків, які ледь зводять кінці з кінцями, і маленького худорлявого хлопчика. А хлопчикові здається, що він живе дуже добре, що у нього найщасливіше дитинство. Їхня тісна коміртка здається йому багатою і розкішною, адже на всіх стінах висять чудесні картинки, а над верстатом — навіть поличка з книжками. Хіба таке має кожен! На дверях намальований чудовий краєвид, і хлопчик годинами дивиться на нього і ніби гуляє там між тінистими деревами, плаває в спокійному озері... Для нього всі ці малюнки, ці розписані двері здаються найцікавішою картинною галереєю.

Батьки дуже любили свого хлопчика-одинака. Весь вільний час тато віддавав синові, гуляв з ним, робив йому різні іграшки. Були у Ганса і рухливі млинки, і мальовничі панорами, і ляльки, що кивали головами. А вечорами батько читав дружині й синові цікаві книжки — байки Лафонтена, комедії Гольберга, а найчастіше товсту і дуже цікаву збірку «Тисяча і одна ніч». Найбільше в житті любив маленький Ганс слухати ці читання батька і потім, засинаючи при тьмяному світлі домашнього гасничка, мріяти і вигадувати самому фантастичні історії. Любив хлопчик і спостерігати веселі гулянки місцевих ремісників та матросів.

У старовинному місті Оденсе збереглося багато давніх звичаїв, які вже вивелися і в столиці Данії Копенгагені, і в інших великих містах. По-особливому відзначали ремісники та городяни Оденсе різні урочисті цехові події. Вони, приміром, гучно влаштовували своєрідне свято в день переміщення вивісок. Усі цехові майстри, підмайстри, учні йшли великою галасливою процесією з прапорами і списками вулицями міста, а на списках жовтіли лимони, тріпотіли різнобарвні стьожки. Попереду всіх біг, розсипаючи різні жарти і викрутаси, дзенькаючи бубонцями, клоун-арлекін, а за ним поспішали інші витівники. Цікавими були розваги матросів. Вони гуляли в свята вулицями Оденсе з музикою і прапорами. Моряцька гулянка завжди закінчувалась боротьбою двох молодих шибайголів на дошці, перекинутій з одного човна на інший. Переможцем був той, хто втримувався на дошці, а переможений під регіт глядачів намагався виринути з води.

Захоплювався маленький Ганс і дивними візерунками місцевих різьбярів. У містечку було багато умілих різьбярів по дереву, і старовинні будинки стояли прикрашені їхнім вигадливим різьбленням. На одному з таких будинків висів щит з вирізаною рамкою з тюльпанів та троянд, а в рамці красувався вишукано викарбуваний рік побудови та цілий вірш. Про цей будинок написав майбутній казкар в одній із своїх казок.

Дід маленького Ганса був теж різьбяр по дереву. На старість він захворів і вже не міг працювати, але завжди вирізав з дерева різні химерні фігурки: людей із звірячими головами, тварин з крилами, дивовижних

птахів. Ці фігурки він складав у корзину, ходив по околицях і дарував їх сільським дітям та жінкам. Багато таких подарунків мав і Ганс.

Важко доводилось бабусі зі своїм хворим чоловіком, і вона мусила сама працювати. Старенька доглядала садок при міській лікарні і часто приносила звіти своєму єдиному улюбленому внукові букетики запашних квітів. Хлопчик обережно ставив їх у глечик з водою і годинами спостерігав, як вони красувались над скринєю, на якій він спав. Ліжка для нього не було де поставити в тісній комірці.

Хлопчик завжди почував себе щасливим і завжди був чимось зайнятий. То він уважно розглядав листя на своєму кущику агрусу, як воно розпускалося з маленьких бруньок, виростало, а на осінь жовкло, сохло й опадало, то його увагу привертала якась комашка, квітка або камінець. Усе для нього було живим, мало власну цікаву історію. Він помічав те, повз що інші проходили байдуже. Годинами він міг сидіти тихо зі своїми іграшками, шити вбрання лялькам і грати у театральні вистави.

Якось батьки повели Ганса в театр, і відтоді театр став його мрією. На часте відвідування театру в батьків, звичайно, не було грошей. Двічі-тричі на рік, правда, траплялись такі щасливі випадки. Та хлопчик заприятелював з рознощиком афіш, і за те, що Ганс допомагав йому, той дарував хлопцеві щодня одну афішу. Ганс читав назви п'єс, список дійових осіб і вигадував сам цілі комедії, змішуючи все те, що чув від батька, що бачив у театрі. У цих вигаданих п'єсах грали його ляльки.

Він ріс мрійливим, ласкавим хлопчиком. Йому здавалося — всі його люблять. Та поки що так і було. Ганс часто бігав до стареньких бабусь, які доживали свій вік у притулку для бідних — «богадільні», і вони розповідали йому безліч народних казок та різних історій, а потім він і сам починав їм розповідати те самісіньке, тільки додаючи багато свого. Старі хитали головами і дивувались — що то за розумний хлопець росте!

У школі, куди його віддали згодом батьки, Ганс був наймолодшим. На перервах учитель гуляв із ним за руку, щоб того не збили з ніг старші учні. Його дивував цей незвичайний хлопчик. Якось учитель покарав старшого хлопця, який не вивчив уроку. Раптом маленький Андерсен почав гірко плакати і просити пробачити покараному. Він був зовсім невтішний і не заспокоювався, поки учитель не змилювався над винним.

Та от Ганса спіткало перше велике лихо. Батько його все життя журився, що не міг вчитися, не мав освіти, ніде не бував, нічого не бачив. І він вирішив стати солдатом. То була пора наполеонівських війн. Данія була в союзі з Францією, і Наполеон був улюбленим героєм батька. В армії йому довелося бути недовго. Незабаром уклали мир, і Андерсен повернувся додому. Але незвичні важкі походи підірвали його здоров'я, і невдовзі він помер.

Життя стало важким. Сім'я ледь перебивалась з хліба на квас. Мати щодня ходила на поденну роботу, а хлопець лишався напризволяще.

Але він весь час був зайнятий своїм ляльковим театром, перечитував усі трагедії Шекспіра та чимало інших класичних творів.

Сусіди звертали увагу матері, що хлопець вештається без діла, тоді як його однолітки, хлопці 12–13 років, уже працюють на фабриці. Мати вирішила віддати на фабрику й Ганса. Спочатку все йшло добре. Хлопець не перевтомлювався на роботі. У нього був гарний голос, і частенько замість роботи він співав, декламував цілі сцени з комедій Гольберга і трагедій Шекспіра своїм товаришам по роботі. Всі підмайстри і робітничі були дуже задоволені й охоче виконували за нього його частку роботи. Та от один з підмайстрів почав жартувати, що Ганс не хлопець, а дівчина. І співає таким високим, ніжним голосом, і соромливий та тихий, як дівчинка. Жарти перейшли в глузування, і вдома хлопець, плачучи, заявив матері, що він більше нізачо не піде на фабрику.

Незабаром мати вдруге вийшла заміж, знову за шевця, ще зовсім молодого. Вітчим був спокійний, тихий, але він зовсім не втручався у виховання хлопчика і просто не звертав на пасербка ані найменшої уваги. Сидить собі хлопець, годинами шиє лялькам вбрання, щось бурмоче до них, — ну й добре, що нічим не заважає. А мати навіть казала: «Це згодиться, він обов'язково буде кравцем. Ні, син не хотів бути кравцем».

— Я хочу грати в комедіях, бути актором, — сказав він матері і, на її розпач, тільки й твердив про це.

Багато освічених родин в Оденсе зацікавились хлопцем, який так любив читати, знав слово в слово безліч уривків з різних драматичних творів і до того ж мав прекрасний голос. Його часто запрошували в гості, і він розважав товариство своєю декламацією та співами. Але мало хто турбувався про його долю, про його майбутнє, мало хто думав, що здібному хлопцеві треба всерйоз вчитися, що йому треба допомогти вийти на шлях.

Проте знайшлися і такі люди. Один старий морський полковник пообіцяв взяти його до палацу в Оденсе, де перебував тоді датський принц.

— Якщо принц питає вас, чого вам найдужче хотілося б, скажіть, що ваше найпалкіше бажання — вчитися у гімназії.

Полковник виконав свою обіцянку, і справді, на запитання принца Андерсен відповів йому так, як порадив добрий друг. Але принц сказав, що гарно співати та декламувати — це ще не є ознакою генія, треба пам'ятати, який важкий і довгий шлях навчання, тож краще йти вчитись якогось ремесла. Так хлопчик повернувся ні з чим, хоча для вступу до гімназії дітям багатіїв зовсім не треба було мати ніяких ознак не тільки геніальності, а й навіть і будь-яких особливих здібностей.

Хлопець знову почав ходити в школу для бідних, де вчили сяк-так, аби діти вміли читати та трохи рахувати. А роки минали, треба було

серйозно думати про долю Ганса, і мати наполягала, щоб син пішов учитися на кравця. Та хлопець із сльозами на очах благав відпустити його в Копенгаген. Він плакав мрію про театр, про мистецтво і вірив, що в столиці досягне свого.

Нічого не можна було вдіяти з цим палким бажанням. І от мати збрала в маленький вузлик нехитрий одяг сина, зав'язала у хустину 10 далерів — гроші, складені за багато років, а 3 далери дала поштареві, який обіцяв провезти хлопчика «сліпим» пасажиром, тобто без квитка — «зайцем».

Настав день від'їзду. На світанку мати провела Ганса за міську браму. Там уже на них чекала їх стара, зовсім посивіла бабуся. Обидві жінки зі сльозами обняли хлопця, поштар засурмив у ріжок, і диліжанс рушив. Перед хлопцем був далекий невідомий шлях... Він опинився у великому місті Копенгагені.

Безпосередній, ширий і довірливий, не розуміючи ніяких умовностей у взаєминах з людьми, він звертається до багатьох, розповідає про своє життя, про свої мрії і надії. Поети, актори, незнайомі жінки, випадкові сусіди на гальорці в театрі слухають незвичайного хлопця. Хто дивиться на нього, як на дивака, хто зворушений і щиро хоче допомогти хоча б порадою...

Десять далерів, зав'язані матір'ю у хустинку, швидко прожиті, але хлопця підтримує впевненість, що, врешті, він досягне свого. Скільки разів, повертаючись в комірку, найняту за гріш; він втішає себе думкою: «Треба багато страждати, зате потім з тебе щось вийде».

Все-таки було видно: хлопець має якісь здібності, він, безперечно, талановитий. Але в чому саме? Це ще важко було відгадати.

Один актор, вражений голосом і почуттям хлопця, зібрав серед своїх колег — письменників, композиторів — трохи грошей на життя Андерсена і став давати йому уроки співів. Життя немов усміхнулось і сповнило серце надіями. Та ненадовго. У хлопців у такому віці часто ламається голос і тимчасово зникає зовсім. Так трапилось і з Андерсеном. Знову почалось напівголодне існування, різні спроби знайти роботу. В обідню пору він ішов з дому, і хазяйка думала, що хлопець обідає у когось із знайомих, а Ганс сидів у міському Королівському саду і їв копійчану булку. Тільки віра в майбутнє не давала занепасти духом. «Ну, нічого, незабаром усе буде гаразд», — думав він, хоча особливих підстав для таких висновків нібито й не було. Та кожне привітне слово, навіть просто сонячний день окрилювали його. Андерсен пише, як раз «весною вийшов погуляти у Фредеріксберзький сад. Деревя були вкриті свіжою зеленню, що тільки-но визирнула, сонце просвічувалось крізь листя, трава була така запашна, і пташки так чудово співали, і вся моя душа сповнилась захоплення. Я обняв стовбур найближчого дерева і став вкривати його поцілунками. «Та він з глузду з'їхав, чи що?» — вигукнув, проходячи повз мене, сторож.

Я злякався, втік звідти і тихо, статечно побрів додому».

Кожна людська усмішка була для нього, як сонячний промінь, та тільки він не розбирався в усіх усмішках! «На мене дивились, як на якесь курйозне явище, розважались мною, а я бачив у кожній усмішці схвалення. Один з моїх друзів пізнішого часу розповідав мені, що він побачив мене в ту пору в домі одного комерсанта, куди мене покликали і для забави попросили продекламувати один з власних віршів. Я не кваплячись виконав бажання присутніх, але продекламував з таким почуттям, з такою невідомою щирістю, що дивування перейшло в співчуття».

Хлопець пбчував себе цілком залежним від ставлення до нього «добрих людей». А всі, хто допомагав йому, — чи то багато, чи то мало, або й зовсім нічого — усі повчали його, кожен хотів, щоб Андерсен слухав тільки його порад і йшов тільки тим шляхом, який той вказує. На його перші спроби писати здебільшого дивились глузливо і радили не витратити на це час.

Але, на щастя, серед багатьох нових знайомих були й щирі, розумні люди, які бачили, що Андерсену перш за все треба вчитися, що він, з його здібностями, мусить мати вищу, університетську освіту, а не лише випадкові елементарні знання. І от 16-річного Ганса влаштували в гімназію в невеличкому місті Слагельсе.

Директор театру в Копенгагені Коллін виклопотав для нього стипендію і сам стежив за навчанням Андерсена. З того часу Коллін і вся його сім'я стали найближчими людьми для Андерсена, хоча самі вони, статечні, розсудливі та спокійні, часто й не розуміли поетичної, вразливої натури юнака.

Майбутньому письменникові було вже 16 років, коли він вступив до гімназії. Скільки приниження, скільки гіркоти довелось йому там зазнати! Хай він сам розкаже про це:

«У гімназії мене посадили з маленькими хлопчиками у другий клас. Адже я по суті аж нічогосінько не знав. Я був схожий тепер на вільну пташку, посаджену в клітку. Бажання до навчання у мене було велике, але давалось воно мені важко. Становище моє можна було порівняти зі становищем людини, яка не вміє плавати, а її кинули в море. Йшлося про життя і смерть; і я з усіх сил боровся з хвилями, що загрожували потопити мене: одна хвиля називалась математикою, друга — граматиною, третя — географією і т. ін. Я захлинався і боявся, що мені ніколи не пощастить виплисти. То я перебріхував імена, то переіптував назви, то задавав неймовірні питання, які не задасть хоч трохи розвинений школяр. Директор наш, взагалі великий насмішник, звичайно, знайшов у мені підходящу мішень і, врешті, зовсім залякав мене».

Коли перечитуеш листи Андерсена тих років, стає до нестями шкода бідного юнака. Як він старався! Він сидів дні і ночі над підручниками

і не тільки наздогнав, а й випередив решту учнів. Він прекрасно писав шкільні твори, любив літературу, історію, а директор прискіпувався до кожного слова.

Дивний це був учитель і вихователь. Власне, цьому причепі й невдасі найменше слід було обирати своєю професією виховання молоді. Треба було мати велику віру в життя і невичерпне прагнення до знання, які мав Андерсен, щоб стерпіти весь глум, знущання і насмішки, якими осипав його щодня цей «вихователь». В той же час директор писав Колліну, що Андерсен дуже старається, робить великі успіхи і, безумовно, заслуговує тих турбот, які має з боку своїх друзів. Коллін одержував ці листи і радів за Андерсена. Але траплялось, що того ж дня приходив лист від Андерсена, повний розпачу, бо директор не тільки ніколи не хвалив його, а, навпаки, виставляв на посміховисько перед усім класом.

Андерсен уже давно писав вірші, але приховував це від директора, мов якийсь злочин. Та й друзі, і знайомі — всі радили йому не думати, що він поет, і кинути це заняття. «Будь ласка, не думайте, що ви поет, — писала одна літня жінка, яка досить співчутливо ставилась до нього. — Ну, що б ви сказали, якби я раптом уявила себе майбутньою імператрицею бразильською? Це було б божевільям, але так само безглуздо і з вашого боку уявляти себе поетом!»

Коли б тоді хтось хоч трохи підтримав його творчі пориви, це б осяяло і зіграло все його життя. Він страждав, як загнаний, забитий птах. Це був найважчий, найгірший час у житті письменника. Нарешті, один із учителів зрозумів нестерпне становище бідного юнака, поїхав до Копенгагена і розповів про все Колліну. Андерсен переїхав у Копенгаген і після підготовки у приватних учителів витримав іспит в університет...

Ще довго шлях Андерсена не був легким, і хоч хлопець був набагато й розумніший, і талановитіший за своїх сучасників — датських поетів та письменників, більшість з них дивились на цього юнака, що вийшов з простого народу, з погордою, довго не визнавали його таланту, замовчували його твори або нещадно критикували. «Все хороше в мені затоптували в грязюку», — згадував він сам. Навіть дивно, що, пройшовши такий шлях, Андерсен не втратив своєї любові, привітної доброзичливості до людей. Він скрізь жадав знайти хороше, бачив красу там, де її ніхто не помічав, його твори промовляли до серця кожного, їх розуміла кожна проста людина.

Першими його творами були нариси про мандрівки та роман «Імпровізатор». Але справжню славу письменник здобув своїми казками. Коли вийшли його перші казки, — «Кресало», «Принцеса на горошині», «Русалочка» — про них заговорили скрізь. А коли він написав «Гідке качення», багато знайомих та й незнайомих зрозуміли, що в цій казці відображено багато чого з його власного життя, і деякі «друзі» цілком легко пізнавали себе в образі курки, kota та інших.

Твори Андерсена, особливо його прекрасні казки, перекладались різними мовами, про нього заговорили й у Франції, і в Англії, і в Німеччині, а в Данії ще довгий час не визнавали уже відомого казкаря і «повчали» його. Проте Андерсен, хоча й часто страждав від такого ставлення, йшов далі своїм шляхом і не занепадав духом. Він наполегливо працював. Багато їздив, любив мандрувати і сам порівнював себе з перелітним птахом. Франція, Німеччина, Англія, а особливо Італія, завжди вабили його, та найдужче він все-таки любив свою маленьку Данію.

Кращі європейські письменники того часу, композитори, художники, актори дуже любили Андерсена і раділи зустрічам зі славетним казкарем, в якому все життя лишалось щось дитяче. В Італії він зустрівся з видатним датським скульптором Торвальдсенем. Дружба їхня тривала і на батьківщині. У Парижі він часто зустрічався з Генріхом Гейне. На пам'ять про ці теплі, дружні зустрічі Генріх Гейне написав Андерсену зворушливий, сердечний вірш. Присвятив йому вірша і французький поет Ламартін. У Парижі Андерсен познайомився з письменниками Гюго, батьком і сином Дюма і Бальзаком, спілкувався з поетами, акторами, художниками. Знаменита актриса Рашель написала йому: «Мистецтво — це правда. Сподіваюсь, що афоризм цей не здасться парадоксальним такому видатному письменникові, як Андерсен». Міцна дружба з англійським письменником Діккенсом була найсвітлішими сторінками в житті Андерсена. Датський казкарь гостював у Діккенса в Англії, листувався з ним. Був він знайомий і з німецькими казкарями, яких теж знають всі діти, — братами Грімм. Славетні композитори Ліст, Мендельсон грали Андерсену свої твори, а найкраща співачка того часу Дженні Лінд звала його своїм «любим братом». «Скільки кращих благородних людей мого часу, — писав Андерсен у своїх спогадах, — ласкали мене і відкривали мені свою душу! Моя віра в людей рідко була обманута».

Коли почалась війна між Німеччиною і Данією, Андерсен неймовірно страждав і всім серцем жадав миру між усіма країнами. «Націям — їх права, всьому доброму і корисному — успіх і розвиток! — писав він понад сто років тому. — Ось що мусить бути гаслом Європи, воно допоможе мені з вірою дивитись у майбутнє. Німці — чесний, люблячий істину народ; вони зрозуміють нарешті справжнє становище, і злоба їхня перетвориться в повагу і дружбу. Дай, Боже, щоб цей час надійшов швидше!»

Читаючи ці рядки, можна подумати, що Андерсен живе й зараз, що він іде в когорті славних борців за мир у всьому світі. Для Ганса Крістіана Андерсена, який був завжди великим патріотом своєї батьківщини, не існувало кордонів, коли йшлося про культуру, прогрес. Тому кращі люди світової культури були його справжніми, щирими друзями, адже він був одним з передових людей, вірив у прогрес, в науку.

Одним з найбільших друзів Андерсена був знаменитий фізик Ерстед. Він завжди читав твори Андерсена, так само, як і Андерсен знайомився

з усіма науковими відкриттями Ерстеда. «Наука осяє весь світ світлом істини! — писав він. — Поет повинен просвітитися світлом науки. Навіть окремі відкриття спроможні окрилити його думки...»

Природа була для Андерсена живою книгою, таємницею якої поступово відкриває людина. Треба тільки пильно придивитися до неї, так само, як і до всіх проявів життя. «Світ навколо нас сповнений краси, вона проявляється в найменших перелітних образах, яких часто не помічають люди. У краплині води, взятої з калюжі, виреє цілий світ живих істот. Доба — крапля, схоплена з буденного життя, теж містить у собі цілий світ у картинах, повних поезії і краси. Відкрий тільки очі й дивись. Поет і повинен вказувати на них іншим людям... Потім і вони звикнуть вдивлятися, і життя усіх збагатиться, збагатиться красою...»

Андерсен це й робив у своїх казках, і кожен, хто читав їх, збагачувався новими прекрасними почуттями.

Славетний казкарь пишався тим, що походив з бідняків. Він перший з письменників почав виступати в «Союзі робітників» у Копенгагені з читанням своїх творів. «Я перший прорубав цю кригу (себто почав виступати перед робітниками — *О. І.*) і цією честю не бажаю поступитися нікому», — писав він.

Популярність Андерсена росла щороку в усіх верствах народу. Особливо любили свого казкаря діти. Часто, побачивши його високу, худу, незграбну постать, діти підбігали й віталися з ним. Якось одна жінка зробила зауваження своєму синові: «Як ти насмілився заговорити з чужою людиною?» А хлопчик відповів: «Та це ж не чужий, це Андерсен, його всі хлоп'ята знають».

А якось Андерсен одержав лист від незнайомого йому студента. У лист була вкладена суха билинка клеверу з чотирма листочками. Студент писав, що читав його казки ще дитиною і дуже полюбив їх. І ось мати розповіла йому, скільки горя зазнав Андерсен, і хлопчик дуже засмутився. Незабаром він знайшов у полі чотирилисту стеблинку клевера і попросив матір надіслати її Андерсену на «щастя». «З того часу минуло багато років, — писав студент, — моя мати померла, і я знайшов у її книжці цей чотирилистик. Цими днями я прочитав вашу нову казку з тією ж дитячою радістю, з якою читав ваші казки дитиною. Тепер щастя слідує за вами, і вам не потрібний чотирилистик, але все-таки я посилаю його вам на згадку». А один маленький хлопчик, син знайомих, наслухавшись казок Андерсена і знаючи, що письменник збирається у подорож, подарував йому свого олов'яного солдатика, щоб той був казкареві товаришем у до-розі.

Цікава історія трапилась якось з паличкою Андерсена. У письменника була улюблена паличка з пальми, яку він придбав в Італії. Він з нею ніколи не розлучався. Якось перед від'їздом із Шотландії на батьківщину він проїжджав степом. Один із супутників високо підніс паличку

і закричав: «Ну, пальмо, бачиш найвищу гору в Шотландії? Бачиш те величезне озеро?»

В тон своєму супутникові Андерсен пообіцяв, що, коли вони будуть знову в Італії, паличка розповість про все, що бачила у своїх північних мандрах.

А другого дня пароплав, яким вони мали вирушати в подорож, прийшов раніше, ніж його чекали, і в метушні Андерсен забув свою паличку в готелі. Згадав він про неї тільки на пристані. Він попросив передати паличку через когось із земляків у Данію.

Андерсен плив пароплавом, потім їхав омнібусом, потім знову поїздом, і в Единбурзі, коли мав пересісти на лондонський поїзд, його наздогнав кондуктор іншого прибулого поїзда і передав йому паличку. Вона проїхала одна тим же самим шляхом. На ній був лише причеплений папірець зі словами «Датському письменникові Гансу Крістіану Андерсену». Паличка переходила з рук в руки, і всі, хто тримав її, згадували чудові казки Андерсена і з любов'ю передавали її далі. Можна з певністю сказати, що ця супутниця казкаря могла пройти всю Європу, бо казки Андерсена знали й любили всі.

Ще за життя письменника його твори перекладалися багатьма мовами, зокрема і російською, і Андерсен казав, що дуже радіє з цього.

В листі до перекладачки він писав: «Я радий знати, що мої твори читаються у великій, могутній Росії, чию квітучу літературу я частково знаю, починаючи від Карамзіна до Пушкіна й аж до новішого часу».

Коли Гансу Крістіану Андерсену було близько 50 років, він приїхав в Оденсе, де на його честь жителі міста влаштували свято. Всі вулиці були ілюміновані, грала музика, у міській ратуші письменникові вручили грамоту на звання почесного громадянина міста Оденсе, міста, де минуло його дитинство, міста, з якого самотнім чотирнадцятилітнім хлопцем він вирушив у широкий світ шукати своєї долі.

Та не тільки Оденсе так вшановувало славетного казкаря.

Андерсен писав в одному своєму творі: «Перемагає поет. Він багач, якщо навіть бідняк. Він не самотній, якщо навіть сидить у своїй комірці сам-самісінький». Справді, Андерсен не був самотнім, хоч у нього ніколи не було своєї родини. Все життя (а він прожив 70 років) він був з усім народом, з усіма дітьми, добрий, привітний казкар. Він дружив з хорошими, чесними людьми і ненавидів та картав лихих, несправедливих, пихатих, зарозумілих.

Письменник-казкар говорив, що життя його схоже на казку. Але хіба це дивно, що його, доброго і сердечного, любили люди, що він досяг пошани і слави, і ця пошана й слава живуть і житимуть ще довгі-довгі роки?

О. Д. Іваненко

ПАЛИЧКА КАЗКАРЯ

Уже давно, сто років тому, жив-був старий поет, такий хороший добрий старий, справжній поет. Він умів розповідати цікаві казки, і тому його всі любили — і дорослі, і діти.

— Така вже в мене звичка — розповідати, — казав він. І на що він не погляне — про те й розповість цілу історію: і про квітку, і про чорногуза, і про звичайнісіньку голку. Здавалося, всі речі при ньому оживали і при-ятелювали з ним, нічого від нього не приховували і довіряли всі свої секрети. Він наче розумів усі мови на світі — не тільки людські, але й пташок і тварин. А часто йому мова була й непотрібна: погляне на якогось хлопчика і, не розпитуючи, знає, чого той плаче або радіє.

Іноді можна було подумати, що при ньому все стає чарівним, як і повинно бути в казці.

І от раз люди переконались, що це справді так, і я вам зараз про це розповім.

Звали того казкаря Ганс Крістіан Андерсен, і жив він у маленькій країні Данії. Він дуже любив усюди мандрувати. Просто, як перелітний птах, — то на південь поїде, то на північ. Недарма його улюбленими птахами були лелеки. От якось під час подорожі на півдні в Італії йому подарували тоненьку, але міцну пальмову паличку, і Андерсен так до неї звик, що ніколи з нею не розлучався у своїх мандрах. Мабуть, через це паличка трималась завжди струнко і досить самовпевнено. По-перше, вона була з такого прекрасного дерева — пальми, яке виросло в країні, де ніколи не буває зими, по-друге, вона стільки мандрувала, та ще й в руці казкаря. Адже це вона допомагала йому ходити по горах, вона підтримувала його, коли він трохи втомлювався, і взагалі паличка була певна, що без неї старому було б просто нудно, бо коли Андерсен гуляв сам, без товариства, він часто розмовляв зі своєю улюбленою паличкою.

Паличка завжди мовчала, в цьому теж була певна гордість, але що знала, те знала.

І уявіть собі, яка трапилась колись неприємність, і саме під час мандрів, далеко від батьківщини палички — Італії, далеко від батьківщини Андерсена — Данії.

Вони подорожували Шотландією, як завжди, вдвох. Якось Андерсен зі своєю паличкою їхав степом у товаристві однієї привітної і люб'язної родини.

— Яка гарна паличка! — сказав юнак, молодший серед усіх. Він сидів поряд з Андерсеном та із захопленням дивився на нього.

— О, моя паличка могла б багато розповісти! — засміявся Андерсен, примруживши невеличкі добрі очі. — Сама вона з пальмового деревця, родом з Неаполя, з Італії, і вже багато років мандрує зі мною.

Юнак узяв паличку в руки і високо підніс її.

— Ну, падымо! Подивись і на нашу Шотландію! Тут, правда, часто тумани і набагато холодніше, ніж на твоїй батьківщині, але й тут є багато цікавого. Он бачиш, на обрії найвища в Шотландії гора! А он яке величезне озеро! Вона запам'ятає? — спитав він сміючись Андерсена.

— Обов'язково, — переконано мовив Андерсен. — І не тільки тумани, гори й озера. Коли ми будемо знову в Італії, вона розповість про людей Шотландії і передасть від них привіт і в Данії, і по дорозі у Франції, й у Швейцарії, і скрізь, де ми будемо. Адже ми й подорожуємо для того, щоб потім розповісти одним про інших щось гарне.

До міста приїхали пізно, і Андерсен ліг спати, а паличка стала в кутку кімнати, як на варті. Вона тільки трохи прихилилась до стінки, щоб теж відпочити після денної прогулянки. Другого дня вони мали вже вирушати додому, в Данію.

А вранці, зовсім рано, їх несподівано розбудив гудок пароплава. До кімнати готелю вбіг той самий юнак, з яким вчора гуляли.

— Швидше! Швидше! Милий Андерсене! Поспішаймо! Пароплав відходить раніше, ніж ми гадали!

Він метушився, хотів допомогти швидше зібратися, але більше заважав, ніж помагав. От він сунув у руки Андерсена валізку, і вони майже бігом поспішили на пристань.

А паличка лишилась стояти в кутку — одна, в чужому домі, в чужій країні, серед чужих людей!

Вона ображено мовчала. Невже Андерсен зовсім забув про неї?

Ні, він згадав, звичайно, згадав, але коли? Вже тоді, коли пароплав відходив від берега, він поставив свою валізку і помітив, що в руці нема палички!

Він підбіг до борту і закричав:

— Я залишив у номері готелю мою паличку! Будь ласка, передайте її мені в Данію через когось із земляків!

Андерсена проводжало багато людей, знайомих і незнайомих. Усі побачили, що він дуже засмутився, бідний старий. Його висока незграбна постать виглядала зовсім нещасною, його великий довгий ніс так сумно опустився, що всім стало його шкода. Адже всі розуміли, що він звик до своєї палички.

— Ах, уявіть, Андерсен забув свою паличку, — передавали одне одному на пристані. — Треба якнайшвидше послати її, бо він зажурився, як мала дитина.

— Можна й не чекати, поки хтось їхатиме до Данії, — сказав юнак, який розбудив Андерсена вранці. — Це може бути й нескоро. Я зроблю все набагато швидше! —

І він побіг до готелю і взяв паличку, яка сумно, але мовчки прихилилась у куточку.

— Завтра, шановна паличко, ви рушите з першим пароплавом навздогін своєму хазяїнові! — мовив він, прив'язуючи до палички записку. В ній було написано: «Датському поетові Гансу Крістіану Андерсенові», а далі йшов точний маршрут, яким їхав поет.

Але до чого бувають легковажні молоді люди! Паличка, будьте певні, не спала цілу ніч, бо дуже хвилювалась, хоч і трималась, як завжди, струнко і рівно, а юнак? Юнак проспав! Йому треба було вже поспішати на лекції і треба було бігти на пристань. У розпачі він вибіг на вулицю. Ох! На вулиці майже нікого не було. Якесь жінка поспішала на базар, та маленький хлопчик йшов до школи і, мабуть, не дуже квапився, бо заглядав у всі вітрини крамниць.

— Хлопчику, — підбіг до нього юнак, — я бачу, ти розумний і хороший хлопчик, бо ти рано вийшов й у тебе ще є час погуляти. Може, ти прогуляєшся на причал і даси кому-небудь, хто сідатиме на пароплав, цю паличку?

Хлопчик здивовано глянув на незнайомця.

— Ти, мабуть, дуже любиш казки. Ну, певне, ти читав про олов'яного солдатика?

— Звичайно, читав! — гордо відповів хлопчик. — І я так добре вчуся, що бабуся подарувала мені цілу книжку казок. Там є і про Дюймовочку, і про кресало, але я найбільше люблю про непохитного олов'яного солдатика, — зізнався він.

— Ти знаєш, усі ці казки написав Андерсен, а це його паличка, я думаю, вона, можливо, теж чарівна, але він забув її у нашому місті, і йому треба якнайскоріше її передати. От ти й віднеси мерщій, до школи ти не запізнишся!

Хлопчик схопив паличку і побіг, побіг! Він так міцно тримав її, що коли б паличка була не з пальми, а, наприклад, з очерету, вона б тріснула. Але вона не сердилась на хлопчика, навпаки, їй було спокійніше у нього, ніж у легковажного юнака. Крім того, хлопчик знав казку про олов'яного солдатика, яку вона чула безліч разів, бо Андерсен часто розповідав її дітям. Паличка навіть не образилась на хлопчика, коли той, озирнувшись навколо і переконавшись, що ніхто не бачить, сів на неї верхи і пострибав, як на коні, і їй самій навіть здалося на хвилику, що вона не паличка, а бойовий кінь!

На пристані було багато народу, як завжди перед відходом пароплава, і хлопчик спочатку трохи розгубився. Але він був певний, що у нього в руках чарівна паличка, значить, нічого не могло, бути страшного, і, головне, ця паличка належить доброму Андерсену, який знає стільки чудових казок. Андерсен, мабуть, журиться, що вона загинула, і, може, без цієї чарівної палички він не зможе написати нових? І хлопчик сміливо підбіг до трапа, на який саме сходила струнка дівчина у серпанковій хустинці.

— Передайте, будь ласка! — закричав хлопчик, сунув їй паличку і втік — адже пояснити однаково він їй нічого не міг!

— «Гансу Крістіану Андерсену!» — прочитала дівчина, зійшовши на палубу. — Андерсену! Датському поету! От диво!

Худенька дівчина була швачкою, у неї не було батьків, тільки маленькі братик і сестричка. Вона сама мусила годувати сім'ю, і часто їй бувало непереливки. Якось сестричка принесла книжку і прочитала про поневір'яння дівчинки Ельзи та її братів і про те, як любов, терпіння і самопожертва сестри перемогли всі нещастя. Їй стало тоді легше на серці, їй здалося, що її любов, терпіння теж переможуть усі злигодні. Цю казку вона полюбила найдужче.

— Яка хороша людина написала її, — думала вона, — який добрий цей письменник Андерсен. Він ніби хотів заспокоїти мене і не дати смерті надіям.

І от дівчина тримає в руках його паличку. Спочатку вона подумала, що він їде на пароплаві, треба розпитати людей, де він. Вона підійде і мовчки віддасть йому його річ. Але потім вона прочитала записку юнака і зрозуміла, що треба передати паличку за призначенням. Їй дуже хотілось щось приписати, якось подякувати Андерсену, але вона не насмілилась і лише ті кілька годин, які їхала, весь час тримала паличку в руках, і паличці здавалось, що її гладять тонкі пальці дівчини, і хоч не були вони дуже ніжними, а всі поколоті голками та шпильками, паличці було тепло від її ласки і стало шкода, коли дівчина на зупинці передавала її веселим студентам, які зійшли з пароплава і сіли в омнібус.

— Андерсен! — закричали вони. — Хто не знає з нас Андерсена! Пам'ятаєте, друзі, його «Нове плаття короля»? Вам не здається, що надто багато на світі таких «голих королів»? І нам треба викривати їх, а не бути схожими на його підлабузників придворних!

— Ні на пройдисвітів-ткачів, — зауважив статечний чоловік з кутка омнібуса.

Студенти почали навперебій згадувати інші казки Андерсена: і «Принцесу на горошині», і «Тінь», і «Калоші щастя». Паличці було дуже приємно, що вона потрапила в таке освічене товариство, і вона сповнювалась гордістю. Що там не кажи, але вона також була причетна до цих казок, адже Андерсен під час своїх прогулянок ділився з нею своїми думками і спирався на неї. До того ж зі студентами було дуже весело — вони співали, жартували і навіть хотіли написати Андерсенові листа і почепити на паличку з її подорожньою запискою, але за співами і жартами не встигли.

— Ну, йому передасть наші привіти і побажання його чарівна паличка! Дивись, паличко, не забудь, ми всі дуже любимо твого хазяїна! — і вони передали її з рук на руки аж до виходу з омнібуса. Паличка була певна, що

всі вони милуються нею, бо вона ж така струнка та гарненька, але паличка ніколи не губила почуття власної гідності і тому гордо мовчала.

А далі її передали знову на пароплав, і знову люди стрічали її, як знайому, бо, прочитавши записку, починали згадувати всі казки, які вона знала напам'ять і була наче найближчою родичкою і «Ялинці», і «Льонові», і «Ромашці», наче сама проробила весь шлях, шукаючи з маленькою Гердою хлопчика Кая у володіннях «Снігової Королеви».

Її передавали з рук у руки, і вона їхала то пароплавом, то омнібусом, то кебом і, нарешті, потрапила в поїзд, у купе, де їхали дві жінки. Одна з них, молода і дуже красива, була співачка. Вона замислено взяла паличку в руки.

— Андерсен! Я знаю Андерсена, хоч ще не бачила його. Його казки примушують замислюватися кожного. Я б хотіла співати так, як його справжній соловей, якому не вшанування, не слава, а сльоза людини була найвищою винагородою. О! Коли б і я своїм мистецтвом будила у людей найкращі, найблагодніші почуття! Коли я зустрінусь з Андерсеном, то на знак подяки за його казки проспівую мої найкращі пісні.

— Бач, якої нагороди заслужив, — засміялася її сусідка, стара сива жінка. — Яка щаслива його доля. Навіть нам, старим, відродно читати його казки. Чи думав він про таку славу серед усіх людей, коли був бідним сиротою і пішки прийшов шукати щастя в Копенгаген, коли поневір'явся по людях і всі його, як те «гідке каченя», шпиняли, глузували з нього, а він несподівано став таким лебедем?

— Хіба несподівано? — так само замислено мовила співачка. — Він твердо вірив у свій шлях, і, головне, він любив і любить усе добре, хороше, що є в людях, він вірить у перемогу добра над злом, і тому пробуджує в кожному все найкраще. Я знаю, його казки житимуть і житимуть завжди. Ах, коли б можна було з цією паличкою передати йому мою подяку і любов! — Вона взяла паличку в руки і заспівала напівголосно чудову пісню.

Коли б паличка не сумувала так за Андерсеном, вона не схотіла б ні за що піти від цієї жінки. Але вона знала: Андерсеніві важко без неї.

Так і було. Андерсеніві весь час не вистачало його палички, і він боявся, що її могли загубити, — хтозна, як скоро їхатиме якийсь земляк з Англії до Данії.

Він переночував в Единбурзі і сідав уже в поїзд, який мусив привезти його до Лондона. Уже просвистів свисток начальника станції, як раптом він почув крик:

— Містере Андерсен! Містере Андерсен! — До нього біг кондуктор з поїзда, який тільки-но прийшов з Шотландії, і тримав в руках його паличку!

— Бачите, вона сама доїхала до вас!

Андерсен стояв розгублений на сідцях вагона зі своєю паличкою. Його підхопили під руки супутники і втягли в вагон, бо поїзд рушив.

— От бачите, а ви журилися! — сказали йому. — Ваші казки облетіли весь світ, і вас усі знають. Як швидко доставили вам паличку! Ви зробили її чарівною завдяки своїм казкам, і вона так могла б проїхати ще багато країн.

Андерсен розгублено й серйозно поглянув на сусідів. Справді, паличка сама стільки промандрувала, стільки людей тримало її в руках, і їх всіх об'єднувало одне почуття — зворушеність від його казок. Невже його знає так багато зовсім різних людей? І було це йому радісно і приємно, і в той же час якось злякало. Значить, думки його літають по всьому світу і залишаються в серцях інших людей. Хай же будуть вони, ці думки, завжди хороші й добрі.

Він подивився на свою паличку й усміхнувся. Хіба це не була справжня казка — її чарівна подорож?

— Що ж, доведеться про все написати, — сказав Андерсен. Паличка мовчала, але мовчання, як відомо, — знак згоди.

О. Д. Іваненко

КОБЗАРЕВА ДОНЯ

Тарас Григорович Шевченко повертався із заслання. Уже проплив він майже всю Волгу, уже зовсім скоро мали відбутися жадані зустрічі в Москві і в Петербурзі, як несподівано його затримали в Нижньому Новгороді.

Це було прикро, тяжко і навіть страшно після десяти років солдатчини. Начебто і воля, і нема її.

А як хотілося побачити давніх друзів!

Та приїхав на його прохання тільки старий щирий Щепкін, російський славетний актор. А давній друг Пантелеймон Куліш побоявся. З досадою читав Тарас Григорович Кулішевого листа, взяв переглядати книжечки, які той надіслав. Серед них тоненька — «Народні оповідання» — якогось невідомого Тарасові автора Марка Вовчка. Почав читати, і поволи відходили від нього і туга, і сум, і прикра досада. Він не міг відірватися від цієї книжечки. Перед ним, як живі, проходили такі близькі, такі знайомі здавна образи дівчат, жінок, юнаків, сивих дідів, бабусь, немов усі вони жили десь поблизу його незабутньої Кирилівки, і він бачив їх, бачив, знав ще змалку і Одарку, і Олесю, і Горпину — усіх, про кого розповідав автор — Марко Вовчок.

Начебто спокійно, начебто тихим голосом розповідав Марко Вовчок про кожну дівчину, кожну жінку, і тим трагічнішим поставав цей образ, тим жадливіше пекло оте ганебне лихо — кріпацтво.

А мова! Якою рідною запашною українською мовою володів автор! Немов линули до Тараса Шевченка пахощі барвистих луків, дзюрчання невичерпних джерел, подих вітрів з коханого краю.

А за кілька днів Тарас Григорович дізнався, що автор цієї книжки — молода жінка, Марія Олександрівна Маркевич. «Яке піднесене, прекрасне створіння ця жінка, — записав він у своєму щоденнику, ще не познайомившись з авторкою особисто, але пізнавши душу її з творів. — Конче потрібно написати їй листа і подякувати за завдану радість читання її натхненної книги». І не тільки в щоденнику, в прекрасних віршах втілював він свої почуття. Під враженням цих оповідань він присвятив їй вірш «На панщині пшеницю жала».

Так, цю книгу «Народні оповідання», що відразу привернула увагу всіх письменників, усіх передових людей того часу своїм рішучим протестом проти кріпацтва, свавілля панства, проти знуцання над людиною і в той же час полонила своєю сердечністю, чарівною красою української мови, написала двадцятитрирічна жінка — Марія Олександрівна Маркович.

Хто ж вона була?

Вона народилася в сім'ї небагатих дрібних дворян Вілінських у селі Єкатеринівці Єлецького повіту Орловської губернії 24 грудня 1834 року.

Батько, майор у відставці, коли ще був на військовій службі, перебував і на Україні, і маленька Маша чула, як співав він старовинних українських пісень.

У Маші було двоє молодших братів — Дмитро і Валер'ян. Мати їхня, лагідна, досить освічена жінка сама вчила дітей змалку французької мови, музики. Коли Маші виповнилось сім років, сім'ю спіткало велике горе — помер батько.

Через деякий час мати вийшла заміж вдруге, але щастя і спокій назавжди покинули цю сім'ю, яка досі жила мирно, дружно, не завдаючи лиха іншим. Принаймні селяни ніколи злим словом не згадували Машиних батьків. Сама Маша змалку звикла з увагою і теплом ставитись до людей. Завжди їй хотілося вигородити кожного, заступитися. Брат згадував: коли хто зі служниць розіб'є якийсь посуд, Маша завжди казала, що це вона розбила. Мати дивувалась: «Ніхто стільки посуду в домі не б'є, скільки Маша». Але Маша знала, що їй за це нічого не буде.

Докорінно змінилось життя, коли в домі з'явився вітчим — брутальна, тупа і зла людина. Він пиячив, гуляв, бешкетував на очах у дітей, програв у карти невеличкий маєток Вілінських.

Вітчим так жорстоко поведився з кріпаками, що один з них, кравець Михайло, трохи не вбив його. Маша, бачачи все це, дедалі більше розуміла весь жах, безвихідь, безправ'я кріпацького існування, і з того часу почала в ній рости ненависть до пригнічення людини людиною, до панського свавілля, до несправедливості.

Мати була в розпачі: що робити? Як гірко вона помилилася, гадаючи, що з чоловіком їй легше буде поставити дітей на ноги. Виявилось, що сім'я лишилася майже без коштів, а дітей, особливо Машу, дівчинку розумну, спостережливу, чуйну, просто неможливо було тримати постійно в атмосфері пияцтва, картярства.

Машу віддали до Харківського жіночого пансіону, їй тоді минав одинадцятий чи дванадцятий рік.

У пансіоні провела вона небагато часу.

Пізніше одна подруга по пансіону згадувала: «Я пам'ятаю здоровесеньку, гарненьку, так само невеличку дівчинку. Вона мала одвертий вигляд, чимало натурального, безпосереднього і цим надто відрізнялася від усіх інших. Крім того в неї були чудові густі русьві коси, що їх вона, всупереч пансіонським правилам, мала звичай часто спускати... Я пам'ятаю також, що їй було ніяково і сумно в її сфері, що її незабаром забрали...»

На канікули вона не їздила додому. Мати не хотіла, щоб дівчинка була свідком жакливих стосунків вдома. Маша часто і подовгу гостювала в невеличкому маєтку своєї тітки, двоюрідної сестри матері — Варвари Дмитрівни Писаревої.

У родині Писарєвих панувала зовсім інша атмосфера. До молодшого брата Варвари Дмитрівни часто приїздили гостювати товариші — харківські студенти. Усі цікавилися книгами, наукою, серйозними питаннями життя, читали журнали, ставили хатні вистави.

Варвара Дмитрівна, як тільки могла, дбала про освіту дітей, особливо свого улюбленого сина Миті. Це був надзвичайно розумний, щирий, правдивий до фанатизму хлопчик. Мати постійно тлумачила дітям, що головне в житті — знання, наука, що це найбільше багатство.

Митя був на шість років молодший за Машу Вліньську, але з ним, ще хлопчиком, таким жадібним до всіляких знань, було завжди цікаво розмовляти. В усьому він хотів сам розібратися, мати свою думку. Вчився він блискуче. Чотирнадцяти років Митя Писарєв уже витримав іспит до Петербурзького університету.

У Писарєвих Маша почувала себе незрівнянно краще, ніж удома. Власне «дома» у неї не було. Життя по родичах могло виховати в двох напрямках, як то часто траплялося. Можна було за хліб, за ласку стати догідливою, тихою, слухняною, дивитися на все очима «благодійників», а можна було, попри все, зберегти власну гідність, незалежність думки. Та, щоб це зберегти, треба було бути непохитною, дещо замкненою, дещо гордою.

Маша пішла другим шляхом. Вона не хотіла дивитися на світ чужими очима, жити з чужих рук. Вона і в родичів даремно хліба не їла. Коли їй пішов 17-й рік, вона оселилась в Орлі, у тітки по матері — Катерини Петрівни Мордовіної, але не як родичка, а як гувернантка і вчителька тітчиних дітей.

У тітки Мордовіної був справжній провінційний літературний салон. Всіх примітних, гідних уваги людей Орла, усіх більш-менш визначних осіб з літературного та мистецького світу, що приїздили в місто, вона намагалась запросити у свій салон, прийняти у своєму найбагатшому в Орлі домі.

У тітчиному салоні із захопленням читали літературні новини, які з деяким запізненням доходили до провінції, а найбільше — говорили, говорили. Маша рано зрозуміла ціну усім пустопорожнім балачкам, зрозуміла ціну людям, таким далеким від справжньої роботи, від народу, від його дійсного страждання і лиха. Проте вона стрічалась і з цікавими людьми — сюди приходили вислані студенти, бував там і Опанас Васильович Маркович, якого заслали в Орел після розгрому Кирило-Мефодіївського братства.

Опанас Маркович помітно відрізнявся на фоні орловського товариства. Це був ще молодий чоловік, захоплений українською старовиною, невтомний збирач народної творчості, гарний собою, прямодушний; з прекрасним голосом, але зовсім неспроможний організувати будь-які зручні звичайні умови власного життя. Усіх вабив до себе його ореол братчика Кирило-Мефодіївського товариства, особисто знайомого з Кобзарем — Тарасом Шевченком.

Звичайно, він відрізнявся від решти. Звичайно, тітка Мордовіна запросила і його у свій салон. А в цьому салоні його найдужче зацікавила і привабила така несхожа на всіх провінційних панночок дівчина, без кокетування, без краплі манірності, дуже гарна, з короною товстих кіс на голові і з великими блакитно-сірими очима, що строго і прямо дивились, немов питаючи: «А ти знаєш, як треба жити по-справжньому?»

Він їй розповідав про свою рідну Україну, про волелюбний скривджений край, його історію, сповнену боротьби, співав мелодійних українських пісень. Все це захоплювало Марійчину юну душу, що не терпіла ніякого насильства й прагнула простору, діяльності.

Він розповідав про Кирило-Мефодіївське братство і про те, як з'явився у них Кобзар — незвичайний поет, художник Тарас Шевченко, справжній народний геній, кров від крові і плоть від плоті свого народу. Він був не тільки поет і художник, він був борець, революціонер, не знав меж ані в любові до пригноблених, ані в ненависті до панів, до царя, а тому постраждав найжорстокіше за всіх братчиків.

Опанас Маркевич приніс невеличку книжку — «Кобзар», читав напам'ять заборонені Шевченкові твори — «Кавказ», «Посланіє», «Сон». І Україна, і її поет-борець за волю повставали в такому піднесеному романтичному ореолі!

Опанас розповідав і сам не здогадувався, яким насінням засіває живу душу, якими рідними, привабливими стають Маші і його мова, і Україна,

і її надзвичайний Кобзар... Широю дружбою і довір'ям проймалася вона до нового знайомого.

В Машу було багато закоханих, і, можливо, тітка планувала інші цікаві й вигідні партії, але Маша дала згоду одружитися Опанасові Маркевичу.

Її не лякали ані труднощі життя, ані непевність становища.

А труднощі з непосидючим, не пристосованим до звичайного, «як у всіх», налагодженого життя, незвичним до систематичної роботи, а ще дужче до якоїсь «служби» Опанасом були досить великі. Скільки тих «служб» і місць змінив він за короткий час! Жили вони і в Чернігові, і в Києві, і в Качанівці, і знову в Києві. Одержував він платні мало, а то інколи і зовсім був без роботи. У Києві довелося їм жити на околиці, на Куренівці, в простій селянській хаті. Народилася у них дівчинка, але незабаром померла, потім народився син Богдан.

Молода жінка не нарікала на життя. Разом з чоловіком мандрувала вона по селах, коли він збирав пісні, любила сама бувати поміж селян, та й Куренівка мало чим різнилася тоді від села. Марія легко сходилася з простим народом, особливо жінками, вислуховувала їхні біди, пізнавала їхнє життя.

А життя простого народу було жорстоке, важке і злиденне.

Невдала Кримська війна, що тільки минула, невимовним тягарем лягла на народ, який і так конав у кріпацтві. Чекали реформи — скасування кріпацтва, як світу ясного, жадали волі.

Змалку бачила Марія і розбещеність панів, і поневіряння підлеглого їм люду, а тепер ще глибше відчувала вона несправедливість, віковичнє лихо, що занапашало життя тисячам людей.

Як до рідних сестер, приглядалась вона до дівчат, до молодих і старих жінок, і нестерпно боляче було їй за гірку долю кожної. З увагою і пошаною ставилась Марія до глибоких і ширих почуттів селянок, із захопленням слухала сумні чарівні пісні, переймала барвисту, запашну українську мову.

Ще змалку Марія була надзвичайно здібна до вивчення мов — досконало володіла французькою, якою часто розмовляла з матір'ю і в сім'ї Писаревих, пізніше знала добре польську, вже дорослою чудово вивчила англійську, німецьку, італійську. Але найріднішою їй стала українська.

Глибоке знайомство з народом у неї відбулося саме на Україні, і Україну вона вважала своєю батьківщиною, хоча дуже любила і російську мову, і російську літературу, по-російськи писала також оповідання і повісті.

Однак перші свої оповідання написала по-українськи й українською мовою вчила розмовляти з народження маленького сина.

Коли ж вона почала писати, творити?

...Тоді вона жила з Опанасом Маркевичем в невеличкому місті Немирові на Вінниччині, де Опанас Васильович одержав посаду вчителя географії в чоловічій гімназії.

У гімназії підібрався гурт молодих культурних учителів. Жили «комуною». Опанас Васильович один серед них був жонатий, тому господарювала завжди Марія Олександрівна, яку всі колеги просто обожнювали за ширість, розум та й, ніде правди діти, — за чарівну привабливість.

Вечорами влаштовували читання, готували аматорські вистави. У гімназії поставили «Наталку Полтавку» Котляревського, підібравши й оркеструвавши самостійно музику. Тоді ще не було чудової опери Миколи Лисенка, яку ми всі так добре знаємо і любимо. Марія Олександрівна активно допомагала і як «костюмер».

Молоде товариство захоплювалось літературою, слухало розповіді Опанаса Васильовича про гаряче любимого Кобзаря.

В якому захваті були всі друзі, коли дізнались, що Марія Олександрівна, Марковичева дружина, написала сама оповідання!

Опанас Васильович пишався своєю дружиною, допомагав їй і дивувався водночас. «Талан», — казав він. «Талан», — підтверджували ширі друзі.

Певне, давно вирували в ній творчі струмені, накопичувались думки, образи, росло захоплення ширим людським теплом, що знаходила вона в душі найпригніченішого бідолахи, росло обурення проти тяжкої долі народу, ненависть до несправедливості, яка панувала. Все це вилилось в ті народні оповідання, що примусили читачів плакати, а досвідчених письменників здивуватися. Славетний російський письменник Іван Сергійович Тургенєв зацікавився ними і на російському виданні поставив своє ім'я як перекладач, бо сам ретельно відредагував текст і написав передмову. З того часу Іван Сергійович взагалі стежив за творчістю Марка Вовчка і між ними виникла справжня щира дружба.

Як до друга і соратника поставилися до неї найпрогресивніші люди того часу: Герцен, Добролюбов, Чернишевський, Некрасов, Писарєв...

Перша книжка під назвою «Народні оповідання» була підписана псевдонімом «Марко Вовчок». Марія Олександрівна не хотіла, щоб читачі відразу дізналися, що оповідання написала жінка.

«Народні оповідання» вийшли 1857 року — саме тоді, коли Тарас Григорович Шевченко був звільнений із заслання.

Навесні 1858 року Тарас Григорович повернувся до Петербурга. Коли до столиці мали приїхати Маркевичі, Тарас Григорович вирішив, що треба щиро привітати чудову українську письменницю і запропонував зробити їй подарунок. Він сам, чим здивував усіх, вибирав у крамниці золотий браслет.

Та найдорожчим подарунком був його вірш, написаний на пам'ять про день знайомства в Петербурзі в січні 1859 року:

Недавно я поза Уралом
 Блукав і господа благав,
 Щоб наша правда не пропала,
 Щоб наше слово не вмирало;
 І виблагав. Господь послав
 Тебе нам, кроткого пророка
 І обличителя жестоких
 Людей неситих. Світе мій!
 Моя ти зоренько святая!
 Моя ти сила молодая!
 Світи на мене, і огрій,
 І оживи моє побите
 Убоге серце, неукрите,
 Голоднее. І оживу,
 І думу вольную на волю
 Із домовини воззову.
 І думу вольную... О доле!
 Пророче наш! Моя ти доне!
 Твоею думу назову.

На своєму «Кобзарі», передаючи його Марії Олександрівні, він написав: «Моїй єдиній доні Марусі Маркевич рідний і хрещений батько Тарас Шевченко».

З такою безцінною спадщиною вона йшла своїм творчим шляхом далі...

О. Д. Іваненко

МАЛЕНЬКИМ ПРО ВЕЛИКОГО ТАРАСА

Коли я була зовсім малою, отакою, як ви зараз, у нас вдома дуже любили співати. Зберуться після роботи літнім вечором під свято і співають.

Я знала, що наприкінці завжди співатимуть дідової улюбленої пісні «Реве та стогне» і «Як умру». Дід теж підтягатиме. Я знала всі слова, і хоч не всі правильно вимовляла і розуміла, тоненько і собі співала. І ніхто з мене не сміявся, бо я сиділа у діда на руках або коло нього.

Ми жили далеко від Дніпра, але з самого малку я уявляла собі, який він широкий, могутній, і вночі, під час бурі, реве та стогне і підіймає високі хвилі. А закінчувалась пісня тихо-тихо, і дід завжди трохи піднімав руку, щоб співали тихо, наче вже буря скінчилась і все засинало. Я дуже любила цю пісню.

А коли співали «Як умру», починали її завжди басами — тато, сусід дядя Яша і дорослі хлопці, мені ставало сумно і трохи страшно. Пісню звали «Заповіт». Я не все розуміла в цій пісні, але уявляла високу гору

над Дніпром, на ній могилу і звідти ген-ген далеко видно: лани, річки, всі міста і села. І хтось це все бачить, кличе, щоб люди повставали, рвали кайдани, і просить, щоб його згадували.

А коли я стала трішки старшою, я спитала діда:

— А хто це просить?

— Хіба ти не знаєш? — здивувався дід. Йому здавалось, мабуть, якщо я співаю, я вже все розумію і знаю. — Це просить той, хто написав цю пісню, а написав її Тарас Шевченко, наш Кобзар.

Великий портрет Тараса Шевченка висів у нас над столом. Тільки я пам'ятала себе, так уже знала його обличчя. Він немов дивився на мене, завжди уважно, лагідно і сумно.

— Це він написав «Заповіт», і «Реве та стогне», і «Садок вишневий коло хати», і ще багато пісень та віршів, — сказав дід. — Їх люблять, бо він кликав ними людей боротися за волю, щоб не було багатих і бідних, а щоб усі люди жили в мирі і дружбі, спільно працювали.

— А він ще живий? — спитала я. — Адже він писав «Як умру». Може, він ще не помер?

— Ні, — похитав головою дід, — він жив давно, я був тоді зовсім маленький, коли він помер. Але про нього знали всі, хто боровся за волю народу. Недарма його «Заповіт», коли був ще цар, забороняли співати жандарми, бо він сам, Тарас Шевченко, боровся за народ і все своє життя поклав за це.

— Як? — спитала я. — Розкажи.

І дід кілька вечорів поспіль розповідав мені про Тараса Шевченка.

Ось що він мені розповів.

I

Страшний був тоді час. Пани розкошували і жили у величезних маєтках, а працювали на них інші люди, їхні кріпаки. Пан свого кріпака міг покарати як завгодно, міг продати, наче якусь річ. Міг відібрати дітей від батька і на мисливських собак виміняти. І нікому було поскаржитись, бо правив усім цар, найбільший пан, і, звичайно, він був з панами заодно.

І от у селі Кирилівці, яке все належало одному багатому панові, в бідній родині кріпаків Шевченків, народився хлопчик Тарас.

Родина була велика, дітей багато, злидні страшні. У Тараса були старша сестра та брат — Катруся і Микита та молодші за нього — Йосип, Яричка і сліпенька сестричка Марійка. Батьки, як і всі селяни, повинні були на панщині працювати, себто на пана робити. З ранку до ночі вони гнули спину на панському полі, на панській стайні, у панських садах та городах. А вдома їхні діти лишались голодні, голі, босі.

Жінки брали немовлят з собою на поле. Покладуть під снопом, а самі жнуть пшеницю. Дитина часто плаче, заливається, а мати й підійти

зайвий раз боїться, бо панський наглядч з канчуком в руках скрізь ходить, дивиться, як працюють.

Хто з дітей трошки підросте — одразу теж працювати — чи погоничем, чи пастушком.

Та у Шевченків була дружна сім'я. Любили одне одного, жаліли. Зберуться усі ввечері після роботи, постелять у маленькому садочку коло хати рядно, посідають, вечеряють вкупі. Потім, уже згадуючи свою сім'ю, ранне дитинство, написав Тарас Шевченко вірш:

Садок вишневий коло хати.
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.
Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

Приходив до них часто старий-престарий дід Іван. Його дуже любив маленький Тарасик. Притулиться до нього, і розповідає дід давні минулі часи.

Цікавий був до всього Тарасик, про все йому хотілося дізнатись: і чи є де залізні стовпи, які небо підтримують, і чому шлях, що мимо села йде, Чорним зветься, і хто такі були гайдамаки, які проти панів повставали?

Хлопець рано до школи пішов і швидше за всіх вивчився читати й писати і дуже любив малювати, хоч цього його ніхто не вчив.

II

Поки була жива мати Тараса, все не так важко було. Аж ось ще молодою, від непосильної праці та злиднів умерла мати. Лишилися діти бідолашними сиротами. Не знав батько, що й робити з ними. Старша сестра Катруся, як мати жива була, вийшла заміж і переїхала в інше село.

Оженився батько вдруге на удовиці з трьома дітьми. Думав — легше буде, жінка і з дітьми, і в господарстві дасть лад. Проте ні! Мачуха трапилась люта, незлюбила дітей, особливо Тараса. Тарас не давав своїх молодших сестричок кривдити, завжди за них заступався. Ну, а ма-

чуха, тільки хто з її дітей нашкодить — все на Тараса зверне і Тараса покарає.

Тільки й було радості, коли якось одним літом батько пішов з чумаками і взяв Тараса з собою. А чумаками звалися люди, які ходили з України аж у Крим по сіль та рибу. Не було тоді поїздів, їхали чумаки возами, в які запрягали дужих, спокійних волів. Воли йшли поволі, і чумаки, власне, не на возах їхали, а йшли коло них поряд довгим шляхом, степами, полями, понад ріками, озерами аж до Чорного моря.

От і Тарас вирушив з батьком у таку «чумачку» — подорож з чумаками. І багато-багато побачив по дорозі.

Побачив він і могутній Дніпро з мальовничими берегами, високі давні могили в широких степах, де трава, вища за людину, гоїдалась од вітру, немов хвилі у морі, а вгорі у блакитному небі літали орли.

Минали чумаки зелені гаї, села і міста, і різні люди стрічались їм. То сліпий кобзар сидів, грав на кобзі і співав старовинні пісні-думи, то стрічали вони рекрутів-хлопців, яких забрали в солдати. За ними йшли матері, жінки, плакали, прощались, наче на все життя. Та воно майже так і було, бо в ті часи в солдатах служили двадцять п'ять років.

Бачив Тарас, що скрізь тяжко працюють люди, як і в їхньому селі. Стрічались їм пани в розкішних каретах, на баских годованих конях. Замислювався малий Тарас так само, як удома: чому скрізь одні працюють, поневіряються, а інші тільки гуляють, панують та розкошують?

Та під час подорожі дуже радів Тарас, що йде з батьком, з чумаками, так багато бачить навколо, стільки цікавого чує, а головне — ніхто на нього не гримає, не лає так, як мачуха. Обіцяв батько і другого року взяти Тараса з собою, коли пан його самого з чумаками пошле.

Та не довелось, бо, як писав Тарас потім, —

...Батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам...

III

Був у тому селі учителем п'яничка-дяк. Дяки у церкві співали, читали вголос церковні книги, допомагали панам. В ті часи вони були й учителями в школах.

Після смерті батька Тарас прийшов до учителя-дяка. Сказав йому:

— Все робитиму для вас: воду носитиму, дрова колотиму, в школі прибиратиму, тільки дозвольте жити в школі і вчитись.

Дуже Тарас вчитись хотів.

Дяк погодився. Ще б пак — даровий наймит! Та більше знущався він з Тараса, ніж учив його.

Завжди голодний, обідраний Тарас, а п'яний дяк не шкодував для школярів ляпасів та березової каші — себто бив усіх нещадно березовими різками.

Втік від нього Тарас. Він чув, що в сусідньому селі дяк дуже письменний, живе добре, не те, що цей п'яничка, і до того ж маляр.

— Може, вивчить мене! — подумав Тарас і прийшов до нього.

Та новий вчитель наказав одразу Тарасові воду носити з річки аж на гору, де його хата стояла, потім фарбу примусив розтирати, а вчити й не збирався.

Пішов від нього Тарас до третього дяка, теж маляра.

— Вивчить мене малювати! — попросив хлопець. — Усе вам робитиму, що накажете.

Але той тільки глянув на Тараса і мовив:

— Нічого з тебе не вийде. Ні швець, ні кравець, ні на дуді грець.

Повернувся сумний Тарас у своє село та й пішов у найми.

IV

Весь час мріяв Тарас вчитися малювати. Заробить якусь копійку, купить своїм бідним сестричкам Яринці і сліпенькій Марійці цукерку чи бубличок, а собі — аркушик грубого сірого паперу, сховається десь у бур'янах, малює й співає сумних пісень. Дуже гарний був голос у Тараса, і він добре співав.

Через деякий час знову він пішов в інше село ще до одного вчителя, і той погодився взяти його в учні. Треба було тільки дозвіл від пана мати.

Та, коли прийшов до панського управителя за дозволом, той залишив хлопця у пана «козачком» — прислужником.

Сидить пан у кріслі, нічого не робить, тільки Тарасові гукає:

— Подай води! Віджени муху!.. Подай люльку!.. Що ти там розспівався? Ану помовч!

Пан багато їздив і скрізь брав з собою Тараса, щоб той йому прислужував у дорозі. Деякий час жив пан у литовському місті Вільнюсі — Вільні, як тоді його називали. Якось поїхав пан зі своєю дружиною на бал, а Тарас сів малювати.

Так захопився, що й не чув, як пан повернувся. Бачить пан — Тарас малює. Розлютився і наказав відшмагати хлопця на стайні. Але пізніше пан вирішив, що добре мати свого власного художника.

Незабаром він віддав Тараса вчитися до одного професора малювання.

Та недовго провчився Тарас. Пан переїхав до Петербурга.

Їхав пан каретою, а вся челядь йшла пішки за возами, навантаженими панським добром. А була вже зима. Віхола замітала шляхи, сніг сліпив очі. Чвалав і Тарас у дірявих чоботях... Потім писав Тарас про цей шлях:

Далекий шлях, пани-брати,
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись —
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи ж то повірять?

...Минав Тарасові вісімнадцятий рік. Почав він просити пана віддати його хоча б у малярську артіль. Пан і віддав Тараса в учні до майстра-маляра. Той маляр хоч славився своєю майстерністю, та людиною був жорстокою, скупкою. Працювати примушував він свою артіль — хлопців-підмайстрів — ціліснікий день, майже без перепочинку. Оздоблювали вони покої, фарбували стіни, стелі. Жили хлопці надголодь, ходили в замурзаних халатах, спали на голих, блаженських матрацах на горищі, над квартирою майстра-хазяїна.

У Петербурзі влітку бувають білі ночі — тоді все видно, як удень. От білими ночами став Тарас тікати зі свого горища у великий, гарний сад, який і тепер зветься Літнім. Сяде він там на перекинутому відрі з-під фарби і перемальовує статуї, які стоять у Літньому саду. А то замислиться, замріється, згадає рідну свою Україну, Дніпро — і хочеться йому заспівати про них, про рідних, далеких, нещасних людей. І в голові складались, немов пісні, свої власні вірші.

На тому папері, що брав він для малювання, почав Тарас записувати ці вірші, і один з найперших починається так:

Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

Якось уночі гуляв у тому саду молодий художник. Побачив він — сидить хлопець, малює. Підійшов, поглянув.

— Дуже добре малюєш! — сказав художник. — Ти вчишся малювати?

— Я працюю в артілі майстра-маляра.

— А звідки ж ти?

— Я з України.

А молодий той художник, Іван Сошенко, і сам був з України. Він про все розпитав Тараса і вирішив будь-що допомогти йому, бо був доброю, чулою людиною.

VI

Іван Сошенко, молодий художник, учень Петербурзької Академії художеств, розповів своїм товаришам, друзям, учителям — професорам Академії, що зустрів надзвичайно талановитого хлопця — Тараса Шевченка. Дуже той хлопець Тарас хоче вчитись, а не може, бо кріпак, панові належить. А пан його — людина дарма що багата, а неосвічена, брутальна, пихата.

Учителем Івана Сошенка був славетний російський художник, професор Карл Брюллов. У нього бували інші художники, письменники, музиканти. Вони зацікавились Тарасом Шевченком і вирішили його викупити з неволі. Але пан запросив за Тараса великі гроші — дві з половиною тисячі. Де такі гроші взяти? Таких великих грошей ніхто з них не мав, адже вони не багатії були!

Радилися вони, радилися і вирішили: Карл Брюллов намалює портрет свого друга — відомого і любимого всіма поета Жуковського, і розіграють той портрет у лотерею, а за виручені гроші викуплять Тараса. Так і зробили.

Настав великий день у житті Тараса. У Брюллова зібрались ті великі благородні люди, які викупили Тараса і дали йому папір, де було написано, що він уже вільна людина. Тарас поцілував той папір і заплакав. І всі ті добрі, славні люди — російські художники, письменники, музиканти, які допомогли йому, — теж плакали і раділи за Тараса Шевченка.

VII

Став Тарас вільною людиною, почав учитись, прийняли його до Академії художеств. Став він учнем самого Карла Брюллова. Старанно вчився він і так добре малював, що й медалі в Академії одержував за свої роботи.

Та весь час думав Тарас про рідних братів і сестер, про нещасний народ, з якого сам вийшов. Адже він добре знав, як поневіряються убогі кріпаки і на Україні, і в Росії — скрізь, де панує цар, де розкошують пани-поміщики.

І Тарас писав про це вірші, пісні, їх видали книжкою, яку він назвав «Кобзар», а його самого відтоді почали звати Кобзарем. Ту книжку полюбили всі розумні, чесні люди, всі поневолені та скривджені.

Коли закінчив Тарас Академію й став художником, приїхав він на Україну. Зраділи йому брати і сестри, які стільки років не бачили свого Тарасика. А Тарас і радів, і сумував, бо потерпали вони, безправні кріпаки, так само, як і батьки. Скрізь: і в рідному селі, і в інших селах та містах — діялось те саме, як і за його дитинства.

Отоді він написав багато віршів проти царя, проти панів і закликав у тих віршах, щоб люди повставали, боролися за волю, жили однією вільною новою сім'єю. Отоді він написав і свій «Заповіт», хоч був ще молодою людиною, та почував себе відповідальним за свій народ і завжди думав про долю всіх поневолених людей.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

І ці слова: «Вставайте, кайдани порвіте!» — тоді повторювали, передавали одне одному, як заклик до повстання, революції.

Навколо Тараса Шевченка гуртувались молоді сміливі люди, які бажали волі й щастя своєму народові.

VIII

Пани, цар, його посіпаки-жандарми зненавиділи Тараса Шевченка.

Якось повертався Тарас зі своїх мандрівок Україною до Києва. Був чудовий весняний ранок. Поромом перепливав Тарас широкий Дніпро і милувався на любимий Київ. Він поспішав на весілля свого друга. Зійшов на причал, аж раптом підходять до нього жандарми й арештовують. Відвезли Тараса до Петербурга і посадили в тюрму. Разом з Тарасом арештували й багатьох його друзів з їхнього товариства, та нікого не покарали так тяжко і жорстоко, як Тараса Шевченка. Розлютився цар за його сміливі вірші і наказав віддати Тараса в солдати і заслати далеко-далеко від України.

А найстрашнішим і найтяжчим для Тараса було те, що немилосердний, мстивий і лютий цар заборонив йому писати і малювати.

Десять років пробув Тарас у далеких краях. Спочатку проходив він солдатську муштру в гарнізоні Орської фортеці, за малесеньким містом Орськом над річкою Уралом. Потім з солдатами пройшов походом тисячі верст по голих степах та пекучих пустинях, де самий пісок, колюча трава та гірка вода в рідких озерцях. Та й тій раділи і люди, і животина. Верблюди і коні тягли провіант, зброю і розібрану шхуну — невеличкий корабель. Солдати йшли пішки під палючим сонцем до маловідомого Аральського моря. Експедиція під командою капітана Бутакова повинна була вивчити це море.

Два літа плавав і Тарас Шевченко по Аральському морю, завжди бурхливому, неспокійному. Переносив шторми, качку. Але взимку і на суходолі, на півострові, де стояв їхній форт, було не легше. Лютували східні вітри, заносили колючі сніги. Солдати і матроси хворіли через нестачу харчів.

Тараса дуже полюбили і матроси, і солдати, і сам командир експедиції капітан Бутаков. Вони побачили, що Тарас справедлива, добра і розумна людина і дуже талановитий художник. Бутаков і в експедицію взяв Тараса для того, щоб той малював береги Аральського моря. А оскільки Тарасові було заборонено малювати, він дуже зрадів, коли йому доручили цю роботу. Він зробив там багато прекрасних цікавих малюнків і моря, і берегів, і мешканців того пустинного тоді краю — казахів і туркменів. Малював він і себе з товаришами-солдатами. Ті малюнки тепер зібрали і пильно бережуть, і по них багато людей дізнаються, де та як жив наш Тарас Григорович у засланні.

Серед тих малюнків є один надзвичайний. Малюнок, на якому зображений тигр. Так, величезний страшний тигр.

До стану рибалок, коло форту, занадився ходити тигр. Він загриз корову, кількох телят і навіть напав на людей. От і вирішили його знищити. Всі солдати, матроси, рибалки і казахи, які жили поблизу у своїх юртах, вийшли на полювання й убили хитрого лютого хижака.

Тарас був також на цьому незвичайному полюванні і з блискавичною швидкістю змалював забитого тигра.

Навіть на засланні, Тарас, хоч це було суворо заборонено царем, писав вірші. Він не скорився, а тому виступав ще запальніше, ще одвертіше проти зла і неправди. Але він робив це потай, щоб ніхто не бачив. Потай записував свої вірші у малесеньку книжечку-зошит, яку сам зробив, і ховав її за халявою чобота. Ця маленька «захалывна» книжечка зберігається і зараз.

IX

Незабаром почали друзі Тараса і командира Бутакова клопотатися, щоб полегшили долю поета і художника, щоб дозволили йому хоча б малювати, бо експедиція вже закінчилась і Тарас з іншими перебував в Оренбурзі, де упорядковували зібрані під час експедиції матеріали.

Та замість полегшення прийшло погіршення. Одна підла людина, задрісний нікчемний офіцер, написав донос у Петербург, що Тарас живе не в казармі, а з товаришами по експедиції, малює, ходить з дозволу Бутакова не в солдатській шинелі, а у своєму пальті. Оренбурзьке начальство перелякалось і спочатку одправило Тараса на гауптвахту до Орської фортеці, а потім загнало Шевченка у відлюдний далекий форт на східному березі Каспійського моря. Туди навіть пошта по півроку не доходила, бо півроку неможливо було дістатись морем.

Везли в цей форт Тараса під вартою, наче страшного злочинця. Перед тим як сідати у човен, який перевозив морем, підібрав Тарас на дорозі вербову гілочку, що впала з воза. Тарас заховав її за пазуху, а коли приїхав до форту, встромив на порожньому тоскному місці.

Не сподівався він, що щось вийде з цього. Проте навесні гілочка несподівано пустила паростки, і згодом виросла чудесна верба.

Довго, безжально муштрували Тараса Шевченка у цьому форті. Тут ще важче було, ніж в Орській фортеці, ніж на Аральському морі.

Та й тут так само, як і там, були прості люди — казахи, що жили навколо форту, солдати, які поневірялись однаково, як і він. Вони дуже любили справедливого, доброго «батька Тараса». Але його найбільшою відрадою були діти, маленькі казашата і діти коменданта форту.

Часто приходили вони до «дяді Горича», як звали вони Тараса Григоровича, бо не могли вимовити «Григорович». Діти сідали навколо його, а меншенькі вмошувались у нього на колінах у затінку єдиної гіллястої верби. Він співав їм пісень, розповідав казки, а ще згадував про свою далеку батьківщину — нещасну рідну Україну.

Тарасова верба росла, красувалась. Тарас переконав коменданта форту і солдатів, що тут, у голій пустелі, можна виростити ще дерева, а яка це буде радість для всіх людей! І тоді там посадили цілий сад. Він і тепер є, цей сад, і звать його садом Тараса Шевченка. І досі живий старий-престарий садівник, дід якого — казах Сатангул, садив разом з нашим Тарасом цей сад.

X

Повернувся Тарас Шевченко із заслання через десять років. Забрали його молодим, дужим, а повернувся він хворим, сивим, от як на портреті.

Та не скорився він цареві, не кинув боротися за правду, за краще, вільне життя народу. І після заслання писав він знову такі вірші, що їх у всьому світі знають, всіма мовами й досі перекладають, бо і зараз в інших країнах є багаті і бідні, є пани і ті, що працюють на панів, є ще поневолені народи, які борються за свою волю, за свої права.

Тарас Григорович завжди багато думав про дітей, він часто згадував своє нещасне дитинство і писав:

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодой:
А іноді така печаль

Оступить душу, аж заплачу.
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі.
Мов одірвалось від гіллі,

Одне-однісіньке під тином
Сидить собі в старій ряднині.
Мені здається, що се я,
Що це ж та молодість моя...

Тарас Шевченко мріяв про той час, коли всі діти вчитимуться, ростимуть на волі. Він завжди закликав, щоб усі учились:

Учітєся, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому научайтєсь.
Й свого не цурайтєсь!

Вже незадовго до своєї смерті він склав для дітей буквар українською мовою, щоб був він зрозумілий дітям селян на рідній Україні. І починався той буквар словами:

Чи є лучче, краще в світі,
Як укупі жити?

Він мріяв про той час, коли на світі не буде неправди, лиха, воєн:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

Перед смертю він просив своїх друзів, щоб поховали його на Україні, над Дніпром, як писав він у своєму «Заповіті»:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій...

Так і зробили.

Поки були царі, вони забороняли співати пісні Тараса Шевченка, влаштовувати свята на честь Кобзаря, навіть арештовували за це. Бо всі, хто боровся за волю народу, любили твори Тараса Шевченка, пам'ятали його...

Я слухала уважно діда, і для мене Тарас Шевченко був уже близькою, рідною людиною.

Незабаром я пішла вчитися до школи. Напровесні учителька нам сказала:

— У березні буде шевченківське свято. Давайте готуватись. Вивчимо вірші Тараса Григоровича Шевченка, його пісні.

Я сказала, що я знаю «Садок вишневий».

— От і добре. Його й прочитаєш.

На свято я прийшла з дідом. Він ішов такий урочистий, задоволений.

— Дочекався, — сказав, — свято Кобзаря по всіх усядах вільно справляють.

Всі дівчатка були в українських вишиваних сорочках і з віночками і стрічками на голові. Ми розповідали і співали вірші Тараса Шевченка, а під кінець усі-усі учні школи, — і молодші, і старші, і всі учителі, і директор, і батьки, які прийшли на свято, і мій дідусь, — усі підвелися й заспівали «Заповіт»:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

А посередині сцени стояв у квітах великий портрет Тараса Григоровича Шевченка. Він дивився ласкаво-ласкаво, наче він був з нами насправді і радів, що тепер усім дітям добре, і ми справді були, як одна сім'я¹.

М. Я. Олійник

ЛЕСЯ

(Уривок з повісті)

Після вечері сім'я зібралася в батьківському кабінеті. Це була невелика, зі смаком опоряджена кімната — улюблене місце дітей і дорослих. На стіні, у вишитих Ольгою Петрівною рушниках, висів портрет Шевченка з пишними козацькими вусами, в пальті і чорній смушевій шапці, а далі — фото господарів, рідних і знайомих та самої Ольги Петрівни — в довгому білому платті, з трояндою на грудях.

¹ Біографічні оповідання О. Д. Іваненко подано в літературній обробці відповідно до вимог сучасного українського правопису.

Посередині кімнати, застеленої вузькими доріжками та килимами, стояв на тоненьких фігурних ніжках круглий стіл, кілька м'яких крісел, а під білою кахляною грубою — канапа. Зі стелі звисала велика порцелянова лампа, подарована молодим у день їхнього весілля.

Чимало місця займали книжки. В просторій, під горіх оздобленій шафі стояли найцінніші видання іноземних, українських та російських письменників. Переважали твори Шевченка, Котляревського, Пушкіна, Міцкевича, Салтикова-Щедріна. Петро Антонович, хоч сам ніколи не займався письменством, любив літературу з дитинства.

В Чернігівській гімназії його учителем словесності був Леонід Глібов, байки якого Косач знав майже всі напам'ять. Він взагалі легко запам'ятовував вірші, часто декламував Пушкіна, а надто його «Руслана й Людмилу».

Особливо захоплював Петра Антоновича Щедрін. Він міг годинами читати дітям казки та пояснювати багатозначні щедрінські алегорії.

Ольга Петрівна, яка ще в пансіонаті почала складати вірші, найбільше любила Шевченка. Вона й дітей учила грамоти по «Кобзарю», багато знала й розповідала їм про Тараса Григоровича. Бувало, візьме малих на руки, всі троє посхиляються над столом і починають: «Са-до-о-ок ви-шне-ви-и-ий ко-о-ло-о ха-а-ати... хру-у-щі над ви-и-шня-а-ми гу-у-дуть...»

Дуже веселою була для Михайлика й Лесі історія з Енеєм. Ну й кумедний же він, цей «хлопець хоч куди козак!» Читання «Енеїди» зайняло щось тиждень, і весь цей час малі — що б не робили — згадували найцікавіші місця поеми. Ото гуляють собі, бавляться, а потім Михайлик чи Леся біжать і питаються: «Мамочко, а чого то про Меркурія в тій книжці пишеться: «Прискочив, мов котище мурий»? Адже він бог?» І Ольга Петрівна пояснює терпеливо й просто.

Чи не найбільшою родинною подією були літературні вечори, що відбувалися вдома. Леся навчилася читати дуже рано, в чотири роки, і теж захопилася літературою. Найпершим самостійно нею прочитаним твором була подарована матір'ю книга «Про земні сили», з якої дівчинка дізналася про величезні багатства Землі та її походження. Потім одна за одною пішли: «Український орнамент», «Кобзар», поезії Міцкевича, казки Андерсена й Шпільгагена. Казки Ольга Петрівна перекладала для дітей сама, бо українською мовою їх не видавали.

Коли ж влаштували літературні читання, починала їх Леся — якимсь уривочком чи віршем. Останньою виступала Ольга Петрівна. Вона вміло читала свої поезії — найбільш про природу та красу рідного краю, про могутній Дніпро, що несе свої води через усю Україну.

Сьогодні дочитували «Тараса Бульбу». Петро Антонович за звичкою приліг на канапі, посадивши малих поруч, а невисока на зріст Ольга Петрівна майже сховалася в глибокому м'якому кріслі.

Читала вона спокійно, розмірено. В дитячій уяві поставали картини звияжних козацьких подвигів. Як дійшла до того місця, де вороги глумляться над беззбройним Остапом, у Лесі виступили на очах сльози. Їх, можливо, ніхто й не помітив би, та дівчинка, мабуть, ненароком, схлипнула.

— Що тобі, доню? — занепокоївся батько.

— Нічого... Я більше не буду... — Витерла кулачком очі. — Але чому... хіба його не можна було врятувати?

— От тобі й маєш! — розвела руками мати. — Хіба можна так, Лесю? Це ж книжка...

— А в книжках хіба неправду пишуть? Ти сама казала, що «Кобзар» — то свята правда.

Ольгу Петрівну обеззброїло таке питання.

— Авжеж, Лесю, — втрутився батько. — Книжкам треба вірити. Та, бачиш, Остап і смертю своєю послужив вітчизні. Загинув, а таємниці не видав... Плакати все ж таки не годиться.

Читання закінчили. Петро Антонович почав оповідати свої мисливські пригоди, і Леся повеселішала. Мати показала їй новий узор, обіцяла дістати заполочі, щоб його вишити.

На ніч Ольга Петрівна провітрювала спальню, і Леся, лежачи під ковдрою, чула, як у садку сонно зітхав між гіллям вітер, десь далеко, мабуть, на околиці міста, співала молодь.

Олена Пчілка

МАЛИЙ МУЗИКА МОЦАРТ

Славний німецький музикант Моцарт почав грати на фортепіано, ще будучи зовсім малим. Про його великий хист дійшла чутка аж до короля. Оповідано королеві, що малий Моцарт може заграти чималу річ (сонату) навіть тоді, як накрити клавіші хусткою. Забажав король почути Моцарта.

— Приведіть мені, — каже, — того хлопця, коли він такий митець! Хочу його послухати.

Звав Моцартовий батько свого сина-музику й повів у будинок до короля.

Приведено їх у велику світлицю; вийшов король, зібралися й всі його прибічні. Тоді привели Моцарта до фортепіано, накрили клавіші хусткою й казали грати.

Моцарт грає, всі дивуються та хвалять, що який то він зручний. Потім король і каже:

— Ну, грай іще що-небудь, уже без хустки. Я чув, що ти там із своєї голови щось компонуєш!

Ну, король слухав, а потім щось таке почав говорити з своїми прибічними; пішла розмова, далі вже й сміх чути — щось там веселе розповідали...

Малий музика тоді, бачивши, що на грання його вже не вважають, як схопитися зі стільчика, як грюкне накривою від фортепіано, — та й побіг із світлиці. За ним погнався батько і дехто з інших, і кажуть йому:

— Що це ти? Як же можна так поводити у королівській господі? Не скінчив, не вклонився королеві, не подякував за ласку.

— За яку ласку? — каже малий Моцарт. — За те, що король просив мене грати, а потім не слухав? Це теж зневага для мене! Коли просив, повинен слухати!

— Але ж то король! — кажуть хлопцеві.

— То що! — каже музика. — Королів багато, а Моцарт-музика — один.

Минув час. Моцарт виріс та став славетним музикою по всіх краях. Приїхав він раз у свою столицю давати концерт. Ох, так-то вже пильно слухали його вся громада присутня і король з своїм товариством.

Основні вимоги до знань і вмінь учнів на кінець навчального року

Учні повинні знати зміст понять *каталог, каталожні роздільники, каталожна карточка, наукова-художня книжка, довідкова література, рекомендаційний покажчик* (без вживання термінів); кращі твори для дітей (два—три) на певну тему для дитячого читання; важливі характерні ознаки довідкової літератури; прийоми добору в бібліотеці книжок для читання на задану тему.

Учні повинні вміти: визначити орієнтовний зміст незнайомої книжки за основними елементами (титульний лист, зміст, передмова, післямова, анотація, ілюстрації), висловлюватися на тему: «Чим і чому цікавий цей твір?»; самостійно осмислювати зміст прочитаних книжок; брати участь у колективному обговоренні питання, поставленого вчителем; уважно й зацікавлено слухати однокласника й доповнювати його відповідь у ході бесіди; володіти навичками культури спілкування (з повагою ставитися до думки товариша); наводити переконливі аргументи, відстоюючи власні думки під час обговорення твору); самостійно вибирати книжки для читання, користуватися рекомендаційним плакатом, ілюстрованою картотекою, вільним доступом до книжкових фондів; користуватися доступною довідковою літературою; цілеспрямовано читати дитячу періодику, використовуючи її в навчальній діяльності.

Розділ III

БІБЛІОТЕКА — КНИГА — ЧИТАЧ

АПТЕКА ДЛЯ ДУШІ

З тих пір, як люди навчилися писати, усю свою мудрість вони довірили книгам. Вони навчилися створювати книги, навчилися зберігати їх. З незапам'ятних часів з'явилися бібліотеки — комори мудрості.

Але при чому ж тут «аптека»? Справа в тому, що в різні часи приміщення для зберігання книг мали всілякі назви. При розкопках в Єгипті над входом в одне із приміщень палацу фараона археологи знайшли напис: «Аптека для душі». Цей вхід, оброблений золотом, вів у бібліотеку, засновану понад три тисячі років тому при Рамзесі II. На думку давніх єгиптян, книги можна порівняти з ліками, які роблять сильним розум людини, облагороджують її душу.

Бібліотек, цих «аптек для душі», було досить багато. Збереглися звістки про книгосховище в м. Едфу, яке знаходилося при храмі бога Гора, а перелік книг її висічений на стіні храму.

Єгипетські бібліотекарі й архіваріуси, які одночасно були й переписувачами, намагалися зберегти літературні пам'ятники свого народу. Книжки-папіруси зберігалися або в шухлядах, або в глиняних посудинах, або в спеціальних футлярах. Звичайно, користувалися ними фараони, жерці, вищі чиновники та переписувачі. Населенню вони були зовсім недоступні.

На жаль, до нас дійшло дуже мало відомостей про устрій «аптек для душі». Адже 3—4 тисячі років — це надзвичайно багато. Але все-таки тендітні папірусні сувої дібралися до нас із тих давніх часів через нечувані перешкоди.

Розпадалися могутні імперії, занепадали величні міста, руйнувалися гранітні пам'ятники, умирали грізні фараони. А папірус, слабкий, ніжний, ламкий папірус, з нанесеними на ньому знаками, пройшов крізь громаду років. Пройшов і заговорив з нами... Він розповів про те, як жили, чим займалися люди в країні пірамід, яким богам вони поклонялися і які в них були уявлення про навколишній світ.

***

Бібліотекар добре запам'ятав цього дивного хлопчика. Одні читачі просили певну книгу, інші — «що-небудь», але цей хлопчик указав пальцем на полицю із книгами й сказав:

— Дайте мені першу від краю.

Наступного дня, повертаючи прочитану книгу, він попросив другу від краю. Потім третю, четверту...

Виявилось, що хлопчик вирішив прочитати всі книги, які існують на світі, а звать його Томасом. Томас Едісон. Знаменитий згодом винахідник Едісон завжди вмів доводити задуману справу до кінця. Але від читання всіх книг на світі він відмовився.

Чому?

Та просто тому, що це нездійсненно. Не тільки всі книги на світі — не можна прочитати всі книги навіть однієї дитячої бібліотеки, де зберігається 15–20 тисяч книг. Не вистачить життя.

Але засмучуватися не треба. Читати всі книги не потрібно.

Головне — зуміти відібрати те, що дійсно необхідно.

«Читати всього зовсім не потрібно, читати потрібно тільки те, що відповідає запитанням, які виникли в душі», — говорив Лев Миколайович Толстой.

А як же бути, якщо постає стільки різних питань: Якою повинна бути справжня людина? Як живуть люди в різних країнах? Як улаштований космічний корабель? Як навчитися малювати? Чи можна власноруч зробити радіоприймач? Хочеться знати про «розумні» машини, про великих мандрівників, про винахідників і вчених, про життя у Всесвіті, про людей минулого й майбутнього. У яких книгах читати про все це?

Звичайно, можна запитати в бібліотекаря. Але набагато корисніше й цікавіше знайти потрібну книгу самому. Для цього в бібліотеках існують каталоги.¹

ЗАГАДКИ

Г. Бойко

Дуже я потрібна всім —
І дорослим, і малим.
Всіх я розуму учу,
А сама завжди мовчу. (Книга)

С. Жупанин

Усі мови світу знає,
Кожне слово, кожен знак,
Розмовляє і навчає,
Хоч сама і мовчазна. (Книга)

Д. Білоус

Завжди можу стати в пригоді,
Моїх вам порад не злічить.

І кажуть про мене в народі:
«Мовчить, а сто дурнів навчить».
Що це таке? (Книга)

Л. Глібов

Бачить — не бачить,
Чути — не чує,
Мовчки говорить,
Дуже мудрує.

Часом захоче —
Правди навчає;
Іноді бреше,
Всіх звеселяє.

Люба розмова, —
Будемо, діти,
З нею до віку
Жити-дружити.

Хто ж то така
В світі щаслива,
Мудра, правдива
І жартівлива?

Як не вгадали,
Стану в пригоді:
Річ коротенька —
Книжка та й годі.

Марійка Підгірянка

Школяре, школяре, я твоя подруга.
Кращого ніколи ти не знайдеш друга.
Ти мене пильнуєш — я тебе навчаю,
Я тебе навчаю та ще й забавляю. (Книжка)

І. Січовик

Поля письменник-агроном
Засіяв буквами-зерном.
Отож, читачу, поспішай
Зібрати мудрий урожай! (Книжка)

С. Жупанин

Я — БІБЛІОТЕКАР

За моїм вікном ростуть
Кедри і смереки.
Гарне місце влітку отут
Для бібліотеки.

¹ Глухов А. Г. и др. Наша библиотека. — М.: Книга, 1969.

Я полиці змайстрував
Для книжок, журналів,
Щоб читали їх усі
Діти в зелен-залі.

І тепер уранці
Чи в обідню спеку
Йдуть до мене читачі
У бібліотеку.

Люблять загадки, вірші
Василько і Таня.
Павлик просить лиш казки
Та оповідання.

Йдуть до мене читачі
Зблизька і здалека.
Чекаю їх радісно завжди:
Я ж — бібліотекар!

О. Сенатович

ТИЖДЕНЬ КНИЖКИ

«Тиждень книжки!» — зазвучало
Серед міста, як сигнал.
За годину місто стало,
Як один читальний зал.

Всі читають урочисто —
І безвусі, й вусачі.
Скільки мешканців у місті,
Стільки в місті й читачів.

У тролейбусах читають,
Щось мугикають під ніс.
Сторінки перегортають
Під ритмічний стук коліс.

Лиш з малими читачами
В хаті клопіт вечорами:
Від книжок, хоч треба спати,
Їх ніяк не відірвати!

За той тиждень розмаїті
Полюбилися так книжки,
Що кладуть донині діти
На ніч їх під подушки.

В. Бичко

БУКВАР

Є книг багато — радісних, печальних,
Товстих, тонких, барвистих, наче жар.
Але одна — книжкам усім начальник,
І звать її по-простому — буквар.

Із нього слів не вируба сокира,
Це маленятм краший в світі дар,
І мова в нім — легка, співуча, щира,
Дитячі душі гріє він — буквар.

Він нас повів по буквах, як по східцях,
Як по життю — по сторінках своїх.
І от привів нарешті — подивіться! —
У мудрий світ чудесних скарбів-книг.

С. Пархоменко

Мов краплин у Дніпрі,
Мов зірок угорі,
Мов листя на гіллі, —
Стільки книг на землі.

Є великі й малі,
Є легкі і важкі,
В стелажі, на столі —
Наші друзі — книжки.

Та одна з-поміж них —
Перша книга із книг:
Ту, що зветь Букварем,
Ми найперше берем.

Наче ключ срібляний,
Що мудрець дав у дар,
Дивосвіт чарівний
Відкриває Буквар.

М. Стельмах

Букваря купила мама,
А буквар із малюнками.
Є у тобі, букварі,
Найсправжніші школярі,

Є учитель, є і школа,
Є діброва, є і поле,
Є і заєць, і гусак,
І лисиця, і їжак.

Хоч я азбуки не знаю,
Та буквар сестрі читаю:
Там, де сом, читаю сом,
Гусака зву гусаком,

Називаю зайця зайцем,
Ще й веду по книзі пальцем!..
А сестриця все питає,
Чи насправді я читаю?

Остан Вишня

ЛЮБІТЬ КНИГУ!

Не дуже любив книгу Василько. І не дуже чемно з нею поводився.

...От він одного вечора ліг спати та й узяв книжку перед сном почитати. А Василько знав, що, як лежачи книжку читаєш, псується зір і псується книжка. Лежить Василько, читає і задрімав.

А книжка — бух на підлогу. Аркуші в книжці й пожмакалися. Добре заснув Василько, так кріпко, що й од «бух!» не прокинувся.

І сниться Василькові, що він сам книжка.

От бере його, книжку-Василька, Оленка, що теж не дуже поважає книжку, бере, читає і водночас обідає. Борщ із ложки — кап! — та на Василька-книжку. Йому пече, йому неприємно, що на нього борщ капає, та нічого не вдіє Василько, бо він — книжка.

А потім ухопили Василька-книжку Миша і Вова та давай на ньому різні дурниці писати: «Читав Вова», «Цікава книжка», «Колька — дурак», — отаке понаписували. Так ніби хтось у грязюку перо вмочив та й бруднить, грязнить Василька-книжку!

Далі ще гірше!

Оленка почала Василька-книжку ножицями різати — малюнки вирізати. Болить Василькові, аж «рятуйте!» хоче крикнути...

Тільки-но Оленка ножиці прийняла, як хтось гарячого праса поставив на Василька-книжку. Горить Василько-книжка, дим із його йде! Пече йому!

Уже Василько-книжка не книжка, а саме шмаття, в яке загорнула Оленка свій сніданок!

Так гірко та так боляче зробилося Василькові, що він аж прокинувся.

— Ой, що зі мною зробили?!

А потім, здогадавшись, що то був тільки сон, зітхнув легше.

А зітхнувши, подумав та й гасло про книжку склав:

— Бережи книжку — це твій друг!

І ніколи вже не псує Василько книг, та й товаришів соромить, коли хтось із них не береже книжку.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Хліб наснажує тіло, книга — розум.
Книга — міст у світ знань.
Розум без книги, що птах без крил.
З книгою подружишся, розуму наберешся.
Книги читати — усе знати.
Книга для розуму, що теплий дощик для посівів.
Одна книга тисячі людей навчає.
Книга для дітей, що волога для полів.
Книга не пряник, а дітей до себе манить.
Книгу читають не очима, а розумом.
Книга корисна, коли її читають.
Без хліба легше прожити, аніж без книги.
Книга — світ, книга — серцю привіт.
Дім без книги — день без сонця.
Хороша книга яскравіша за зірку.
Книгу читай, розуму набирай.
Знання — сонце, книга — вікно.
У домі без книги, як без вікон, — темно.
З книгою жити — з добром дружити.
Кому книга — розвага, а кому — навчання.
Нема розумного сусіда — з книгою поговори.
Книга — твій друг, без неї — як без рук.
У Землі супутник — Місяць, у людини — книга.
Книга добру навчить, від дурного відверне.
Хороша книга — свято.
Весела книжка — твоя радість.
День без книги — що обід без хліба.
Книга — дзеркало життя.
Книга мала, та серцю люба.
Книга подібна воді — дорогу проб'є усюди.
Молодому книга — крила, старому — кийок.
Книгу прочитав — на крилах політав.
Письменному книжка в руки.
Грамоти вчиться — завтра знадобиться.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
Хто вчиться змолоду, не знає на старість голоду.
Грамотний — видющий і на все тямущий.
Ученому — світ, а невченому — тьма.
Наука в ліс не веде, а з лісу виводить.
Знайко біжить, а незнайко лежить.

ЗАПОВІДІ ЧИТАЧА-ПОЧАТКІВЦЯ

- Перш ніж починати читати, визнач, про який час (епоху) буде розповідати книга, а закінчивши читання, встанови, як довго тривали події, описані в книзі.
- Звертай увагу, де (у якому місці, у якій країні) і з ким відбувається те, про що розповідається.
- Намагайся уявити собі обстановку, героїв якомога більш наочно, конкретно. Використовуй книги-довідники й ілюстрації.
- Виділяй усе незрозуміле, формулюй питання і намагайся знайти на них відповіді без допомоги дорослих.
- Якщо книга об'ємна, читай її по частинах.
- Закриваючи книгу, кожного разу обмірковуй її. Відзначай, що запам'яталося, що схвилювало, розсердило, вразило при читанні.
- Повертайся до прочитаного. Перечитай окремі цікаві місця, роби виписки.
- Дочитав книгу — поміркуй над її змістом. Спробуй визначити, чи гарна книга і чим вона гарна.

Відомості про авторів

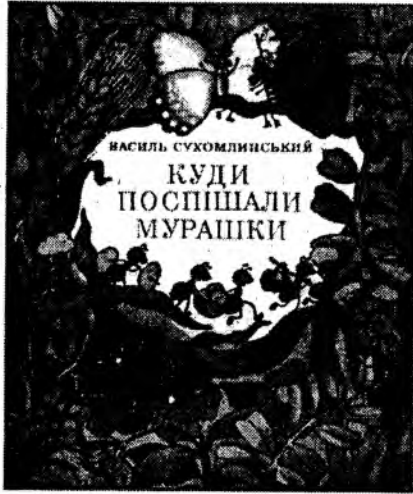
Джежелей Ольга Валентинівна — професор, канд. пед. наук, завідувач лабораторії методичного забезпечення безперервної системної освіти школа-вищий навчальний заклад Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

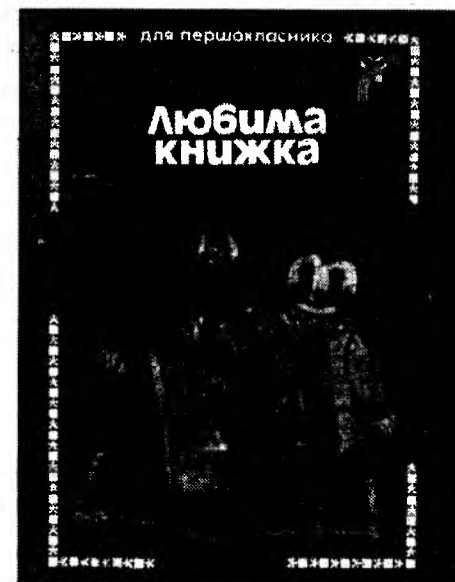
Ємець Альона Анатоліївна — доцент, канд. пед. наук, ст. науковий співробітник лабораторії методичного забезпечення безперервної системної освіти школа-вищий навчальний заклад Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ДОДАТКИ

Додаток 1

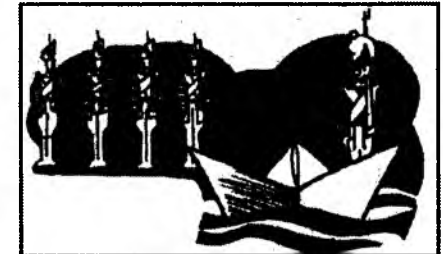
КАЗКИ Г. К. АНДЕРСЕНА
 НОВЕ ВБРАННЯ КОРОЛЯ
 ГИДКЕ КАЧЕННЯ
 ДЮЙМОВЧКА
 ДИКІ ЛЕБЕДІ
 ОЛЕ-ЛУКОЙЄ
 ПРИНЦЕСА НА ГОРОШИНІ
 СВИНОПАС
 СНІГОВА КОРОЛЕВА
 СОЛОВЕЙ
 НЕПОХИТНИЙ ОЛОВ'ЯНИЙ СОЛДАТИК

- В яких книгах вам зустрілися казки, вказані в рекомендаційному списку?
- Уважно розглядайте ці книги.
- Учїться переказувати епізоди з казок Г. К. Андерсена, які вам особливо сподобалися.
- Інсценуйте ці епізоди.
- Поставте живі картини.

КАЗКИ Г. К. АНДЕРСЕНА

Коли книги прочитані

Хто допоміг дівчинці?

Скільки братів було
в солдатика?

Хто жив у будиночку в бабусі?

- До яких казок ти звернешся, щоб швидко й точно відповісти на запитання словами автора?
- Підготуй для друзів подібні запитання-загадки на основі казок Г. К. Андерсена.

ЧИТАЄМО КАЗКИ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА

Шість вірних слуг у мене є,
Що вчать мене всьому.
І так їх звати: ШО, ЧИЄ,
ЯК, ДЕ, КУДИ, ЧОМУ.

Як з'явилися на світ Панцирники
Чому в Носорога така шкіра
Чому в Кита така горлянка
Як у Верблюда виріс горб
Як було написано першого листа
Слоненя

Про Кішку, що гуляла, як сама собі знала
Ріккі-Тіккі-Таві
Як Метелик тупнув

Готуйтеся до розмови на уроці

- З якої мови перекладені казки?
- Чи знайомі тобі прізвища перекладачів?
- З якої казки вірші?
- Чи зустрілися тобі книги з ілюстраціями автора казок?
- Чим цікаві казки Р. Кіплінга? Чи можна сказати про ці казки: цікаві, повчальні, веселі?
- А яку казку можна назвати героїчною?

Навчися читати або розповідати забавний епізод із прочитаної казки.

Хто цей хлопчик?
Яку казкову повість
написав про нього
Р. Кіплінг? Хто вони: Багіра,
Балу, Акела, Хатхі, Каа,
Шер-Хан, бандерлоги, Жабеня?..

КНИГА ПРО НАЙПРАВДИВІШУ ЛЮДИНУ НА ЗЕМЛІ

Хто він? Який він? В якій країні він народився?

Коли вперше читачі познайомилися з його пригодами?

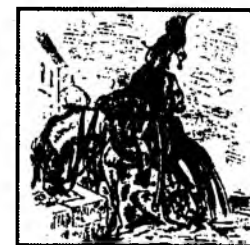
Скільки його пригод відомі? У яких країнах він побував?

Що побачив? Чи відвідував він Росію?

Згадай найдивовижніші з його пригод.

Організуйте зустріч читачів-оповідачів «Дуже правдиві історії, розказані...»

У невеликому містечку Боденвердер на річці Везер, у міському сквері встановлений пам'ятник барону Мюнхгаузену. Композиція пам'ятника — один з епізодів, зображених на ілюстрації.

Як виглядає пам'ятник? У якій країні він поставлений? Підготуйте в класі виставку різних видань книг про барона. Спробуйте визначити, яка з книг найбільше сподобається відвідувачам і чому.

Навчальне видання

ДЖЕЖЕЛЕЙ Ольга Валентинівна
ЄМЕЦЬ Альона Анатоліївна

ПОЗАКЛАСНЕ ЧИТАННЯ. 1–4 КЛАСИ: МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ, РОЗРОБКИ УРОКІВ

Навчально-методичний посібник

Головний редактор *Ю. Є. Бардакова*
Редактор *Н. Ф. Юрченко*
Технічний редактор *О. В. Лебедева*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 06.12.2006. формат 60×90/16. Папір друкарський.
Гарнітура Ньютон. Ум. друк. арк. 7,47.
Замовлення № 7-01/21-1.

Надруковано у друкарні ПП «Триада+»
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15

Тов «Видавнича група «Основа». Свідоцтво ДК № 1179 від 27.12.02 р.
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66
Тел. (057) 717-99-30.
e-mail: office@osnova.com.ua

Нормативно-правове забезпечення

Нормативно-правове забезпечення навчально-виховного процесу в початковій школі

Посібник містить основні нормативно-правові акти щодо організації навчально-виховного процесу в школі І ступеня, які полегшать роботу класних керівників, вихователів та заступників директорів з початкового навчання.

Формат 21x14,5 см, м'яка обкладинка

Мінімальне замовлення - дві будь-які книги ВГ "Основа"
Надішліть копію передплатної квитанції та отримайте
знижку 10%

Замовляйте за тел. 8 (057) 731-96-35 або за адресою: 61001, м. Харків,
вул. Плеханівська, 66, ВГ "Основа", з позначкою "Книга поштою НШ"